

ТЕОРЕТИЧНА ГРАМАТИКА
ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ: МОРФОЛОГІЯ
ЧАСТИНА 1

GRAMATYKA OPISOWA JĘZYKA
POLSKIEGO: MORFOLOGIA
CZĘŚĆ 1

Наталія ЩЕРБІЙ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

НАТАЛІЯ ЩЕРБІЙ

**ТЕОРЕТИЧНА ГРАМАТИКА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ:
МОРФОЛОГІЯ
ЧАСТИНА 1**

**GRAMATYKA OPISOWA JĘZYKA POLSKIEGO:
MORFOLOGIA
CZĘŚĆ 1**

Навчальний посібник

Івано-Франківськ

Нова Зоря

2022

УДК 811. 162. 1'366

Щ 64

Рецензенти:

Віталій Кононенко – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Оксана Захутська – PhD: доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу, завідувач Центру полоністики Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Ольга Сорока – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри слов'янських мов Львівського національного університету Івана Франка

Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, протокол № 4 від 25.11.2021 року.

Щербій Н. О.

Щ 64 Теоретична граматика польської мови: Морфологія. Частина 1. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2022. 236 с.

У навчальному посібнику викладено польською мовою конспекти лекцій з курсу «Сучасна польська мова: морфологія, словозміна» чи «Теоретична граматика польської мови: морфологія, словозміна», які вивчають студенти польської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Лекції присвячено загальнотеоретичним проблемам морфології, а також словозміні іменника, прикметника та займенника. Окрім того подано перелік екзаменаційних запитань та завдань для самостійної роботи, що передбачають виконання вправ на онлайн-платформах та перегляд лекцій відомих польських професорів.

ISBN

© Щербій Н. 2022

SPIS TREŚCI

Bcryn	6
Temat 1. Wprowadzenie do morfologii	8
1.1. Przedmiot i zakres gramatyki opisowej	8
1.2. Fleksja a słowotwórstwo	9
1.3. Przedmiot, zakres i podstawowe pojęcia morfologii	11
Temat 2. Morfologia jako gramatyka wyrazu	16
2.1. Granice wyrazu	16
2.2. Klasyfikacja języków. Kryterium morfologiczne	20
2.3. Formy syntetyczne i analityczne	24
Temat 3. Kategorie gramatyczne	26
3.1. Pojęcie kategorii gramatycznej	26
3.2. Typologia kategorii gramatycznych	31
3.3. Kategorie werbalne i imienne	36
Temat 4. Kategorie imienne polszczyzny	38
4.1. Przypadek	38
4.2. Liczba	43
4.3. Opis rodzaju rzeczownika	45
4.4. Problem kategorii stopnia	54
4.5. Kategoria deprecjatywności	58
Temat 5. Kategorie werbalne polszczyzny	60
5.1. Kategoria trybu	60

5.2. Czasy w języku polskim	64
5.3. Kategoria osoby	67
5.4. Problem aspektu	69
5.5. Kategoria strony	73
Temat 6. Klasyfikacje części mowy	75
6.1. Pojęcie części mowy	75
6.2. Szkolna klasyfikacja części mowy	75
6.3. Kryteria wyróżniania części mowy	79
6.4. Szczegółowa charakterystyka części mowy	81
6.5. Przykład analizy	95
Temat 7. Budowa i typy form wyrazowych	97
7.1. Budowa form wyrazowych. Temat fleksyjny	97
7.2. Przykłady zmian w tematach imiennych	97
7.3. Zmiany tematu	112
7.4. Flektyw	129
7.5. Typy słowoform	129
Temat. 8. Fleksja paradygmatyczna rzeczownika	131
8.1. Dyskusja nad sposobem prezentacji deklinacji	131
8.2. Podział rzeczowników	137
8.3. Motywacja wyboru końcówek rzeczownikowych	140
8.4. Grupy deklinacyjne rzeczowników w ujęciu Jana Tokarskiego	141
Temat 9. Odmiana przymiotnika	157

9.1 Deklinacja przymiotników	157
9.2 Odmiana przymiotnika	164
9.3 Stopniowanie przymiotników	166
Temat 10. Zaimki	171
10.1. Rodzaje zaimków	171
10.2. Zaimki rzeczowne	173
10.3. Zaimki przymiotne	180
10.4. Zaimki liczebne	185
10.5. Zaimki przysłowne	185
10.6. Zaimki względne i pytajne	189
Załączniki	195
Pytania egzaminacyjne	218
Zadania do pracy samodzielnej	222
Literatura	228

ВСТУП

Навчальний посібник написаний польською мовою і вміщує конспекти лекцій з курсу «Сучасна польська мова: морфологія, словозміна» чи «Теоретична граматики польської мови: морфологія, словозміна», які вивчають студенти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, здобуваючи освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра на ОП 035 Філологія «Польська мова і література», ОП 035 Філологія «Польська мова і література та англійська мова» та ОП 014 Середня освіта «Польська мова і література», але також може бути використаний при вивченні польської мови як іноземної на інших освітніх програмах.

Навчальний посібник поділено на дві частини, згідно з навчальною програмою. У першій частині посібника запропоновано 10 тем, які присвячені загальнотеоретичним проблемам морфології, визначенні основних понять, морфологічній класифікації мов, теорії класифікації частин мови, типології граматичних категорій, а також словозміні іменника, прикметника та займенника. В додатках окремо виділено у формі таблиць порівняльна класифікація частин мови та особливості словозміни іменних частин мови.

У кінці посібника подано перелік екзаменаційних запитань, що виносяться на іспит у кінці семестру. Окремим розділом запропоновано завдання для самостійної роботи, що передбачають опрацювання наукових статей, виконання тестів та вправ на онлайн-платформах, а також перегляд лекцій відомих польських професорів, зокрема Jerzy Bralczyka. Для зручності студентів подано покликання на завдання у вигляді QR-кодів. Посібник завершує загальний список рекомендованої до вивчення курсу літератури, словників та інтернет-ресурсів.

TEMAT 1. WPROWADZENIE DO MORFOLOGII

1.1. Przedmiot i zakres gramatyki opisowej

GRAMATYKA – 1. zbiór reguł opisujących system języka; 2. dział językoznawstwa obejmujący morfologię i składnię.

Gramatyka opisowa:

- „gramatyka opisująca właściwości gramatyczne języka w jednej wyróżnionej epoce jego rozwoju” [SJP PWN] .
- nauka o jednostkach języka i rządzących nimi regułami
- synchroniczna, a nie diachroniczna
- *Można podzielić ją na następujące działy:*
- fonetyka (i fonologia) - bada dźwiękową stronę języka,
- morfologia - zajmuje się budową wyrazów (słowotwórstwo) i ich odmianą (fleksja),
- składnia - zajmuje się regułami łączenia wyrazów w wypowiedzenia,
- leksykologia - zajmuje się analizą funkcjonalną i znaczeniową słownictwa

Fonetyka		Morfologia	Składnia	Leksykologia
głoska	fonemy	morfem	zdanie	leksem
b, ż, ch, d,	[b], [ż], [χ], [d],	dom – ø : dom – ek – ø : dom – ecz- ek – ø	To jest mój domek.	dom, domek, domeczek

1.2. Fleksja a słowotwórstwo

Granica między fleksją a słowotwórstwem nie jest łatwa, ze względu na trudności w zdefiniowaniu obu.

Czym jest fleksja?

- dział gramatyki obejmujący deklinację i koniugację,
- odmiana wyrazów,
- zespół form służących do oznaczania stosunków między wyrazami.

Zadania fleksji:

- Opis budowy form wyrazowych (morfemika)
- Odmienność wyrazów

Według najczęstszych definicji fleksji (formy fleksyjne służą do oznaczania stosunków między wyrazami w zdaniu, czy też różnicują formy w zależności od funkcji pełnionej w zdaniu) granica między fleksją a słowotwórstwem polega na tym, że fleksja obejmuje formy wyrażające relacje syntetyczne, a słowotwórstwo relacje leksykalne.

Nastarcza to jednak wiele wątpliwości. Można więc ustalić ogólną zasadę fleksji, zbierając to wszystko, co zalicza się do fleksji = fleksja to pojęcie zbiorcze obejmujące deklinację i koniugację.

Fleksja dzieli się na:

- zespoły form przypadkowych – **DEKLINACJA** (odmiana rzeczowników, przymiotników, liczebników i innych wyrazów odmiennych przez przypadki);
- zespoły form osobowych – **KONIUGACJA** (odmiana czasowników)

dom – domu – domowi – domem – formy należące do jednego wyrazu – **fleksja**
 dom – domek – domowy – domatorstwo – domatorka – należące do różnych wyrazów - **słowotwórstwo**

Problem pojawia się przy próbie opisu form imiesłówów (zakończonych na *-ący, -ąca, -ące, -any, -ana, -ane, -ty, -ta, -te* etc.), które w słownikach zaliczane są do koniugacji. Czyli koniugacja obejmuje także przypadkowe paradygmaty deklinacyjne. Więc wyraz *czytający* traktuje się jako formę czasownika *czytać*. Ta tradycyjna praktyka wiąże się m.in. z ekonomią opisu. Możliwe jest to, w przeciwieństwie np. do zdrobnień, ze względu na to, że występuje tu SERYJNOŚĆ.

Można sformułować, skomplikowaną, ale jednoznaczną zasadę tworzenia serii imiesłówów, da się wyprowadzić je z formy osobowej czasownika w sposób regularny. Można je poprawnie generować.

Zdrobnienia. Trudno mówić o takiej regularności przy zdrobnieniach.

kot – kotek, nie kocik

pies – piesek, nie piesik

ale *koń – konik, nie koniek*

Regularnie można tworzyć także tzw. **formy gerundialne**. Formy te (-anie, -enie, -cie), podobnie jak imiesłowy, powiązane są z formami osobowymi czasownika seryjnie (zdrobnienia ze swoimi podstawami – nie). Ta seryjność pozwoliła Witoldowi Doroszewskiemu włączyć je do form koniugacyjnych. Czyli *czytanie* traktuje jako formę czasownika *czytać*.

Jan Tokarski skłania do rewizji stosunku między fleksją a słowotwórstwem. To, co ma charakter seryjny, daje się algorytmizować, coraz szerzej zalicza się do fleksji. To, co owej seryjności nie wykazuje, pozostaje w obrębie słowotwórstwa.

1.3. Przedmiot, zakres i podstawowe pojęcia morfologii

Język polski uważa się za wybitnie trudny nie tyle z uwagi na fonetykę, gdyż istnieje wiele języków o bardziej zawikłanej i trudniejszej wymowie, ile raczej z uwagi na jego morfologię. Wydaje się, że w polskiej morfologii nie ma zasad bezwyjątkowych, a więcej, można kwestionować zasadność ogólnie przyjętych praw językowych w odniesieniu do polszczyzny, a już na pewno można dyskutować zasadność wszelkich podziałów i zakres znaczeniowy pojęć gramatycznych (np. pojęcie rodzaju gramatycznego).

Język polski należy do języków fleksyjnych. Większość wyrazów złożona jest z pewnej liczby części zwanych **morfemami**, z których każda niesie odrębne znaczenie.

Morfem – abstrakcyjny znak elementarny, najmniejsza jednostka znacząca. Morfemy istnieją w granicach wyrazów jako ich części i nie mogą być użyte samodzielnie.

Morf – najmniejszy, dający się wyodrębnić w wyrażeniu element posiadający znaczenie. Każdy morf jest tekstowym reprezentantem jakiegoś morfemu, morfem może mieć kilka morfów. Morfy mogą być prefiksami, sufiksami, interfiksami etc.

Przykłady kilku morfów reprezentujących jeden morfem:

okn-o - okien: /okn/ - /ok'en/

pies - psa: /p'es/ - /ps/

Allomorfy – morfy odpowiadające jednemu morfemowi, inaczej: są to warianty jednego morfemu.

Zbiory allomorfów jednego morfemu nie przecinają się. Wszystkie warianty danego morfemu charakteryzują się zespołem niezmiennych cech (tzw. inwariantem) odróżniających ten morfem od innych morfemów danego języka. Np. za allomorfy morfemu „pies” uznamy: *ps-*, *pies-*.

Allomorfem są również formy oboczne niektórych przyimków, np. *dość – dosyć*, *przez – przeze*.

Przykład: **nog-a/nog'-i/nodz-e/noż-ny/nóż-ka/nóż-ia**

g : g' (np. *bagno – bagien*)

g : dz (np. *waga – wadze*)

g : ż (np. *droga – dróżka*)

g : ż (np. *papuga – papuzi*) o : ó (np. *krowa – krów*)

Opozycja morfologiczna – swoisty typ relacji między klasami funkcjonalnymi form gramatycznych, mający swoje stałe wykładniki i w pełni regularny, a także obligatoryjny i produktywny (np. obejmuje także nowo wchodzące do języka jednostki), oparty na konkretnej funkcji.

Przykłady: *kot – koty, kot – kota, pisze – pisał, robię – robi, robi – robiłaby, robić – zrobić.*

Przykłady wartości opozycji: mianownik, liczba pojedyncza, czas teraźniejszy, aspekt dokonany itp.

STRUKTURALNA KLASYFIKACJA MORFEMÓW

1. Morfem ciągły

Przykłady: *wy-korzyst-a-ć, fajk-a.*

2. Morfem nieciągły

Przykłady: *za-baw-i-ć się, na-jeś-ć się.*

3. Morfem zerowy

Przykłady: *dom-∅, zrob-i-ł-∅.*

DYSTRYBUCYJNA KLASYFIKACJA MORFEMÓW

1. Morfem związany rdzenny afiksalny

Przykłady: *wiatr-ak, prze-mił-y, kork-o-ciąg-Ø*.

2. Morfem swobodny

Przykłady: *od, ale, tylko*.

FUNKCJONALNA KLASYFIKACJA MORFEMÓW

Wśród morfemów wyróżniamy:

- **morfemy leksykalne**, będące najczęściej **rdzeniami** wyrazów i niosące znaczenia słownikowe – *kot-k-owi, za-smuć-i-ł się*;
- **morfemy gramatyczne**, wiążące tamte w pewne całości – *kot-k-owi, za-smuć-i-ł się*.
- **morfemy słotwórcze**, których zadaniem jest łączenie pozostałych morfemów w wyrazy – *kot-k-owi, za-smuć-i-ł się*.

Niekiedy nie udaje się odróżnić morfemów gramatycznych od słotwórczych, dlatego obejmuje się je wspólną nazwą: **afiksy**.

Wśród nich wyróżnia się:

- **prefiksy** (przedrostki), poprzedzające rdzeń wyrazu,
- **sufiksy** (przyrostki słotwórcze, końcówki gramatyczne), następujące po rdzeniu;
- **interfiksy** (łączniki) łączące dwa rdzenie ze sobą;
- **postfiksy** następujące po końcówkach (np. *~ś* w *ktoś*);

- **infiksy** - morfemy wstawne: *mal-utk-i*, *mal-uteńk-i*, *wązi-utk-i*;
- **cyrkumfiksy** – są charakterystyczne dla czasowników i przysłówków: *u-latw-i-ć*, *u-rzeczywist-ni-ć*, *z nagła*, *z cicha*;

Na przykład w wyrazie *językoznawstwo* możemy wyróżnić kolejno:

1. morfem leksykalny *język*,
2. morfem słotwórczy (interfiks) *o*,
3. morfem leksykalny *zna*,
4. morfem słotwórczy (bez określonego znaczenia) *w*,
5. morfem słotwórczy (tworzący pojęcia oderwane) *stw*,
6. morfem gramatyczny (końcówka) *o*.

TEMAT 2. MORFOLOGIA JAKO GRAMATYKA

WYRAZU

2.1.Granice wyrazu

SŁOWO A WYRAZ

Wyraz to podstawowa jednostka języka, a także ciąg głosek lub liter, który stanowi względnie samodzielny element języka, jest mu przyporządkowane określone znaczenie i funkcja.

Słowo to znak dźwiękowy lub graficzny należący do systemu językowego, mający jakieś znaczenie.

LEKSEM, FORMA WYRAZOWA, SŁOWO

Leksem (wyraz słownikowy) – jednostka abstrakcyjna (znak) o określonym znaczeniu leksykalnym, która w tekstach reprezentowana jest przez formy wyrazowe, różniące się między sobą w sposób regularny.

Przykłady: *Jan, może, mówić, po chińsku.*

Forma wyrazowa (forma gramatyczna, słowoforma) – funkcjonalnie określona postać, w jakiej leksem występuje w tekstach. Przykłady: *Jan | może | będzie mówił | po chińsku.*

Słowo (wyraz tekstowy) – ciągły, obustronnie wyodrębniony segment tekstu, budulec form fleksyjnych.

Przykłady: *Jan | może | będzie | mówił | po chińsku.*

LEKSEM, FORMA WYRAZOWA, SŁOWO – PRZYKŁAD ANALIZY

Co ty byś wiedział, co też by się roilo w twej głowie, gdybyś po omacku nie dotarł do tego źródła wiedzy.

Słowa: *Co | ty | by | ś | wiedział, | co | też | by | się | roilo | w | twej | głowie, | gdyby|ś | po omacku | nie | dotarł | do | tego | źródła | wiedzy.*

Formy wyrazowe: *Co | ty | byś wiedział, | co | też | by się roilo | w | twej | głowie, | gdyby| po omacku | nie | dotarł[eś] | do | tego | źródła | wiedzy.*

Leksemy: *co, ty, wiedzieć, co, też, roić się, w, twój, głowa, gdyby, po omacku, nie, dotrzeć, do, ten, źródło, wiedza.*

RÓŻNE ROZSTRZYGNIECIA GRAMATYCZNE

1. Tzw. imiesłowy przymiotnikowe – traktowane jako forma czasownika lub jako osobny leksem (przymiotnik).

Przykład: *łśniący* → *łsnąć* a. *łśniący*.

2. Stopień wyższy i najwyższy przymiotnika i przysłówka - traktowane jako formy odpowiednich przymiotników i przysłówek lub jako odrębne przymiotniki i przysłówki.

Przykłady: *bledszy* → *blady* a. *bledszy*; *wyżej* → *wysoko* a. *wyżej*.

3. Przysłówki odprzymiotnikowe – traktowane jako odrębne leksemy (przysłówki) lub jako formy odpowiednich przymiotników.

Przykłady: *wesoło* → *wesoło* a. *wesoły*.

4. Czasowniki różniące się aspektem (dokonane / niedokonane) – traktowane jako formy jednego czasownika albo dwa różne czasowniki.

Przykłady: *kupić, kupować* → kupić a. *kupić* → kupić, *kupować* → kupować.

HOMONIMIA GRAMATYCZNA

Homonimia wewnątrzparadygmatyczna (synkretyzm form) – identyczność różnych form tego samego leksemu.

Przykłady: *ramie, domek, wargi, liceum*.

Homonimia międzyparadygmatyczna – identyczność form reprezentujących różne leksemy.

Przykłady: *gramatyk, honorowi, szkoda, burz, dam, piła, tonie, szyję*.

LEKSEMY NIEODMIENNE I CAŁKOWITY SYNKRETYZM FORM

Leksemy nieodmienne – mają tylko jedną formę wyrazową.

Przykłady: *jeśli, i, od*.

Całkowity synkretyzm form – identyczność wszystkich form danego leksemu.

Przykłady: *kakadu, khaki, karaoke, bordo*.

LEKSEMY DEFEKTYWNE

Leksemy defektywne – takie, które mają luki (niewypełnione miejsca) w swoich paradygmatach.

Przykłady: *państwo* (brak l.poj.), *skrzypce* (brak l.poj.), *ocknąć się* (brak aspektu niedokonanego, por. **ocykam się*), *mdleć* (brak imiesłowu przymiotnikowego biernego, por. **mdlany*).

FORMY POTENCJALNE

Formy potencjalne – przewidziane w systemie i możliwe do utworzenia w jego ramach, ale nieobecne w uzusie (nieużywane bądź używane rzadko, np. przez pisarzy, i zwracające uwagę swoją niezwykłością).

„*O, Kutno!*

Okrutne Kutenko,

odjęło mi miłość

jak ręką.” (*Jeremi Przybora*)

„(*Nie wspominaj. . . .*) *a w sieni*

(*Nie mamij...*)

łaciaty księżyc

. . . *leży* (*Julian Przyboś*)

WARIANTYWNE FORMY WYRAZOWE

Wariantywność form – sytuacja, w której to samo miejsce w paradygmacie wypełniają co najmniej dwie formy o różnej postaci (i ewentualnie różnym nacechowaniu, np. stylistycznym czy chronologicznym), ale o takiej samej funkcji (warianty fleksyjne).

Przykłady: *dwu – dwóch, grunty – grunta, księgarni – księgarń, mieczy – mieczów, oddziałuje – oddziaływa, pluska – pluszcze, sobie – se, mnie – mi, zabłysło – zabłysnęło.*

SUPLETYWIZM

Supletywizm – występowanie w paradygmacie jednego leksemu form, których zróżnicowania nie da się opisać w kategoriach oboczności, czasem nawet opartych na różnych tematach fleksyjnych.

Przykłady: *rok, człowiek, tydzień, dobry, duży, iść, ciąć.*

2. 2. Klasyfikacja języków

Kryterium morfologiczne:

- **języki izolujące** – większość pojedynczych morfemów może być samodzielnymi wyrazami. Najbardziej typowym przykładem jest język chiński, tajski. Mniej typowym jest język angielski.
- **języki analityczne** – stosunki gramatyczne wyrażają luźne morfemy w postaci form czasownika posiłkowego, przysłówków i przyimków. Przykładem może być język francuski.
- **języki aglutynacyjne** – typowy wyraz to jeden morfem znaczeniowy i jeden lub więcej morfemów gramatycznych, z których każdy ma określoną pojedynczą funkcję, a ich wybór w niewielkim stopniu zależy od morfemu bazowego. Przykładem

mogą być język turecki, węgierski, fiński, estoński. Mniej typowe języki aglutynacyjne to język japoński i esperanto. Wymarły język etruski też był aglutynacyjny.

- **języki fleksyjne** – wyraz składa się zwykle z jednego morfemu znaczeniowego i jednego lub więcej morfemów gramatycznych, które bardzo często spełniają więcej niż jedną funkcję gramatyczną, i spełniają ją tylko przy pewnej grupie morfemów bazowych. Typowe przykłady to języki słowiańskie (w tym polski a ukraiński), łacina.
- **języki alternacyjne** – w których funkcję gramatyczną spełniają alternacje samogłosek, czyli wymiany samogłosek zachodzące wewnątrz morfemu. Rdzeń spółgłoskowy pozostaje bez zmian. Typowym przykładem są tu języki semickie, arabski, hebrajski.
- **języki polisyntetyczne** – w których elementy morfologiczne łączą w sobie liczne funkcje, a jednocześnie nie ma ściśle określonej kategorii części mowy. Rozmywa się różnica między wyrazem a zdaniem. Zaliczamy tu np. języki eskimo-aleuckie. Języki polisyntetyczne są najczęściej inkorporujące, w których struktura wyrazu przypomina strukturę zdania (języki Indian amerykańskich).

Morfemy w językach fleksyjnych, w tym w polskim, łącząc się ze sobą oddziałują na siebie. Dołączenie jakiegoś afiksu

powoduje niejednokrotnie daleko posunięte zmiany sąsiednich morfemów. Najwięcej zmian morfemów w odmianie występuje na granicy tematu i końcówki. Zmiany te na szczęście podlegają pewnym regułom, omówionym w innym miejscu.

Czasem zmiany przy łączeniu morfemów idą dalej. Na przykład porównaj zestawienia: *brać – biorę – bierze – zabieraj, dech – tchu*. Różne postacie morfemu nie zawsze da się objaśnić zmianami fonetycznymi, np. w formach *cielę – cielęcina – cielęta – cieląt* oboczności słowotwórczego morfemu *ę* : *ęc* (ortograficznie *ęci*) : *ę* : *ąt* można objaśnić tylko cofając się głęboko do historii języka. Czasem morfemy zlewają się ze sobą zupełnie, por. niemieckie *Mutter* ‘matka’ – *Mütter* ‘matki’ (tu morfem wyrażający liczbę mnogą zlewa się zupełnie z rdzeniem modyfikując go), polskie *go, mu*, gdzie nie da się oddzielić tematu i końcówki.

Szereg morfemów może mieć taką samą funkcję, jednak konkretny morfem łączy się także tylko z danymi, ale nie innymi morfemami. Na przykład zarówno *~u*, jak i *~owi* mają znaczenie końcówki celownika liczby pojedynczej, jednak poprawne są tylko formy *ojcu, kotu*, choć *człowiekowi, piecowi*. Reguły określające jakie morfemy łączą się z jakimi nie zawsze są przejrzyste (także sami Polacy miewają wątpliwości), dlatego język polski jest uważany za tak trudny.

Drugą cechą odróżniającą języki fleksyjne od aglutynacyjnych (jak węgierski, turecki, gruziński) jest skupianie w sobie różnych funkcji przez jeden morfem. Wystarczy porównać zestawienia:

Porównanie języków fleksyjnych i aglutynacyjnych				
	fleksyjne		aglutynacyjne	
	Polski	Łaciński	Węgierski	Turecki
Mianownik l.poj.	dom	domus	ház	hane
Celownik l.poj.	domowi	domui:	háznak	haneye
Mianownik l.mn.	domy	domu:s	házak	haneler
Celownik l.mn.	domom	domibus	házaknak	hanelere

W językach aglutynacyjnych da się wyodrębnić morfem oznaczający liczbę mnogą (węg. *ak*, tur. *ler*), w językach fleksyjnych każdy z morfemów oznacza jednocześnie liczbę i przypadek. Jednak także w językach fleksyjnych znajdujemy przykłady aglutynacji, np. niem. *Kindern* (*kind-* jest rdzeniem, *-er-* wyraża l. mnogą, *-n* celownik), pol. *czytałem* (rdzeń *czyt-*, przyrostek tematowy *-a-*, czas przeszły *-ł-*, rodzaj męski *-e-*, 1. osoba *-m*), także w ang. *childrens'* (rdzeń *child-*, l.mn. *-ren-*, dopełniacz *-s'*). W języku polskim aglutynacja dotyczy tylko pewnych form czasownikowych; aglutynowane końcówki można oddzielić od czasownika i przylepić do innego wyrazu w zdaniu, np. *gdzieś była* obok *gdzie byłaś*.

2.3. Formy syntetyczne i analityczne

Formy syntetyczne – to takie formy gramatyczne, które nie mają żadnego afiksu pisanego oddzielnie wyrażającego znaczenie gramatyczne. Formy syntetyczne to formy proste

Przykłady: *pisze, pisałbyś, pisałibyśmy, pisząc, pisano.*

Formy analityczne – formy gramatyczne, które zawierają słowo wyrażające znaczenie gramatyczne. Formy analityczne to formy złożone

Przykłady: *będzie pisał, niech pisze, gdybym był pisał*

Do form analitycznych należą:

- formy czasu przyszłego czasowników niedokonanych, tworzonych z użyciem formy złożonej: *będę czytał, będę czytać;*
- niektóre formy trybu rozkazującego, 3 osoby l.p. i l. mn.: *niech czyta, niech czytają;*
- formy czasu przeszłego w trybie warunkowym, tzw. nierzeczywisty: *byłby mówił, byłbym poszedł;*
- formy trybu warunkowego bezosobowych czasowników: *mówiono by, pisano by;*
- formy trybu warunkowego predykatywów: *trzeba by, warto by;*
- czas zaprzeszczyły: *Czytałem był, kiedy brat wszedł do pokoju;*
- tradycyjna strona zwrotna, wyryżana formą się: *myję się;*

- strona bierna typu: *jest myty, był czytany, został ogłoszony*;

Poza tymi konstrukcjami czasownikowymi do form analitycznych włączyć można formy przypadkowe rzeczowników wyrażane nie samą końcówką, lecz i przyimkiem, dotyczy to polskiego miejscownika, przypadku wymagającego zawsze przyimka: *rozmawiać **PRZY** świadkach, myśleć **O** ludzi**ACH**, dom **NA** kółk**ACH**, hałas **W** miast**ACH**.*

TEMAT 3. KATEGORIE GRAMATYCZNE

3.1. Pojęcie kategorii gramatycznej

Pojęcie „kategoria” jest nieostre, obciążone w dziejach myśli filozoficznej i językoznawczej wieloznacznością. Wskutek tego trudne jest do zdefiniowania.

Pojęcie to wywodzi się od Arystotelesa, który tym terminem nazwał klasy pojęciowo-ontologiczne. Kategorie Arystotelesowskie wyróżniają 10 rodzajów zjawisk: substancję, wielkości, jakości, stosunki, miejsca, czasy, działania, doznania oraz dwa rodzaje stanów rzeczy.

W najogólniejszym znaczeniu kategoria to zbiór (klasa) elementów mających pewną cechę wspólną (np.: kategoria mężczyzn, wspólna cecha – „płeć męska”).

Dla określenia omawianego pojęcia mogą być wykorzystywane terminy: **kategoria gramatyczna, kategoria morfologiczna, a także kategoria fleksyjna.**

Kategoria gramatyczna:

1) swoisty (stały, regularny, obligatoryjny) podział zbioru form gramatycznych na klasy, oparty na konkretnej funkcji i dający się zastosować do większości leksemów z danej części mowy. Wyróżnione klasy to wartości danej kategorii;

2) klasa form gramatycznych spełniających te same funkcje; np. kategoria przypadku, kategoria rodzaju, kategoria czasu, kategoria trybu;

3) jedna z możliwych szczegółowych funkcji konstytuujących kategorie gramatyczne; np. mianownik, rodzaj męski, czas teraźniejszy, tryb przypuszczający [Encyklopedia PWN].

4) klasa wyrazów mających wspólne cechy gramatyczne, a mianowicie wspólne znaczenie gramatyczne oraz wspólny formalny sposób jego wyrażenia.

Przykłady kategorii: czas, tryb, osoba, liczba, rodzaj, przypadek, aspekt.

Przykłady wartości kategorii: czas teraźniejszy, tryb oznajmujący, trzecia osoba, liczba pojedyncza, rodzaj męski, celownik, aspekt dokonany itp.

Np. wyrazy *śpię*, *chodzę*, *piszę*, *czytam*, *wiem* mają wspólne znaczenie gramatyczne –sygnalizują, że wykonawcą czynności jest mówiący (nadawca –podmiot), a znaczenie to formalnie jest wyrażone za pomocą końcówek *-ę*, *-(a)m*, *-(e)m*. Uwidocznia się to znaczenie oraz forma jego wyrażenia w opozycji do takich wyrazów, jak *śpisz*, *chodzisz*, *piszesz*, *czytasz*, *wiesz* sygnalizujących, że wykonawcą czynności jest adresat (odbiorca), co wyraża się za pomocą końcówek *-isz*, -

esz, *-(a)sz*, *-(e)sz*. Podobnie wyrazy *samochody*, *domy*, *okna* stoją w opozycji do form *samochód*, *dom*, *okno*.

Termin **kategoria gramatyczna** oznacza klasę wyrazów o tej samej funkcji gramatycznej, np. kategorię liczby mnogiej reprezentują wyrazy *ludzie*, *kobiety*, *książki*, *żołnierze* itp. [Szulc A. Słownik dydaktyki języków obcych. Warszawa, 1997. S. 105].

Kategorią morfologiczną nazywamy mikrosystem oparty na pewnej opozycji morfologicznej, np.: *stół* – *stoły* (lp – lm) – morfologiczna opozycja liczby; *stół* – *stołu* (M. – D.) – morfologiczna opozycja przypadku [Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. / Red. Renata Grzegorzczkowska, Roman Laskowski, Henryk Wróbel. Warszawa, 1999. S. 47-48].

Kategoria gramatyczna to zespół funkcji językowych określonej klasy leksemów (np. rzeczowników, czasowników itd.) wyrażanych za pomocą odpowiednich wykładników formalnych [Strutyński J. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 160].

Kategorie gramatyczne to [...] pewne pojęcia, a ściślej przeciwstawienia pojęciowe, które w danym języku wyrażane są w sposób regularny (tzn. za pomocą określonych form gramatycznych) oraz konieczny (tzn. mówiący zobowiązani

są do przekazania określonej wartości danej kategorii)
 [Grzegorzczkowska R. Kategorie gramatyczne. *Współczesny język polski*. / Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S. 455].

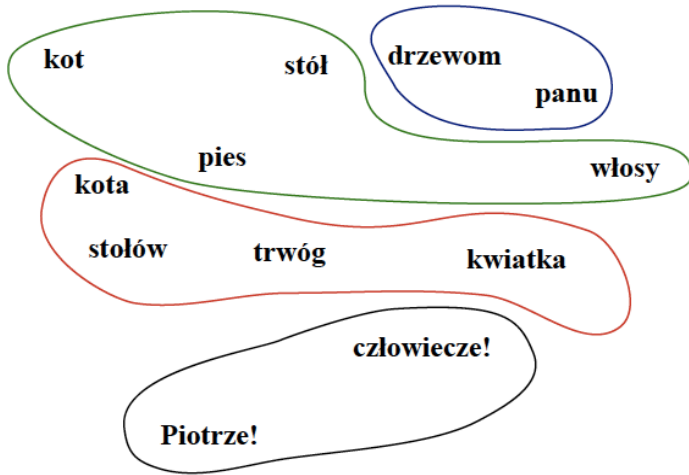
Przez **kategorię morfologiczną** rozumiemy typ opozycji – rozróżnienia, które jest w danym języku obligatoryjne, tzn. ma swoje wykładniki w postaci zbiorów morfemów gramatycznych [Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 82].

Zauważmy, że wszystkie te trzy terminy mogą być używane jako synonimy. Najlepszy jednak wydaje się termin „**kategoria morfologiczna**” ze względu na jednoznaczność.

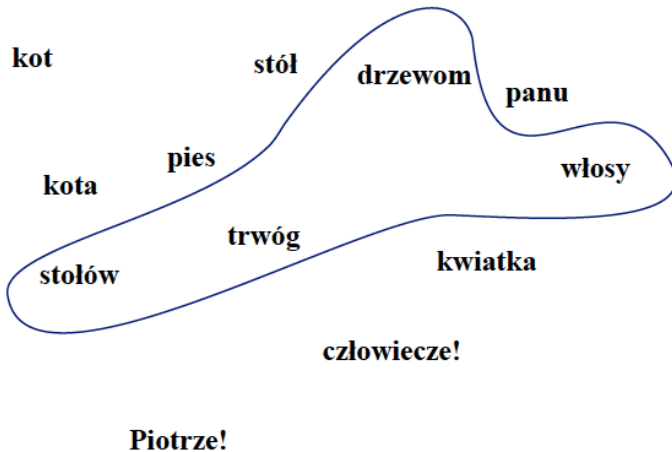
Przykład – zbiór form leksemów rzeczownikowych

kot		stół		drzewom		panu
			pies			włosy
kota						
			trwóg		kwiatka	
stolów						
				człowiecze!		
						Piotrze!

Przykład – kategoria przypadka

Przykład – kategoria liczby (rzeczownikowa)

Kategorie gramatyczne polszczyzny

- przypadek
- liczba
- rodzaj
- tryb
- czas
- osoba
- aspekt
- *strona (kategoria obecna w opisie szkolnym, nieobecna – w akademickim)
- *stopień (kategoria obecna w opisie szkolnym, nieobecna – w akademickim)
- *deprecjatywność (kategoria nieobecna w opisie szkolnym, obecna – w akademickim)

3. 2. Typologia kategorii gramatycznych

Kategorie morfologiczne można klasyfikować na podstawie kilku kryteriów –morfologicznego, składniowego, semantycznego. Zgodnie z tym wyróżnia się klasyfikację morfologiczną, syntaktyczną i semantyczną.

Klasyfikacja morfologiczna:

- kategorie fleksyjne (inaczej: paradygmatyczne),
- kategorie klasyfikujące (inaczej: selektywne).

Kategoria fleksyjna to taka kategoria morfologiczna, według której dany wyraz się odmienia. Rzeczowniki odmieniają się przez przypadki i liczby, dlatego kategoria przypadku i liczby jest dla rzeczownika kategorią fleksyjną. Dla czasownika kategoriami fleksyjnymi są np. kategorie czasu, osoby, bo czasowniki odmieniają się przez czasy i osoby.

Kategoria klasyfikująca to ta kategoria, która dzieli wyrazy w obrębie pewnej części mowy na klasy odpowiadające jej wartościom. Np. kategoria rodzaju dzieli wszystkie rzeczowniki na klasy, odpowiadające wartościom rodzajów: męskiego, żeńskiego, nijakiego, czy – innymi słowy – kategoria rodzaju dzieli rzeczowniki na klasy, odpowiadające rodzajowi męskiemu, żeńskiemu, nijakiemu. **Przez kategorię klasyfikującą wyrazy się nie odmieniają, ale mają ją przypisaną.**

Ta sama kategoria dla jednej części mowy może być klasyfikująca, a dla innej – fleksyjna. Np. dla rzeczowników kategoria rodzaju jest klasyfikująca, a dla przymiotników – fleksyjna, por.: dom – pani – okno; dobry – dobra – dobre.

Klasyfikacja syntaktyczna:

- kategorie determinujące (inaczej: syntaktycznie uzależniające; akomodujące);

- kategorie determinowane (inaczej: syntaktycznie uzależniane; akomodowane).

Wskazują, czy dana kategoria może wpływać na otoczenie składniowe, czy też nie. Tak więc **kategoria determinująca wpływa na otoczenie składniowe (na inną kategorię), a kategoria determinowana doznaje wpływu otoczenia składniowego (innej kategorii)**. Rzeczownik determinuje kategorię rodzaju, liczby i przypadku przymiotnika, więc wszystkie te kategorie rzeczownika są w odniesieniu do przymiotnika kategoriami determinującymi. Z kolei rodzaj, liczba i przypadek przymiotnika zależą od odpowiednich kategorii rzeczownika, dlatego te kategorie przymiotnika nazywa się kategoriami determinowanymi. Ale dla rzeczownika względem czasownika kategoria przypadku jest determinowana (bo przypadek rzeczownika zależy od czasownika). Czasownik determinuje przypadek rzeczownika (słuchać (czego?) muzyki), można więc czasownikowi przypisać determinującą kategorię przypadku (mimo że fleksyjnie przypadek nie przysługuje czasownikowi). Podobnie: kategorią determinującą dla rzeczownika i zaimka osobowego (lub nieokreślonego) względem czasownika jest osoba, ponieważ od zaimka zależy, w której osobie –1. 2.czy 3. –ma być użyty czasownik, a rzeczownik wymaga od czasownika formy 3.osoby. W tym

wypadku osoba jest dla czasownika kategorią determinowaną przez rzeczownik lub zaimek.

Rozpoznanie kategorii determinujących i determinowanych możliwe jest tylko w kontekście przez odniesienie do innych części mowy.

Klasyfikacja semantyczna:

- kategorie **zewnątrztekstowe** (inaczej: semantyczne; prymarnie semantyczne; nominatywne; syntaktycznie niezależne);
- kategorie **wewnątrztekstowe** (inaczej: składniowe; przymarnie składniowe; tekstowe; syntaktycznie zależne).

Kategorie **zewnątrztekstowe odsyłają do rzeczywistości pozajęzykowej**. Np. liczbie gramatycznej rzeczownika odpowiada liczebność nazywanego przez ten rzeczownik zbioru: mamy do czynienia z przeciwstawieniem zbioru jednoelementowego (*dziecko, pies*) zbiorowi ponadjednoelementowemu (*dzieci, psy*).

Kategorie **wewnątrztekstowe służą jedynie wyrażaniu związków między składnikami zdania**. W odróżnieniu od liczby rzeczownika, formy liczby przymiotnika (*głodny – głodne*) nie zależą od samego stanu „głodu”, tylko od liczby rzeczownika, któremu ten przymiotnik towarzyszy (*głodny pies–głodne psy*), dlatego dla przymiotnika liczba ma

charakter wewnętrzny. Dla czasownika np. kategoria czasu i aspektu ma charakter zewnętrzny, a kategoria liczby – wewnętrzny, bo liczba czasownika zależy jedynie od kontekstu (*chłopiec spał – chłopcy spali*).

Kategorie gramatyczne

- **Składniowo zależne:** przypadek rzeczownika w związku z czasownikiem, przypadek, liczba, rodzaj rzeczownika, liczba rzeczownika w związku z przymiotnikiem. Przykłady: *Zmęczony Jan ← śpi. Zgubiłam białego ← misia. Dwie → kobiety stały.*

- **Składniowo niezależne:** rodzaj rzeczownika, przypadek rzeczownika w związku z przymiotnikiem, czas i tryb czasownika, liczba rzeczownika w związku z czasownikiem. Przykłady: *Zmęczony ← Jan śpi. Chętnie przyszedłbym później. Psy → czekały.*

Leksemy dzielimy na:

odmienne

mają co najmniej dwie

formy fleksyjne:

ogród, dom, akwarium

nieodmienne

mają tylko

jedną formę

fleksyjną:

nawet, właśnie,

gorąco

3.3 Kategorie imienne i werbalne

Oprócz przedstawionego wyżej podziału, wyróżnia się też pewne typy kategorii, zależnie od tego, **z jakimi częściami mowy wiąże się prymarnie (przede wszystkim) dana kategoria**. To są:

- kategorie **werbalne** (czasownikowe),
- kategorie **imienne** (rzeczownikowe, przymiotnikowe, liczebnikowe).

Kategorie imienne – przysługujące leksemom, które się deklinują:

- przypadek: mianownik, dopełniacz, celownik, biernik, narzędnik, miejscownik, wołacz,
- liczba: pojedyncza i mnoga,
- rodzaj: męski, żeński, nijaki lub w innych ujęciach teoretycznych –pięć rodzajów gramatycznych rzeczownika: męskoosobowy, męskożywotny (męskozwierzęcy), męskonieżywotny (męskorzeczowy), żeński, nijaki
- ***stopień** (stopień równy, wyższy, najwyższy), przysługująca części przymiotników i przysłówków, może być traktowana jako kategoria morfologiczna lub jako kategoria słowotwórcza.
- ***deprecjatywność**

Kategorie werbalne – przysługujące leksemom, które się koniugują:

- czas: przeszły, teraźniejszy, przyszły,
- osoba: 1., 2., 3.,
- tryb: oznajmujący, przypuszczający (warunkowy), rozkazujący,
- strona: czynna, bierna, zwrotna (czasem wyodrębnia się także stronę wzajemną, np.: bliźnięta się biją).
- Aspekt czasownika(dokonany lub niedokonany) może być traktowany jako kategoria morfologiczna lub jako kategoria słowotwórcza.

Jeśli dwa wyrazy są połączone składniowo, to wartości przysługujących im równobrzmiących kategorii są identyczne (np. rodzaj przymiotnika jest zgodny z rodzajem uzależniającego go rzeczownika, zgodne są też ich przypadki i liczby). Takie kat. określane są jako sprzężone. Z dwóch kat. sprzężonych obie mogą być fleksyjne (np. przypadek rzecz. i przym.), bądź jedna klasyfikująca, a druga fleksyjna (np. rodzaj rzecz. i przym.).

TEMAT 4. KATEGORIE IMIENNE POLSZCZYZNY

4.1. Kategoria przypadku

Jest to kategoria fleksyjna rzeczowników, przymiotników, liczebników, zaimków rzeczownych, przymiotnych i liczebnych oraz gerundiów i imiesłowów przymiotnikowych.

Może być traktowany jako k. klasyfikująca czasowników i niektórych innych części mowy, którym można przypisać rząd przypadkowy. Przypadek pełni funkcję prymarnie składniową, służy bowiem przede wszystkim wskazywaniu związków składniowych w zdaniu. Sekundarnie pełni funkcję semantyczną, gdyż poszczególnym przypadkom można przypisać określone role semantyczne (np. M zwykle wskazuje na sprawcę czynności, D i B- na jej obiekt, N- na środek czynności).

Niektórzy autorzy ujmują kategorię przypadku szerzej, wyróżniając oprócz tzw. przypadków syntetycznych tzw. przypadki analityczne, czyli połączenia form przypadkowych z konkretnymi przyimkami.

Przypadek jako kategoria fleksyjna, prymarnie składniowa, syntaktycznie zależna.

Szczególny status wołacza - samodzielny i niezależny. Przykład: *Mamo, (zrobiłem głupstwo!)*.

Kategoria **przypadka** wydaje się kategorią trudną do zrozumienia i poprawnego zastosowania. Jeśli ktoś zna język angielski, nie powinien mieć z tym jednak problemów, gdyż w rzeczywistości w języku angielskim przypadki istnieją, jedynie są o wiele mniej widoczne w systemie języka. Język polski posiada siedem przypadków:

1. Mianownik – Nominativus
2. Dopełniacz – Genetivus
3. Celownik – Dativus
4. Biernik – Accusativus
5. Narzędnik – Instrumentalis
6. Miejscownik – Locativus
7. Wołacz – Vocativus

W porównaniu z deklinacją łacińską brak tu ablativu, który w swojej funkcji właściwej przypadku oddalenia (od kogo? od czego?) zlał się w językach słowiańskich z dopełniaczem. Zachowały swoją odrębność narzędnik i miejscownik, które w łacinie zlały się z ablativem.

Formy przypadków tworzy się dodając do tematu wyrazu (który może się przy tym zmieniać) odpowiednie **końcówki**. Nie zawsze formy poszczególnych przypadków muszą się różnić. Często jedna końcówka spełnia

kilka funkcji – mówimy wtedy o **synkretyzmie** przypadków. W szczególności, identyczną formę mają:

- **zawsze** mianownik i wołacz liczby mnogiej (*chłopi, bracia, mężczyźni, koty, stoły, siostry, krzesła*); u przymiotników i zaimków także mianownik i wołacz liczby pojedynczej (*to jest **dobry** chłop – **dobry** chłopie!*);
- w rodzaju **męskoosobowym**: dopełniacz i biernik obu liczb (*twarz **dobrego** chłop* – *widzę **dobrego** chłop*, *twarze **dobrych** chłopów* – *widzę **dobrych** chłopów*); jeżeli jednak rzeczownik odmienia się jak żeński, synkretyzm występuje tylko w liczbie mnogiej (nie dotyczy to oczywiście stojącego przy nim przymiotnika czy zaimka: *twarze **dobrych** mężczyzn* – *widzę **dobrych** mężczyzn*, ale: *twarz **dobrego** mężczyzny* – *widzę **dobrego** mężczyznę*);
- w rodzaju **męskożywotnym**: dopełniacz i biernik liczby pojedynczej (*pysk **dobrego** kota* – *widzę **dobrego** kota*), ale mianownik i biernik liczby mnogiej (*to są **dobre** koty* – *widzę **dobre** koty*);
- w rodzaju **męskonieżywotnym**: mianownik i biernik obu liczb (*to jest **dobry** stół* – *widzę **dobry** stół*, *to są **dobre** stoły* – *widzę **dobre** stoły*);
- w rodzaju **nijkim**: mianownik, biernik i wołacz obu liczb (*to jest **wysokie** drzewo* – *widzę **wysokie** drzewo* – ***wysokie***

drzewo!, *to są wysokie drzewa* – *widzę wysokie drzewa* – *wysokie drzewa!*);

- w rodzaju **żeńskim**: celownik i miejscownik liczby pojedynczej (*przyglądam się siostrze* – *mówię o siostrze*) oraz mianownik i biernik liczby mnogiej (*to są dobre siostry* – *widzę dobre siostry*).

RZECZOWNIKI NIEODMIENNE

- Іншомовні слова з кінцевим голосним -u: *tabu, zebu, kakadu, emu, guru, tofu, wudu...*
- Іншомовні слова з кінцевим голосним -i: *okapi, kepi, salami, alibi, graffiti, audi, safari, kiwi...*
- Іменники на -ao або oa: *kakao, makao, boa...*
- Іменники з наголосом на останньому складі: *jury, menu, toutée, attaché...*
- Інші запозичення: *whisky, euro, espresso, cappuccino, amaretto, americano,...*
- Деякі географічні назви: *Monako, Los Angeles, Toledo, Batumi, Alicante...*
- Іншомовні прізвища, які закінчуються на голосний: *Hugo, Defoe, Kalipso...*
- Жіночі прізвища, які закінчуються на приголосний або на -o також не відмінюємо: *Nowak, Kościuszko...*
- Іменники середнього роду, які закінчуються на -um в однині не відмінюються: *centrum, museum, obserwatorium, forum...*

Końcówki przypadkowe imion zależne są od **rodzaju gramatycznego**. Nadto inne końcówki przybierają rzeczowniki, inne przymiotniki. Jednak:

- istnieją rzeczowniki o odmianie przymiotnikowej we wszystkich formach (*czesne, królowa, luty, myśliwy*) lub tylko w niektórych (*hrabia, sędzia, chorąży, pani* – por. *dobra pani* – *widzę dobrą panią*, ale *dobra gospodyni* – *widzę dobrą gospodynię*);
- istnieją przymiotniki tworzące pewne formy rzeczownikowe, tzw. krótkie;
- istnieją rzeczowniki męskoosobowe o postaci żeńskich (*mężczyzna, poeta*);
- w liczbie mnogiej forma wyrazu nie zależy od jego rodzaju, z wyjątkiem mianownika (i równego mu wołacza: *ci wielcy ludzie – te wielkie zwierzęta*) oraz biernika; forma dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników (ale nie przymiotników) może także zależeć od rodzaju;
- w liczbie pojedynczej formy męskie i nijakie przymiotników są odpowiednio takie same w każdym z przypadków z wyjątkiem mianownika, biernika i wołacza; często zasada ta odnosi się także do rzeczowników, zwłaszcza w narzędniku i miejscowniku;

- przymiotniki mają ponadto identyczny narzędnik i miejscownik rodzaju męskiego i nijakiego liczby pojedynczej (*pod wysokim drzewem, pod wysokim stołem* – *o wysokim drzewie, o wysokim stole*), narzędnik i biernik rodzaju żeńskiego liczby pojedynczej (*z dobrą kobietą* – *widzę dobrą kobietę*), a także dopełniacz i miejscownik liczby mnogiej (wszystkich rodzajów: *liście wysokich drzew* – *o wysokich drzewach*).

4. 2. Kategoria liczby

Jest to kategoria fleksyjna rzeczowników, czasowników, przymiotników, zaimków przymiotnych, imiesłówów przymiotnikowych oraz niektórych gerundiów. Jest to też kat. klasyfikująca liczebników.

Liczba czasowników, przymiotników, zaimków przymiotnych i imiesłówów przymiotnikowych pełni funkcję składniową i jest syntaktycznie uzależniana - dostosowuje się do liczby nadrzędnego rzeczownika. Liczba rzeczowników (reczowników tym gerundiów) pełni funkcję prymarnie semantyczną i jest syntaktycznie uzależniająca. Językowo odmienne przez liczby mogą być tylko nazwy przedmiotów policzalnych.

Uważa się, że w parze form l. poj.: l. mn. ta pierwsza jest członem nienacechowanym. Może to oznaczać, że formy l.

pojedynczej mają szerszy zasięg i są przez to niejednoznaczne, np. forma *pies* może mieć charakter ogólny. Takie użycie l. poj. nazywa się generycznym (gatunkowym).

Liczba jako kategoria klasyfikująca liczebników (głównych i zbiorowych) i rzeczowników plurale i singulare tantum, a fleksyjna – pozostałych części mowy; prymarnie semantyczna rzeczowników, a prymarnie syntaktyczna – pozostałych części mowy; niezależna rzeczowników (z wyjątkiem związku z liczebnikiem), a zależna – pozostałych części mowy.

Odstępstwa:

- Formy rzeczowników typu **pluralia tantum** nie informują o wielości przedmiotów. Policzalne p.t. mogą oznaczać 1 przedmiot, jak i wiele. Niepoliczalne nie dopuszczają kwantyfikacji numerycznej, lecz tylko partytywną (np. trochę perfum), np. *drzwi, usta, nożyczki, urodziny, spodnie*.
- Formy rzeczowników typu **singularia tantum** nie informują o pojedynczości przedmiotów. W pewnych przypadkach singulare tantum mogą być użyte w liczbie mnogiej.
- Rzeczowniki policzalne mogą być używane w l. pojedynczej w znaczeniu gatunkowym, gdzie opozycja liczby nie służy komunikowaniu różnicy: poj.- mn.

- Niektóre rzeczowniki policzalne są używane w 1. pojedynczej w znaczeniu zbiorowym, np. *skrzynka cebuli*, *żywoplot z berberysu*.
- Niektóre rzeczowniki są używane w obu liczbach w tym samym znaczeniu, np.: *konfitura (=konfitury)*, *dres (=dresy)*, *jelito (=jelita)*.

W dawnym języku występowała jeszcze *liczba podwójna*, której ślady (najczęściej w znaczeniu liczby mnogiej) pozostały w gwarach (robota zamiast robicie, z pochodzenia forma 2. osoby liczby podwójnej), w pewnych przysłowiach (*mądrej głowie dość dwie słowie*) i w formach niektórych wyrazów (*ręce, oczy, uszy*). Porównaj także *sto* (liczba pojedyncza) – *dwieście* (liczba podwójna) – *trzysta, czterysta* (liczba mnoga).

4.3. Rodzaj

Jest to kategoria klasyfikująca rzeczowników i kategoria flekcyjna czasowników, przymiotników, zaimków przymiotnych, imiesłowów przymiotnikowych i liczebników.

Ma funkcję przede wszystkim składniową, bo wskazuje, które formy wyrazowe są połączone związkami składniowymi.

Rodzaj rzeczowników jest kategorią uzależniającą, rodzaj pozostałych leksemów jest kategorią uzależnianą. W ograniczonym zakresie rodzaj rzeczowników pełni sekundarnie

funkcje semantyczne. Kategoria rodzaju decyduje w języku polskim o podziale na deklinacje.

O rodzaju rozstrzyga nie samo zakończenie wyrazu, ale jego otoczenie składniowe: forma przyłączanych przez rzeczownik określników, takich jak przymiotnik, zaimek, a nawet liczebnik i czasownik (w czasie przeszłym). Rodzaj ściśle wiąże się z liczbą.

Rodzaj i znaczenie rzeczownika są silnie skorelowane w wypadku rzeczowników oznaczających osoby (np. opozycje noszące nazwy „płciowe”). Wśród rzeczowników nie oznaczających osób związek między rodzajem a znaczeniem jest słabszy, gdyż nazwy nieosobowe mają na ogół rodzaj konwencjonalny.

W tradycyjnych gramatykach rozróżnia się 3 rodzaje imion: męski, żeński i nijaki. Zastępując wyrazy *mężczyzna*, *chłopiec*, *kot*, *statek*, *stół* użyjemy zaimka *on*, zamiast *kobieta*, *dziewczyna*, *krowa*, *twarz*, *głowa*, *łódź*, *poduszka* powiemy *ona*, wreszcie zamiast *dziecko*, *dziewczę*, *cielę*, *krzesło* powiemy *ono*. Czy *stół* jest bardziej męski od *krzesła*? Czy *dziewczę* nie ma określonej płci? Rodzaj zależy więc nie od rzeczywistej płci opisywanego obiektu, lecz uwarunkowany jest językową konwencją wymagającą formalnego dostosowania powiązanych składniowo wyrazów.

Niestety, na tym komplikacje się nie kończą. Mówimy *mój dobry brat*, *mój dobry kot*, *mój dobry stół* i na tej podstawie przypisujemy rzeczownikom *brat*, *kot*, *stół* rodzaj męski. Wystarczy jednak zbadać postać tych wyrażzeń w bierniku (przypadku dopełnienia bliższego), aby dojść do innych wniosków: *widzę mojego dobrego brata*, *widzę mojego dobrego kota*, *ale widzę mój dobry stół*. Wyrazy *brat*, *kot* zaliczymy więc do rodzaju męskożywotnego, zaś *stół* do rodzaju **męskonieżywotnego (męskorzeczowego)**. Nazwy te są dosyć umowne – do kategorii męskożywotnych zalicza się takie rzeczowniki jak *trup*, *wisielec*, nazwy i marki dóbr konsumpcyjnych (*papieros*, *mercedes*, *piłzner*), pieniędzy (*dolar*, *funt*, *złoty*) i tańców (*polonez*, *menuet*). Nie są uznawane za żywotne nazwy większości roślin (*widzę ten dąb*, *choć widzę banana* – żywotny!) są natomiast nazwy wirusów, bakterii, grzybów (*ona ma HIVa* (czyt. hifa), znalazłem grzyba, chwyciłem gronkowca). Męskożywotnym rzeczownikiem w języku mówionym bywa *gwóźdź*, *nos* (w przenośni: *mieć nosa*), a także (w języku młodzieżowym) *smak* (*mieć na coś smaka*).

W liczbie mnogiej istnieją, zamiast rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego, rodzaje **męskoosobowy** i **niemęskoosobowy**. Osobliwości ich użycia omówiono w dziale dotyczącym składni. Rzeczowniki męskoosobowe wyróżnia się

spośród męskożywotnych, podczas gdy niemęskoosobowe obejmują resztę męskożywotnych i wszystkie męskorzeczowe, żeńskie i nijakie. Poszczególne te grupy zachowują zwykle odrębne końcówki niektórych przypadków, co jest jedynym śladem ich dawniejszego zróżnicowania rodzajowego w liczbie mnogiej. I tak, rzeczowniki niemęskoosobowe mające w liczbie pojedynczej rodzaj nijaki mają w mianowniku i bierniku liczby mnogiej końcówkę ~a, np. *jaja, łóżka, pola, cieleta*. Inne rzeczowniki niemęskoosobowe mają zwykle końcówkę ~y (lub ~i po *k, g*), np. męskożywotne *koty, papierosy*, męskonieżywotne *dęby, stołki*, żeńskie *kobiety, nogi*. To rozróżnienie nie ma żadnych następstw dla formy związanego składniowo zaimka czy przymiotnika, dlatego mówimy zarówno *te wspaniałe łóżka, jak i te wspaniałe kobiety* (w przeciwieństwie do form męskoosobowych, np. *ci wspaniali panowie*). Jednak czasami końcówkę ~a spotykamy i u rzeczowników męskoosobowych, np. *brat, księżę (ci wspaniali bracia, księżęta)*, lub męskonieżywotnych, jak *akt – l.mn. te akta sądowe*. Z drugiej strony, nijakie rzeczowniki *oko, ucho* zwykle nie mają ~a w liczbie mnogiej (normalnie *oczy, uszy* i tylko w specjalnych znaczeniach *oka, ucha*).

Kolejne komplikacje wprowadza sposób liczenia rzeczowników w liczbie mnogiej. Można tu wyróżnić kilka klas,

częściowo tylko zgodnych z powyższym podziałem na rodzaje gramatyczne.

- Rzeczowniki niepoliczalne, niemające zwykle liczby mnogiej.
- Rzeczowniki męskoosobowe. Liczebniki 2–4 mają dla nich specjalne formy *dwaj*, *trzej*, *czterej* łączące się z mianownikiem liczby mnogiej. Ponadto można tu użyć specjalnej konstrukcji dopełniaczowej typu dwóch mężczyzn, o której będzie mowa w innym miejscu. Możliwe jest użycie tutaj specjalnej formy zbiorowej liczebnika (*dwoje*, *troje*, *czworo*, ...), która jednak w tym zastosowaniu wychodzi z użycia.
- Rzeczowniki niemęskoosobowe (mężkożywotne nieosobowe, męskorzeczowe, żeńskie i część nijakich (1)). Używana jest słownikowa forma liczebnika, przy czym liczebnik dwa ma odrębną formę żeńską dwie.
- Pozostałe rzeczowniki nijakie (2), zakończone w mianowniku liczby mnogiej na *~ęta* i inne oznaczające istoty młode wymagają zbiorowej formy liczebnika.
- Taka sama forma jest wymagana przez niektóre rzeczowniki występujące tylko w liczbie mnogiej.
- Część rzeczowników występujących tylko w liczbie mnogiej można policzyć tylko opisowo przy pomocy słowa pary.

- Niektóre rzeczowniki występujące tylko w liczbie pojedynczej daje się policzyć opisowo, np. dwie sztuki bydła.

Ile jest rodzajów rzeczownika? (ujęcie szkolne)

Łączliwość mianownika z przymiotnikami i czasownikami jako kryterium podziału.

- męski (*dobry człowiek, koń, stół stał*)
- żeński (*dobra dziewczyna stała*)
- nijaki (*dobrze dziecko stało*)
- męskoosobowy (*dobrzy ludzie stali*)
- niemęskoosobowy (*dobrze konie, stoły, dziewczyny, dzieci stały*)

Nowsze opisy rodzaju rzeczownika

Dążenie do skonstruowania opisu, w którym kategoria rodzaju nie będzie się krzyżowała z kategorią liczby, a dany leksem będzie miał taki sam rodzaj w obu liczbach.

Ile jest rodzajów rzeczownika? (ujęcie Witolda Mańczaka)

Biernik obu liczb jako kontekst diagnostyczny.

- męskoosobowy (*widzę dobrego człowieka / dobrych ludzi*)
- męskozwierzęcy (*widzę dobrego konia / dobre konie*)
- męskorzeczowy (*widzę dobry stół / dobre stoły*)
- żeński (*widzę dobrą dziewczynę / dobre dziewczyny*)

- nijaki (*widzę dobre dziecko / dobre dzieci*)

Ile jest rodzajów rzeczownika? (ujęcie Zygmunta Saloniego)

M1 (*widzę dobrego człowieka / dobrych ludzi*)

M2 (*widzę dobrego konia / dobre konie*)

M3 (*widzę dobry stół / dobre stoły*)

F (*widzę dobrą dziewczynę / dobre dziewczyny*)

Rodzaj rzeczownika w ujęciu Zygmunta Saloniego cd.

N1 – łączące się z liczebnikami głównymi (*dwa okna, trzy słońca*)

N2 – łączące się z liczebnikami zbiorowymi (*dwoje dzieci, czworo uszu*)

PL1 – łączące się z przymiotnikami i czasownikami mos (*ci mili państwo przyszli, nasi doktorostwo nie żyją*)

PL2 – łączące się z liczebnikami zbiorowymi (*dwoje drzwi, czworo skrzypiec, pięcioro zajęć*)

PL3 – policzalne leksykalnie (*para spodni, butelka perfum, paczka "Grześków"*)

Kłopoty z określeniem rodzaju gramatycznego rzeczowników polskich obrazują poniższe tabele:

		to jest	to są	widzę		1	2
		M lp	M lm	B lp	B lm		
1	męskoosobowe	ten brat	ci bracia	tego brata	tych braci	jeden brat	dwa bracia
							dwóch braci
							dwoje braci
2	męskożywotne	ten kot	te koty	tego kota	te koty	jeden kot	dwa koty
3	męskorzeczowe	ten stół	te stoły	ten stół	te stoły	jeden stół	dwa stoły
4	męskie niepoliczalne	ten tlen		ten tlen			
5	żeńskie	ta siostra	te siostry	tę siostrę	te siostry	jedna siostra	dwie siostry
6	żeńskie niepoliczalne	ta miedź		tę miedź			
7	nijakie I	to krzesło	te krzesła	to krzesło	te krzesła	jedno krzesło	dwa krzesła
8	nijakie II	to dziecko	te dzieci	to dziecko	te dzieci	jedno dziecko	dwoje dzieci

9	nijakie niepoliczalne	to zło		to zło			
10	nijakie zbiorowe	to bydło		to bydło		jedna sztuka bydła	dwie sztuki bydła
11	mnoгие o formie liczby pojedynczej		ci państw o		tych państw a	jedni państw o	dwoje państw a
12	mnoгие		te drzwi		te drzwi	jedne drzwi	dwoje drzwi
13	mnoгие nijakie		te usta		te usta	jedne usta	dwoje ust
14	mnoгие podwójne		te spodni e		te spodni e	jedne spodni e	dwie pary spodni
15	mnoгие niepoliczalne		te pomyje		te pomyj e		

męskie		nieżywotne (rzeczowe)	żeńskie	nijakie	
żywotne				1	2
osobowe	niesobowe				
brat, pan, chłopiec, gość, poeta, mężczyzna	kot, grzyb, trup, wirus	stół, statek, album, organizm	siostra, kobieta, twarz, pani, dziewczyna, kość	krzesło, jajo, pole, muzeum	oko, dziecko, niemowlę, cielę

występujące zwykle tylko w liczbie pojedynczej		
męskorzeczowe	żeńskie	nijakie
tlen, węgiel	miedź, siarka	zło, powietrze, bydło

występujące tylko w liczbie mnogiej				
o formie lp	nienijakie	nijakie (formalnie)	podwójne	niepoliczalne
państwo	drzwi, skrzypce	usta, wrota	nożyczki, spodnie	pomyje, wakacje, urodziny

4.4. Problem kategorii stopnia

Jako kategoria fleksyjna przymiotników i przysłówków ma funkcję prymarnie semantyczną- wskazuje na różnice w intensywności cech. Sekundarnie może mieć funkcję składniową i być kategorią uzależnianą (np. leksem BARDZO wymaga stopnia równego od określanego przymiotnika lub przysłówka).

Przymiotniki stopniowalne bywają nazywane jakościowymi, bo wskazują na pewną jakość tkwiącą w przedmiocie, a nie na jego relację do innego przedmiotu (te ostatnie określane są jako relacyjne) .

Nazwy wartości kategorii stopnia sugerują, że stopniowanie jest prostą gradacją danej cechy. Stopień wyższy zdaje się oznaczać większe natężenie cechy niż st. równy, a stopień najwyższy- większe natężenie niż stopień wyższy. Na ogół jednak różnica między stopniem wyższym a najwyższym nie dotyczy intensywności cechy, lecz liczby osób lub obiektów porównywanych ze względu na tę cechę.

Stopniowanie proste to zjawisko fleksyjne, a stopniowanie złożone to operacja składniowa.

Jako argument przeciw fleksyjnej interpretacji stopniowania przytacza się m. in. Semantyczną nieregularność tego zjawiska. Inny bowiem sens ma stopniowanie przymiotników nierelatywnych, które oznaczają pewną cechę niezależnie do jakiegokolwiek zewnętrznej normy (np. BIAŁY), a inny sens ma stopniowanie przymiotników relatywnych, które oznaczają cechę odniesioną do pewnej normy (np. DUŻY).

Stopniowanie nie jest jedynym sposobem gradacji cechy. Ten sam cel można osiągnąć środkami składniowymi,

czyli za pomocą odpowiednich przysłówków, np. bardzo (niezmiernie, dosyć, trochę) duży.

Sposoby opisu stopniowania w polszczyźnie:

1 forma stopnia analityczna (złożona, opisowa):

- jako forma fleksyjna (bardziej złożony → złożony),
- jako konstrukcja składniowa (bardziej złożony → bardziej + złożony);

2 forma stopnia syntetyczna (prosta):

- jako forma fleksyjna (trudniejszy → trudny),
- jako derywat słowotwórczy (trudniejszy → trudniejszy).

Kategoria **stopnia** dotyczy tylko niektórych przymiotników (w tym imiesłówów) i przysłówków. W zasadzie stopniowaniu nie podlegają przymiotniki relacyjne (odrzecznikowe), a jedynie przymiotniki jakościowe. Rozróżnia się stopień **równy** (equativus), **wyższy** (comparativus) i **najwyższy** (superlativus). Tak samo jak w angielskim, niektóre przymiotniki wyrażają stopień wyższy przy pomocy sufiksów **-szy**, np. *stary* – *starszy*, lub **-ejszy**, np. *ładny* – *ładniejszy*, inne zaś opisowo, przy pomocy przysłówka **bardziej**, np. *komfortowy* – *bardziej komfortowy*. Stopień wyższy przysłówków zawiera sufiks **-ej**, np. *staro* – *starzej*, *ładnie* – *ładniej*, albo tworzy się go opisowo, np. *komfortowo* – *bardziej komfortowo*. Stopień najwyższy zawsze utworzony jest z pomocą

prefiksu **naj-** dodawanego do formy stopnia wyższego: *najstarszy, najładniejszy, najbardziej komfortowy, najstarzej, najładniej, najbardziej komfortowo*.

- Pewne imiesłowy bierne mają syntetyczny stopień najwyższy obok analitycznego i tylko opisowy stopień wyższy, np. *ukochany – bardziej ukochany – najukochańszy, najbardziej ukochany*. Niekiedy w ogóle brak stopnia wyższego, np. *przeróżny – najprzeróżniejszy, rozmaity – najrozmaitszy*. Używa się także stopnia **niższego i najniższego**, form wyłącznie analitycznych: *ładny – mniej ładny – najmniej ładny*.

- Formy opisowe stopnia wyższego i najwyższego rozpowszechniają się coraz bardziej w dzisiejszym języku, jedynie najpospolitsze przymiotniki tworzą formy sufiksalne jako jedyne dopuszczalne. Częste w mowie wyrażenie ekscesywne typu *bardzo zuchwały* stanowi podstawę do tworzenia form stopnia wyższego i najwyższego *bardziej zuchwały, najbardziej zuchwały*. Formy te są bliskie znaczeniowo właściwym, sufiksalnym formom stopniowania przymiotnika *zuchwały – zuchwalszy, najzuchwalszy*, a ponieważ tworzone są regularnie, wypierają formy sufiksalne.

4. 5. Kategoria deprecjatywności

Kategoria deprecjatywności rzeczowników dotyczy mianownika i wołacza liczby mnogiej w rodzaju męskoosobowym. W tym zakresie jest to kategoria fleksyjna o funkcji prymarnie semantycznej, przekazująca stosunek nadawcy do osoby nazwanej danym rzeczownikiem (np.: *urzędnicy-urzędniki*).

Sekundarnie deprecjatywność rzeczowników jest ich kategorią składniową uzależniającą, gdyż deprecjatywne formy rzeczowników wymagają formy deprecjatywnej od zależnych czasowników, przymiotników, zaimków przymiotnych, imiesłów przymiotnikowych i liczebników. Niektóre rzeczowniki o negatywnym znaczeniu mają tylko formę deprecjatywną, czyli nacechowaną, np.: *darmozjady, konowały*.

Kategoria deprecjatywności dotyczy:

- M lm rzeczowników mos,
- W lm rzeczowników mos.

2. Deprecjatywność jako kategoria fleksyjna, prymarnie semantyczna, składniowo niezależna (i wpływająca na formę czasowników, przymiotników, zaimków i liczebników).

Przykłady: *Ci dwaj niesamowici chłopci / królowie / prezydenci / senatorowie / łotrzy / maruderzy uniknęli kary. Te*

dwa niesamowite chłopcy / króle / prezydenty / senatory / łotry / marudery uniknęły kary.

Dość częste w deklinacji są formy oboczne z identycznym znaczeniem (np. *liczba pokojów = liczba pokoi*) – poszczególni mówiący mogą preferować jedną z tych form. Czasami jedna z form obocznych ma nieco inny odcień znaczeniowy (np. *profesorowie* brzmi dostojniej niż *profesorzy*). Nadto rzeczowniki męskoosobowe mogą obok zwykłej formy mianownika (i wołacza) liczby mnogiej tworzyć **deprecjatywną**, nacechowaną, silnie zabarwioną stylistycznie formę niemęskoosobową, łączącą się z odpowiednimi formami przymiotników i zaimków (*ci profesorowie, ci profesorzy – te profesory*). Istnieje grupa rzeczowników męskoosobowych, która „właściwych”, męskoosobowych form mianownika liczby mnogiej praktycznie nie tworzy (*te anioły, te diabły*; formy *ci anieli, ci diabli* są archaiczne) lub w ogóle są one niemożliwe (*ten klecha, ten cham – te klechy, te chamy*). O przynależności takich rzeczowników do rodzaju męskoosobowego świadczą formy biernika (*widzę tych klechów, tych chamów*). Niekiedy obie formy, nacechowana i zwykła, są identyczne, ale łączą się z różnymi formami przymiotnika (*ci ludzie – te ludzie*).

TEMAT 5. KATEGORIE WERBALNE POLSZCZYZNY

5.1 Kategoria trybu

1. Kategoria trybu dotyczy wszystkich czasowników.

2. Tryb jako kategoria fleksyjna, prymarnie semantyczna, w zasadzie syntaktycznie niezależna – wyjątkiem są konstrukcje z niektórymi spójnikami wymagającymi trybu przypuszczającego (np. *gdyby, aby*).

Przykład: ***Gdyby Jan był sprytniejszy, zainwestowałby w monety kolekcjonerskie.***

3. Tryb służy wyrażaniu modalności, czyli informacji o stosunku mówiącego do treści wypowiedzi.

Przykład: Do zachodzącego w świecie zdarzenia mówiący może ustosunkować się na kilka sposobów: *Jan czyta* (tryb orzekający), *Niech Jan czyta* (tryb rozkazujący), *Jan czytałby* (tryb przypuszczający).

Jest to kategoria fleksyjna czasowników, prymarnie semantyczna. W rzadkich wypadkach może być kategorią składniową, syntaktycznie zależną. Służy wyrażaniu modalności, czyli ustosunkowania nadawcy do treści jego wypowiedzi. Nadawca może m. in. stwierdzać jakiś fakt, oceniać prawdziwość lub prawdopodobieństwo zdarzenia lub stanu rzeczy, wyrażać życzenie, domagać się odpowiedzi lub przekazywać swój stosunek uczuciowy.

Czasownik w języku polskim rozróżnia 3 tryby: **oznajmujący, przypuszczający i rozkazujący**.

Zdanie w trybie **oznajmującym** (orzekający) nie zawsze wyraża czynność uważaną za rzeczywistą, zwłaszcza gdy używa się przysłówków jak *chyba, może* itd.

Służy do wyrażania postawy, którą logicy nazywają asercją: stwierdzania faktów, za których prawdziwość nadawca bierze na siebie odpowiedzialność. Sformułowane w tym trybie (modusie) stwierdzenie może być osłabione albo zniesione przez wprowadzenie jawnych wykładników braku pewności, np. w postaci przysłówków: *może, chyba* itp.

Nie każde zdanie wypowiedziane w trybie oznajmującym i pozbawione sygnałów osłabiających jest stwierdzeniem (ten środek wykorzystuje propaganda i reklama do podawania w modusie obiektywnym ocen i apeli). Może być on wtórnie używany w funkcji trybu rozkazującego.

Tryb rozkazujący wyraża rozkaz, życzenie, apel itp. i ma szersze zastosowanie niż np. w łacinie czy grece. Ten jego szerszy zakres znaczeniowy można wyjaśnić tym, że w trakcie rozwoju języka wchłonął w siebie dawny tryb życzący (optativus), od którego zresztą wywodzą się jego proste formy. Istnieje tak w aspekcie niedokonanym, jak i dokonanym. Forma twierdząca (nakaz) wyrażana jest zwykle w aspekcie

dokonanym, gdyż rozkazy dotyczą głównie kompletnego wykonania czynności, np. *zrób to*. Natomiast forma przecząca (zakaz) częściej używana jest w aspekcie niedokonanym, gdyż zabrania się zazwyczaj także wykonywania czynności, nie tylko jej ukończenia, np. *nie róób tego*. Aspektu niedokonanego w formie twierdzącej używa się dla ponaglenia, np. *róób to*. Forma taka może być niekiedy uznana nawet za obraźliwą.

Obok form prostych dla 2 os. l.poj. oraz 1 i 2 os. l.mn. istnieją formy opisowe dla pozostałych osób złożone z form czasu teraźniejszego (lub przyszłego dokonanego) trybu oznajmującego poprzedzonych partykułą *niech* (por. ang. *let: niech będzie = let it be*). W dawnym języku istniała też prosta forma dla 3 os. l. poj, identyczna z formą 2 osoby. Do dziś spotyka się ją w tekstach modlitw (*bądź wola Twoja = niech będzie wola Twoja*), niekiedy także w potocznych wyrażeniach typu *siedź pan spokojnie*.

W wypowiedziach oficjalnych używa się konstrukcji *proszę + bezokolicznik*, np. *proszę to zrobić*. Wbrew pozorom, forma taka ma znaczenie bardzo kategoryczne. Jeszcze bardziej urzędową (łagodniejszą, lecz zupełnie nieużywaną potocznie) formą jest zwrot nieosobowy *uprasza się + bezokolicznik* lub *uprasza się o +*

biernik rzeczownika odsłownego, np. *uprasza się nie palić*, *uprasza się pasażerów o przejście na peron drugi*.

Życzenie można w języku polskim także wyrazić przy pomocy form optatywnych, tj. trybu przypuszczającego z poprzedzającym *oby* (ze zrośniętą partykułą *by*), np. *obyś nam żył sto lat*. Bardziej potoczne są formy trybu rozkazującego ze słowem *tylko*, np. *tylko traf* = *obyś trafił*. Swoiste znaczenie rozkazująco-życzące mają formy z *niechby*. Wyglądają one jak tryb przypuszczający utworzony od trybu rozkazującego.

Tryb warunkowy

Tryb warunkowy, zwany też przypuszczającym, służy głównie wyrażaniu przypuszczeń, że:

- Coś się może zdarzyć, jeśli zostaną spełnione warunki – tryb warunkowy potencjalny (wyrażany za pomocą form nieprzeszłych)
- Coś się mogło zdarzyć, gdyby zostały spełnione określone warunki- tryb warunkowy nierzeczywisty (może być wyrażany za pomocą form przeszłych).

Wykładnikiem formalnym tego trybu jest aglutynacyjny morfem *-by-*, który może się przemieszczać w zdaniu. Formy tego trybu bywają używane ponadto w funkcji uprzejmej prośby, złagodzonego polecenia lub propozycji, czasem z negacją. Używamy ich też, aby wyrazić chęć lub pragnienie czegoś.

5.2. Czasy w języku polskim

1. Kategoria czasu dotyczy wszystkich czasowników.

2. Czas jako kategoria fleksyjna, prymarnie semantyczna, w zasadzie syntaktycznie niezależna – wyjątkiem są konstrukcje z niektórymi spójnikami (np. *żeby*, *gdyby*) i partykułami (np. *oby*, *bogdaj*), wymagającymi czasu przeszłego.

Przykłady: *Mówilem mu, żeby przyszedł. Oby tak się stało!*

3. Czas służy przede wszystkim wyrażaniu charakterystyki czasowej zdarzeń; wtórnie czas gramatyczny może wyrażać inne sensy, np. powtarzalność zdarzeń, ich pozaczasowość, rozkaz/prośbę itp.

Przykłady: *Wiosną ptaki wracają z ciepłych krajów. Dwa plus dwa równa się cztery. Pani mi skasuje bilet!*

Jest to kategoria fleksyjna czasowników, prymarnie semantyczna. W rzadkich wypadkach czas może być kat. składniową, syntaktycznie zależną. Semantyczną funkcją czasu jest temporalizacja zdarzenia wskazywanego przez czasownik, czyli jego osadzenie w czasie. Zdarzenie, o którym mówimy, może być odniesione do pewnego momentu w rzeczywistości pozajęzykowej (temporalizacja bezwzględna- może polegać na odniesieniu zdarzenia do momentu, w którym mówimy, albo do innego momentu wskazanego w jakiś sposób)) albo do innego zdarzenia, o którym mowa (temporalizacja względna).

Za prymarne uważa się użycie bezwzględne czasów gramatycznych. Temporalizacja względna zdarzenia jest możliwa tylko przez odniesienie go do zdarzenia już scharakteryzowanego temporalnie. Dlatego ostatecznej instancji charakterystyka temporalna tekstu oparta jest na czasie bezwzględnym. Temporalizację bezwzględną wyraża czas teraźniejszy.

Niektóre zdarzenia nie są związane z żadnym momentem ani okresem, stąd rozróżniamy:

1) Czas aktualny- gdy zdarzenie odbywa się w określonym momencie lub odcinku czasu

2) Czas nieaktualny- gdy akcja nie jest związana z żadnym określonym momentem ani odcinkiem w czasie, np.:

- **Znaczenie habitualne** (akcja powtarzająca się) – Ewa od roku śpiewa w chórze.
- **Znaczenie uniwersalne** (akcja pozaczasowa) – Kanarek ładnie śpiewa.

Czas teraźniejszy służy zasadniczo temporalizacji bezwzględnej- wskazuje zdarzenia odbywające się w chwili mówienia. Także czas przeszły i przyszły mogą służyć charakterystyce bezwzględnej- wymaga to użycia wyrażen lokalizujących zdarzenie w czasie, takich jak w średniowieczu lub za sto lat.

Poza tym czas **przeszły i przyszły** określają zdarzenie jako, odpowiednio, wcześniejsze i późniejsze od innego zdarzenia, a więc temporalizują je względem niego.

Temporalizacji względnej służy też na ogół czas zaprzeszy- jego podstawową funkcją jest wskazywanie zdarzeń uprzednich względem innych zdarzeń, wskazanych czasem przeszłym.

Sekundarne funkcje czasów gramatycznych:

1) **Czas terażniejszy** wskazuje:

- a. Zdarzenia powtarzające się
- b. Zdarzenia i stany pozaczasowe: Człowiek jest omylny.
- c. Zdarzenia oczekiwane w bliskiej przyszłości
- d. Zdarzenia minione, uobecnione w chwili mówienia

2) **Czas przyszły prosty** wskazuje:

- a. Zdarzenia powtarzające się
- b. Zdarzenia pozaczasowe
- c. Zdarzenia minione, uobecnione w chwili mówienia

3) **Czas przyszły prosty i cz.p. złożony** bywają używane w funkcji trybu rozkazującego

4) **Czas przeszły** może odnosić się do zdarzeń późniejszych lub równoczesnych niż chwila, w której lub o której mówi nadawca, np.: Obyś się nie mylił!, Chciała, żeby wrócił.

5) **Czas zaprzeszy** może być używany w zdaniach warunkowych jako sygnał niespełnienia warunku, a także w celu wskazania zdarzeń dawno minionych

5.3. Kategoria osoby

Jest to kategoria fleksyjna czasowników, prymarnie składniowa i uzależniana, gdyż jej wartość jest narzucana czasownikowi przez podmiot zdania. Osoba jest kategorią klasyfikującą zaimków rzeczownych. Osoba czasownika nie zawsze jest determinowana przez podmiot tego samego zdania, w którym występuje czasownik.

W pewnym zakresie kategoria osoby czasowników pełni funkcję semantyczną, czy raczej semantyczno-pragmatyczną. Funkcję tą pełnią formy 1 i 2 osoby obu liczb, gdy nie towarzyszy im podmiot zaimkowy:

- 1 lp – wskazuje nadawcę wypowiedzi
- 2 lp – wskazuje odbiorcę wypowiedzi
- 1 lm – wskazuje jednoosobowego nadawcę i inne osoby, rzadziej nadawcę zbiorowego
- 2 lm – wskazuje jednoosobowego odbiorcę i inne osoby albo odbiorcę zbiorowego

Nieosobowe formy czasownika:

- **Bezokolicznik** - zwykle jest zależny składniowo od formy innego czasownika lub predykatywu, np.: *Chcę pić*. Może

też pełnić funkcję członu głównego wypowiedzenia, np.: *Włączyc radio?* W tej funkcji b. pełni czasem funkcję trybu rozkazującego.

- **Bezsobnik (bezsobowe formy na -no, -to)**- nigdy nie łączy się z podmiotem-mianownikiem i przez to bywa mylnie interpretowany jako forma czasownika niewłaściwego (cz. Niewłaściwe nie mają bezsobnika). Wskazuje on, że sprawca czynności jest osobowy, tyle że nieokreślony, np.: *Wybito szybę.*

- **Imiesłowy przysłówkowe** -są zależne składniowo od czasownika w zdaniu głównym, obie czynności bowiem- i ta wyrażana imiesłowem, i ta wyrażana czasownikiem w zdaniu głównym- muszą mieć wspólnego agensa i zwykle też wspólny podmiot gramatyczny, wyrażany mianownikiem. Zdarzenie wskazane imiesłowem uprzednim powinno być wcześniejsze od zdarzenia wskazanego czasownikiem głównym, a zdarzenie wskazane imiesłowem współczesnym powinno być zasadniczo równoczesne ze zdarzeniem wskazanym czasownikiem głównym

- **Gerundium** (odczasownikowe rzeczowniki) - forma ta zachowuje się składniowo jak rzeczownik, a po czasowniku dziedziczy rekcję, np.: *ufać komuś-ufanie komuś.* Nierzączy się jednak z podmiotem-mianownikiem, a na sprawcę czynności

wskazuje przy nich dopełniacz albo biernik poprzedzony przyimkiem *przez*.

5.4. Problem aspektu

Kategoria aspektu jest charakterystyczną cechą języków słowiańskich i jest trudna dla nie-Słowian. Warto wiedzieć, że kategoria aspektu istnieje również np. w języku angielskim, choć polskie aspekty są zupełnie inne niż angielskie.

Podobnie jak w innych językach słowiańskich, w języku polskim istnieje aspekt **niedokonany** (*pisał, pisze, będzie pisał*) i **dokonany** (*napisał, napisze*). W języku angielskim występują 4 aspekty: neutralny (*he writes*), dokonany (*he has written*), ciągły (*he is writing*), i dokonany ciągły (*he has been writing*). Mimo tej samej polskiej nazwy angielski aspekt dokonany nie odpowiada polskiemu.

Zróźnicowanie aspektowe wykazują:

- bezokolicznik – *pisać* : *napisać*;
- jego forma przypuszczająca – *pisać by* : *napisać by*;
- imiesłów przymiotnikowy bierny – *pisany* : *napisany*;
- odsłownik – *pisanie* : *napisanie*;
- bezosobnik – *pisano* : *napisano*;
- jego forma przypuszczająca – *pisano by* : *napisano by*;
- czas przeszły – *pisał* : *napisał*;
- czas przyszły – *będzie pisał* (= *będzie pisać*) : *napisze*;

- tryb przypuszczający, forma I – *pisalby* : *napisalby*;
- tryb przypuszczający, forma II – *bylby pisał* : *bylby napisał*;
- tryb rozkazujący – *pisz* : *napisz*.

Następujące formy są tylko **niedokonane**:

- imiesłów przysłówkowy współczesny – *pisząc*;
- imiesłów przymiotnikowy czynny – *piszący*;
- czas teraźniejszy – *pisze*.

Następujące formy są tylko **dokonane**:

- imiesłów przysłówkowy uprzedni – *napisawszy*.

Powyższa lista nie jest kompletna, gdyż nie obejmuje form nieosobowych z *się* (*pisalo się*, *napisalo się*, *będzie się pisało* = *będzie się pisać*, *napisze się*, *pisaloby się*, *napisaloby się*, *byłoby się pisało*, *byłoby się napisało*; *pisze się*), form strony zwrotnej i biernej.

Czasowniki **niedokonane** oznaczają:

- czynności teraźniejsze (czas teraźniejszy może być tylko niedokonany), przeszłe lub przyszłe;
- właśnie zachodzące stany i czynności, których przebieg jest istotny;
- czynności stanowiące tło dla innych czynności (dokonanych), np. *czytałem książkę*, *gdy zadzwonił telefon*;

- czynności równoczesne dla innych, równorzędnych czynności, np. *będę czytać książkę, podczas gdy brat będzie pisać list*;
- czynności trwałe (duratywne), trwające przez jakiś czas, np. *krzyczał, kichałem, będzie drgać, tupać, cały wieczór czytałem książkę*;
- czasowniki ruchu wykonywanego bez ścisłego celu, np. *chodzę, nosi*;
- czynności częstotliwe, wielokrotne (iteratywne), np. *dopisywać, wychodził, strzelaliśmy, wieczorami czytałem książki*;
- czynności nierezultatywne, dopiero zmierzające do jakiegoś celu, np. *będę pisał list*;
- ciągłe stany, np. *będę stać, czerwieni się*.

Czasowniki **dokonane** oznaczają:

- czynności przeszłe lub przyszłe, nie teraźniejsze – czynność zachodząca teraz nie może być zakończona, dokonana;
- stany i czynności, które były lub będą zakończone, o nieistotnym przebiegu, traktowane przez mówiącego jako zamknięta całość;
- czynności momentalne, np. *krzyknął, kichnąłem, drgnie, tupnąć*;

- czynności jednokrotne, np. *dopisać, wyszedł, strzeliliśmy*;
- czynności rezultatywne, które osiągnęły lub osiągną określony cel (niekiedy z trudem), np. *przeczytałem, napiszę, doczytała się*;
- przyczynę stanu, np. *pokochała, zrozumiesz, poznamy*;
- początek czynności lub stanu, np. *stanę, zaczerwienił się, zakwitły*;
- koniec czynności, np. *dośpiewaj, dosiedział*;
- czynności jednocześnie wykonywane w wielu miejscach, na wielu przedmiotach lub przez wiele podmiotów, np. *powynosił, popękają*;
- czynności lub stany trwające pewien czas, np. *postoję, pobyl, poczytam*.

Jak widać z powyższego zestawienia, stany i czynności trwające przez pewien czas mogą być wyrażone zarówno przy pomocy czasowników niedokonanych, jak i dokonanych, dość często bez większej różnicy: *cały dzień leżał w łóżku* znaczy niemal to samo, co *cały dzień przeleżał w łóżku*.

Na ogół dany czasownik ma tylko jeden, określony aspekt, albo niedokonany, albo dokonany. Istnieją jednak czasowniki:

- dwuaspektowe, występujące zarówno jako niedokonane, jak i dokonane, np. *aresztować, awansować, darować, frunąć, inspirować, kanonizować, mianować, ofiarować, proklamować, rzutować, zionąć*;
- jednoaspektowe niedokonane niemające dokonanych odpowiedników (*imperfectiva tantum*), np. *być, mieć, musieć, móc, umieć, obowiązywać, polegać, potrafić, rozmawiać, uczęszczać, sąsiadować*;
- jednoaspektowe dokonane niemające odpowiedników niedokonanych (*perfectiva tantum*), np. *dojrzeć, oniemić, osierocić, osłupieć, owdowieć, poczytać, pozbierać, zmówić*.

5.5. Kategoria strony

Współcześnie opozycji strony- ograniczanej często do dwóch członów: czynna i bierna- nie uważa się za kategorię fleksyjną, lecz kat. gramatyczną o charakterze syntaktycznym. Tzw. **strona zwrotna** bywa zaś interpretowana różnie, zależnie od funkcji, jaką pełni przy danym czasowniku słowo się. Syntaktyczna kategoria strony służy sygnalizowaniu różnic **diatezy**, czyli różnic w uhierarchizowaniu argumentów predykatu wyrażanych za pomocą środków gramatycznych (pewnym elementom nadajemy większą rangę, inne mają charakter towarzyszący. Mówi się tu, że tzw. **strona czynna** ma diatezę nienacechowaną, odpowiadającą naturalnej hierarchii

argumentów (=zbiorcza nazwa dla wszystkich tego typu składników jak ‘wykonawca’, ‘nosiciel stanu’, ‘obiekt’, ‘miejsce’ itp.) predykatu (=symetryczny termin dla czasownika). Zdanie ma taką postać, gdy pozycję podmiotu zajmuje składnik (argument) hierarchicznie najwyższy, czyli na ogół wykonawca czynności albo nosiciel stanu.

Natomiast tzw. **strona bierna** ma dialektę nacechowaną: podmiot zdania wskazuje na obiekt czynności, a jej sprawca wskazany jest dopełnieniem. Ma ona budowę analityczną, a do jej utworzenia konieczny jest przymiotnikowy imiesłów bierny na $-n(y)$, $-on(y)$, $-t(y)$ oraz forma osobowa pomocniczego czasownika *być/bywać lub zostać/zostawać*.

Tylko czasowniki dopuszczające obok siebie co najmniej 2 pozycje- dla podmiotu i dopełnienia- mogą podlegać operacji zamiany strony czynnej na bierną, są to tzw. **czasowniki przechodnie**. Gramatyczna strona nie ma wartości semantycznej.

TEMAT 6. KLASYFIKACJE CZĘŚCI MOWY

6.1. Pojęcie części mowy

Cześć mowy – klasa leksemów o wspólnych cechach semantycznych / fleksyjnych / składniowych.

Pojęcie części mowy – łac. partes orationis – funkcjonuje w nauce o języku od dawnych czasów i oznacza klasy gramatyczne wyrazów. Choć w praktyce szkolnej lista części mowy wydaje się być ustalona i bezdyskusyjna, tak jednak wcale nie jest. Ponadto ściśle odpowiedniki znaczeniowe pewnych polskich wyrazów występujące w innych językach (np. w angielskim) niekoniecznie muszą być tam zaliczane do tej samej klasy gramatycznej co odpowiadające im wyrazy polskie. Dotyczy to na przykład pewnych zaimków. Stąd wypada podkreślić, że wszystko co napisano poniżej odnosi się w pełni tylko do języka polskiego, wynika z polskiej tradycji (opartej na tradycji łacińskiej) i może być tylko do pewnego stopnia zastosowane w innych językach.

6.2. Szkolna klasyfikacja części mowy

Tradycyjnie mówi się o 10 częściach mowy. Są to (podaję na razie uproszczone kryteria ich wyróżnienia):

1. **rzeczowniki** – nazywają osoby i przedmioty (*kto? co?*),
2. **przymiotniki** – nazywają cechy jakościowe osób i przedmiotów (*jaki?*),

3. **liczebniki** – określają liczbę lub kolejność przedmiotów (*ile? który z kolei?*),
4. **zaimki** – nie mają treści znaczeniowej, pełnią funkcję różnych innych części mowy,
5. **czasowniki** – informują o czynnościach, stanach i zjawiskach (*co robi? co się z nim dzieje?*),
6. **przysłówki** – nazywają cechy jakościowe czynności (*jak? gdzie? kiedy?*),
7. **przymyki** – informują o stosunkach między przedmiotami, łącząc części zdania o niejednakowej funkcji składniowej,
8. **spójniki** – informują o stosunkach między przedmiotami i czynnościami, łącząc części zdania o tej samej funkcji,
9. **wykrzykniki** – wyrażają uczucia lub pełnią funkcję apeli,
10. **partykuły** (wyrazki) – wzmacniają lub modyfikują znaczenie innych wyrazów.

Pierwsze pięć części mowy, tj. rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, zaimki, czasowniki, określane są jako **części mowy odmienne**. Dalej dzieli się je na **odmienne przez przypadki** (deklinowalne: rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, zaimki – czasem określane łącznie jako **imiona**) oraz na **odmienne przez osoby** (koniugowalne: czasownik – czasem

określane jako **słowa**). Pozostałe, tj. przysłówki, przyimki, spójniki, wykrzykniki i partykuły, to **części mowy nieodmienne**. Określenia „odmienny” i „nieodmienny” są tradycyjne i czasami nie zgadzają się z rzeczywistością językową – pewne przysłówki odmieniają się bowiem przez stopniowanie (np. *daleko – dalej – najdalej*), istnieje też sporo nieodmiennych zaimków (np. *tam*) i liczebników (np. *pojedynczo*). Nieodmienne są też pewne rzeczowniki obcego pochodzenia (np. *menu*).

Rzeczowniki to wyrazy **nazywające**. Przymiotniki, liczebniki i przysłówki to wyrazy **określające**. Przyimki i spójniki określamy jako wyrazy **relacyjne**, czasowniki jako **informujące**. Wykrzykniki również mogą być określone jako informujące albo wydzielone w odrębną grupę jako **symptomatycznie-apelatywne**. Partykuły można określić jako **modyfikujące**. Zaimki nie należą właściwie do żadnej z tych grup, jednak zaimki rzeczowne można włączyć do klasy wyrazów nazywających, zaś zaimki przymiotne, liczebne i przysłówne – do wyrazów określających.

Wyrazy **samodzielne** mogą tworzyć skończone wypowiedzi w pewnych sytuacjach – czyli mogą pełnić funkcje zdań lub równoważników zdań. Oto przykłady takich jednowyrazowych wypowiedzi:

- *Pies.*
- *Kudłaty.*
- *Dwa.*
- *Szczeka.*
- *Głośno.*
- *Ona.*
- *Aj!*

Te 7 skończonych wypowiedzi, wyrażonych kolejno rzeczownikiem, przymiotnikiem, liczebnikiem, czasownikiem, przysłówkiem, zaimkiem i wykrzyknikiem, mogło paść jako odpowiedzi na następujące kolejno zadawane pytania:

- *Co to za zwierzę biega przed twoim domem?*
- *Jaki on jest?*
- *Ile masz razem psów?*
- *Co ten kudłaty najczęściej robi?*
- *Jak?*
- *Kto ci go podarował?*
- (na końcu dialogu pies ugryzł swojego nowego właściciela...)

Przyimki, spójniki i partykuły należą do wyrazów **niesamodzielných**, nie mogą bowiem spełniać funkcji równoważników zdań. Np. *przed*, *lub*, *czy* nie mogą być skończonymi wypowiedziami. Wyrazy niesamodzielne nie

mogą też pełnić funkcji części zdania. Np. w zdaniu *Pies biega przed domem* przyimek *przed* nie stanowi części zdania – okolicznik miejsca buduje grupa dwóch wyrazów *przed domem*.

Szkolna klasyfikacja części mowy				
	odmienne		nieodmienne	
	przez przypadki	przez osoby		
	samodzielne			niesamodzielne
nazywające	rzeczownik			
	zaimek rzeczowny			
określające	przymiotnik		przysłówek	
	zaimek przymiotny		zaimek przysłowny	
	liczebnik			
	zaimek liczebnny			
informujące		czasownik	wykrzyknik	
modyfikujące				partykuła
relacyjne				przyimek
				spójnik

Wykrzykniki służą do wyrażania uczuć, natomiast pozostałe części mowy są znakami przedmiotów myśli. Wszystkie wyrazy oprócz wykrzykników są więc określane jako **znaczące**.

6.3. Kryteria wyróżniania części mowy

Aby ustalić, jaką częścią mowy jest dany wyraz, bierze się pod uwagę następujące kryteria:

1. semantyczne (znaczeniowe),
2. gramatyczne:

- a. morfologiczne (formalne),
- b. syntaktyczne (składniowe).

przy czym niestety jedno kryterium najczęściej nie wystarcza. Dzieje się tak dlatego, że definicje 10 części mowy, podane na wstępie, są wystarczające tylko w typowych przypadkach. Zauważmy bowiem, że:

- czynności mogą być nazywane przez czasowniki (np. *śpiewa, mówię*), ale i przez rzeczowniki (np. *śpiewanie, mowa*);
- cechy mogą być nazywane przez przymiotniki (np. *młody, czerwony*), ale i przez rzeczowniki (np. *młodość, czerwień*).

O przynależności wyrazów *śpiewanie, mowa, młodość, czerwień* do rzeczowników decydują kryteria formalne (odmiana przez przypadki, brak możliwości odmiany przez rodzaje i osoby) i składniowe (wyrazy te mogą pełnić funkcje podmiotu, dopełnienia itd., nie mogą natomiast stanowić samodzielnie orzeczenia).

Równie niesłuszne byłoby stosowanie tylko kryterium formalnego:

- odmianie przez przypadki i liczby podlegają rzeczowniki, ale i niektóre liczebniki (np. *milion, miliona, ..., miliony, milionów, ...*);

- odmianie przez rodzaje, przypadki i liczby podlegają przymiotniki, ale i niektóre liczebniki (np. *jeden, jedno, jedna, jednego, ..., jedni, jedne, jednych, ...*) i zaimki (np. *taki, takie, taka, ...*).

Ostatnio kryteria formalne znalazły jednak zastosowanie wobec imiesłowów. Wyrazy te tradycyjnie uznawane za formy odmiany czasownika obecnie traktuje się jako przymiotniki (i dlatego od niedawna obowiązuje łączna pisownia *nie* z imiesłowami).

Stosowanie tylko kryterium syntaktycznego również nie wystarcza do zaklasyfikowania danego wyrazu do jednej z 10 wyróżnionych kategorii. Wystarczy porównać 2 zdania reprezentujące ten sam model składniowy, np. *pies jest kudłaty* i *on jest kudłaty*. W pierwszym w funkcji podmiotu występuje rzeczownik, w drugim zaimek.

6.4. Szczegółowa charakterystyka części mowy

Klasyfikacja Tadeusza Milewskiego jest najbardziej znaną. Autor dzieli wyrazy na:

- niesamodzielne znaczeniowo (przyimki, spójniki, partykuły)
- samodzielne znaczeniowo, które jeszcze dzieli na
 - wyrazy o **funkcji subiektywnej** (wykrzykniki);

- wyrazy o **funkcji obiektywnej** – te, które odnoszą się do rzeczywistości pozajęzykowej. Z kolei wyrazy o funkcji obiektywnej dzieli na:

- **nazywające** (rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki, czasowniki);
- **wskazujące** (zaimki);
- **szeregujące** (liczebniki).

Uwzględniając powyższe uwagi należałoby dokonać następującej, ściślejszej klasyfikacji części mowy:

1. **Rzeczowniki** – wyrazy samodzielne nazywające, odmienne przez przypadki i liczby, mające natomiast stały i określony rodzaj. Nazywają osoby (*człowiek, dziecko, król, pisarz*), istoty żyjące (*drzewo, muchomór, pies*), przedmioty (*biurko, długopis, fabryka, dolina*), zjawiska (*burza, deszcz*) i pojęcia abstrakcyjne (*smutek, uciecha, sukces, miłość*). Do rzeczowników zalicza się także nazwy czynności (*czytanie, mowa*), cech (*biel, starość*) i liczb (*jedynka, piątka, podwójność*), przy czym nazwy te są bardziej abstrakcyjne od informacji przekazywanych przez czasowniki, przymiotniki i liczebniki. Rzeczownikami są wreszcie nazwy własne, odnoszące się do indywidualnych osób, istot, rzeczy, a więc imiona, nazwiska, tytuły, nazwy geograficzne (*Adam, Mickiewicz, Chłopi, Warszawa, Śnieżka*).

Rzeczowniki odpowiadają na pytania *кто? что?*, jeśli występują w roli podmiotu. Mogą również pełnić funkcję dopełnienia lub okolicznika (często wraz z przyimkiem) i wtedy odpowiadają na pytania poszczególnych przypadków: *кого? чего? кому? чему? кого? что? кем? чем? о кем? о чем?* W pewnych przypadkach także przydawka bywa wyrażona rzeczownikiem (w dopełniaczu: *дом отца*). Wreszcie rzeczownik (w narzędniku) może spełniać rolę orzecznika w orzeczeniu złożonym (*Михаил jest студентом*).

2. Przymiotniki – wyrazy samodzielne określające, odmienne przez przypadki, liczby i rodzaje, podlegają też zazwyczaj stopniowaniu, nazywają cechy jakościowe osób i przedmiotów (*какой?*).

3. Liczebniki – wyrazy samodzielne określające, odmienne przez przypadki i rodzaje, zwykle mające określoną liczbę, niektóre jednak mają odrębne formy liczby pojedynczej i mnogiej. Jako główne kryterium ich wyróżnienia przyjmuje się, że określają liczbę lub kolejność przedmiotów (*сколько? какой з kolei?*).

4. Zaimki – wyrazy samodzielne, nie mają treści znaczeniowej, pełnią funkcję różnych innych części mowy: rzeczowników, przymiotników, liczebników i przysłówków i przejmują ich właściwości.

5. **Czasowniki** – wyrazy samodzielne informujące, odmienne przez osoby, informują o czynnościach, stanach i zjawiskach (*co robi? co się z nim dzieje?*).

6. **Przysłówki** – wyrazy samodzielne określające, nieodmienne, podlegają jednak często stopniowaniu, nazywają cechy jakościowe czynności (*jak? gdzie? kiedy?*).

7. **Przymyki** – wyrazy niesamodzielne relacyjne, nieodmienne, informują o stosunkach przestrzennych i czasowych między przedmiotami.

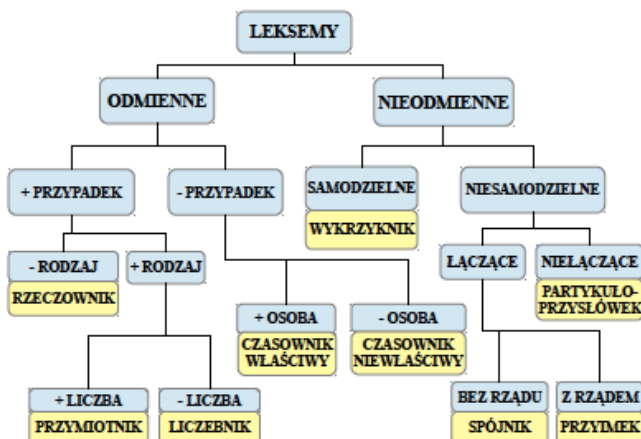
8. **Spójniki** – wyrazy niesamodzielne relacyjne, nieodmienne, informują o stosunkach przestrzennych i czasowych między przedmiotami i czynnościami.

9. **Wykrzykniki** – wyrazy samodzielne nieodmienne uznawane niekiedy za informujące. Nie należą do wyrazów znaczących, gdyż wyrażają uczucia lub pełnią funkcję apeli, nie są więc znakami przedmiotów czyichś myśli.

10. **Partykuły** (wyrazki) – wyrazy niesamodzielne modyfikujące, nieodmienne, wzmacniają lub modyfikują znaczenie innych wyrazów.

Nowsze klasyfikacje oparte na kryteriach gramatycznych

Binarna klasyfikacja Zygmunta Saloniego

Odmienne części mowy

część mowy	semantyka	fleksja	składnia
rzeczownik	Nazwa osób. Rzeczy itp.	Fleksja, przypadki, liczba, klasy, rodzaj	Podmiot, dopełnienie
przymiotnik	Nazwa cech obiektów	Fleksja, przypadki, liczba, rodzaj	Określenie rzeczownika
liczebnik	Nazwa relacji liczbowych	Klasa niejednorodna	Klasa niejednorodna
czasownik	Nazwa czynności, stanów, procesów	Fleksja czas., tryb	orzeczenie
zaimek	Funkcja deiktyczna, substytucyjność	Klasa niejednorodna	Klasa niejednorodna
przysłówek	Nazwa cech czynności lub stanów	nieodmienny	Określenie czasownika lub przymiotnika
wykrzyknik	Klasa zróżnicowana	nieodmienny	samodzielny
spójnik	Wyraża relacje logiczne	nieodmienny	Funkcja łącząca

przyimek	Wyraża relacje	nieodmienny	Rządzi rzeczownikami
partykuła	Wyraża modalność	nieodmienny	może stać przy każdej części mowy

Problem zaimków

leksemy	klasyfikacja tradycyjna	klasyfikacja Saloniego
Ktoś, coś, on ...	zaimki rzeczowne	rzeczowniki
jakiś, który, ten ...	zaimki przymiotne	przymiotniki
Kilka, ile, wiele	zaimki liczebne	liczebniki
Tu, gdzieś, kiedyś	zaimki przysłowne	Partykuło-przysłówki

Nowe części mowy w klasyfikacji Saloniego

1. Czasowniki właściwe.

Przykłady: *być, jeść, czytać, wykonywać*.

2. Czasowniki niewłaściwe.

Przykłady: *trzeba, można, dnieje, świta, widać, czuć, pora, szkoda*.

Podstawą ukształtowania klas wyrazów w tej klasyfikacji jest zestaw kategorii morfologicznych przysługujących wyrazom. Zakwalifikowanie wyrazu do określonej części mowy wymaga odpowiedzi na szereg pytań dotyczących kategorii morfologicznych przysługujących wyrazom.

Podstawą ukształtowania klas wyrazów w tej klasyfikacji jest zestaw kategorii morfologicznych przysługujących wyrazom. Zakwalifikowanie wyrazu do określonej części mowy wymaga odpowiedzi na szereg pytań dotyczących kategorii morfologicznych, przez które dany wyraz się odmienia albo nie. W rezultacie odpowiedzi na kolejne zadawane pytania można uzyskać następujące definicje części mowy:

- wyrazy odmienne przez przypadki i nieodmienne przez rodzaje to **rzeczowniki** (np. *koń, woda, tysiąc, pisanie, nikt, ktoś, co, my, ty, on*);
- wyrazy odmienne przez przypadki i rodzaje, a nieodmienne przez liczby to **liczebniki** (np. *dwa, dwoje, sto, kilka, kilkanaście, ile, ileś*);
- wyrazy odmienne przez przypadki i rodzaje i liczby to **przymiotniki** (np. *zielony, drugi, podwójny, dwojaki, trzykrotny, czytający, czytany, ten, taki, ów, jakiś, żaden, każdy, nasz, twój*);
- wyrazy odmienne przez przypadki, ale odmienne przez osoby to **czasowniki właściwe** (np. *chodzę, chodzisz*);
- wyrazy nieodmienne przez przypadki i (z reguły) przez osoby to **czasowniki niewłaściwe**.

Do czasowników niewłaściwych Saloni zalicza wyrazy odmieniające się przez czasy typu :

- *trzeba, warto, można, szkoda, żal*, np. *można było, można będzie*;
- *słyszać, widać, czuć, stać* (np. *Nic nie widać! Od niego czuć papierosami! Nie stać mnie na to!*; (nie mylić z odpowiednimi czasownikami właściwymi *czuć, stać*, np. *czuję ból, stoję pod domem*);
- *świtać, dzień, brakować, mdlić* – wyrazy, używane formalnie w postaci trzeciej osoby, ale przez osoby nieodmienne, np. *Już świta. Na dworze dzieje. Czego ci brakuje? Mdlą ją.*

Partykuło-przysłówki

leksemy	Klasyfikacja tradycyjna	Klasyfikacja Saloniego
Tu, gdzie, kiedyś ...	Zaimki przysłówne	Partykuło-przysłówki
Może, chyba, tylko...	partykuły	Partykuło-przysłówki
Wczoraj, teraz, niemal ...	przysłówki	Partykuło-przysłówki
Miło, dobrze, ostatnio, dużo	przysłówki	Przymiotniki (w formie przysłówkowej)

Części mowy inaczej rozumiane w klasyfikacji Saloniego

1. Rzeczowniki

leksemy	Klasyfikacja tradycyjna	Klasyfikacja Saloniego
Koń, człowiek, bieg, zieleń ...	rzeczowniki	rzeczowniki
Ktoś, coś, on	Zaimki rzeczowne	rzeczowniki

2. Przymiotniki

leksemy	Klasyfikacja tradycyjna	Klasyfikacja Saloniego
Wysoki, jasny, młody...	przymiotniki	przymiotniki
Jakiś, który, ten ...	Zaimki przymiotne	przymiotniki
Pierwszy, dwojaki, dwukrotny...	Liczebniki (porządkowe, wielorakie, wielokrotne)	przymiotniki
Jaśniejący, wymagany, zajmujący	Czasowniki (w formie imiesłowu)	przymiotniki

3. Liczebniki

leksemy	Klasyfikacja tradycyjna	Klasyfikacja Saloniego
dwa, pięć, osiem...	Liczebniki (główne)	liczebniki
Półtora, pół, ćwierć ...	Liczebniki (ułamkowe)	liczebniki
Dwoje, pięcioro, ośmioro ...	Liczebniki (zbiorowe)	liczebniki
Kilka, ile, wiele	Zaimki liczebne	liczebniki

Pierwszy, dwojaki, dwukrotny...	Liczebniki (porządkowe, wielorakie, wielokrotne)	przymiotniki
------------------------------------	---	--------------

Bardzo precyzyjną, ale jednocześnie bardzo skomplikowaną jest **klasyfikacja składniowa Romana Laskowskiego**, która ukazała się w Gramatyce współczesnego języka polskiego. Morfologia. Red. Renata Grzegorzycowa, Roman Laskowski, Henryk Wróbel (Warszawa, 1994).

Na podstawie funkcji wyrazów w tekście (składni) wyodrębnia Laskowski 13 klas funkcjonalnych. Wydziela wyrazy **asyntagmatyczne**, które nie wchodzą w powiązania składniowe, są samodzielnymi wypowiedziami (np. *tak, nie, hop!*) i wyrazy **syntagmatyczne**, które wchodzą w obręb zdania. Wśród wyrazów syntagmatycznych wyodrębnia wyrazy **autosyntagmatyczne** (samodzielne składniowo); **predykatywy** – wyrazy nadające się na predykaty (por. czasowniki właściwe i niewłaściwe Salonięgo); **rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, przysłówki, modalizatory** (wyrazy względnie swobodne w zdaniu, tradycyjnie zaliczane do przysłówków lub szeroko rozumianych partykuł – np. prawdopodobnie, już, jeszcze, zupełnie), a także wyrazy **syntagmatyczne** (składniowo niesamodzielne), które nie są wydzielane jako odrębne człony

zdania: **spójniki współrzędne, spójniki podrzędne, konektory względne** (odpowiadają tradycyjnym zaimkom względnym, np. Ten, który ...), **partykuły** (niech, no, że), **przyimki**.

Bardziej prosta wersja klasyfikacji składniowej to **klasyfikacja syntaktyczna Henryka Wróbla** (1996; 2001 – wersja uzupełniona).

Wyodrębnia autor tej klasyfikacji **16 części mowy**:

Wykrzykniki – wyrazy używane samodzielnie jako wypowiedzenia niezależne od kontekstu, np. *Cześć! Ach! Rany boskie!*

Dopowiedzenia – samodzielne wypowiedzenia, stanowiące krótkie odpowiedzi na pytania lub reakcje na wcześniejsze wypowiedzi, np. *Jutro rozpoczynamy prace.* – **Tak. (Zgoda. Dobra).**

Czasowniki – wyrazy, których główną funkcją jest funkcja nadrzędnika (członu głównego, uzależniającego) zdania: czasowniki tradycyjne, wyrazy typu *widać, można, warto*, a także niezmiennające swojej formy wyrazy typu *chlup, cmok, won.*

Rzeczowniki – wyrazy, funkcjonujące w zdaniu jako akomodowane (tzn. przystosowane składniowo) podrzędniki (człony zależne), ale w jednym ze związków z nadrzędnikiem zdania (tzn. w związku głównym) zdolne są rządzić jego formą,

czyli są jednocześnie akomodowane i akomodujące. To tradycyjne rzeczowniki, a także zaimki rzeczowne (np. *ktoś*, *nikt*), ponieważ występują w tych samych pozycjach składniowych. Rzeczowniki są rządzone przez nadrzędniki zdania pod względem wartości kategorii przypadku, a rządzą nimi pod względem liczby i ewentualnie rodzaju.

Liczebniki – podobnie rzeczowniki funkcjonują w zdaniu jako akomodowane podrzędniki, ale w odróżnieniu od rzeczowników rządzą nie nadrzędnikiem zdania, ale swoim nadrzędnikiem, którym jest rzeczownik. Liczebnik przystosowuje ten rzeczowniki pod względem formy przypadku (np. *dwaj chłopcy*; *dwóch chłopców*). Same liczebniki są rządzone przez rzeczowniki pod względem rodzaju (np. *dwaj chłopcy*, *dwa stoły*, *dwie dziewczyny*). Klasa liczebników włącza tradycyjne liczebniki główne, zbiorowe, niektóre ułamkowe (*pół*, *trochę*, *dużo*).

Przymiotniki – wyrazy, które też pełnią w zdaniu funkcję akomodowanego podrzędnika, ale w przeciwieństwie do rzeczowników i liczebników nie mogą rządzić formą swojego nadrzędnika. Należą do tej klasy wszystkie wyrazy o odmianie przymiotnikowej (jak u Salonego).

Przysłówki to nieakomodowane podrzędniki zdań.

Względniki to wyrazy spełniające funkcję łączącą, ale jednocześnie są członem zdania; ich forma jest akomodowana przez inne człony zdania (np. *który, jaki, kto, co, ile – por. Ten, który ...*).

Relatory – wyrazy, które tak samo jak względniki pełnią funkcję łączącą i są członem zdania, ale są nieodmienne i ich forma nie może być akomodowana przez inne człony zdań (np. *kiedy, gdzie, jak – por. Wtedy, kiedy...*).

Przymyki – wyrazy, które nie mogą same pełnić funkcji samodzielnego członu zdania. Pełnią funkcję łączącą i rządzącą formą przypadku wyrazu (zazwyczaj rzeczownika, rzadziej - przymiotnika), z którym wchodzi w związek składniowy. Funkcja łącząca przymyka polega na łączeniu rzeczownika z innym członem zdania. Przyimek rządzi przypadkiem rzeczownika, np. *bez, dla* + dopełniacz; *ku, wbrew* + celownik.

Spójniki są również niesamodzielne składniowo, też pełnią funkcję łączącą: łączą człony zdania i zdania pojedyncze w zdania złożone (np. *i, czyli, bo, chociaż, że, ponieważ, gdy*). Ale nie rządzą formą przypadkową żadnego członu zdania.

Partykuły – wyrazy niesamodzielne składniowo, niełączące (np. *aż, chyba, tylko, również, już, jeszcze, niestety*). Nie wchodzi w związki składniowe z innymi częściami mowy.

Operatory trybu to niesamodzielne składniowo, niełączące. Tworzą związki składniowe tylko z czasownikami i wymagają odpowiedniej ich formy. Tak wyrazy bodaj, byle, niechby, oby łączą się z formami zawierającymi morfem *!* przy czym końcówki osoby i liczby muszą być doczepiane do operatora, np. *bodajś przegrał!* Wyrazy niech, niechże łączą się z formami czasu teraźniejszego i przyszłego prostego: *niech idzie, niech pomyśli.*

Modalizatory – wyrazy niesamodzielne składniowo, niełączące. Tworzą związki składniowe z czasownikami, ale nie rządzą ich formami: *aby, a nuż, ależ, no, -że*, np. *Czy ty aby nie kłamiesz? A nuż nam się powiedzie?*

Przyliczebniki – wyrazy niesamodzielne składniowo, niełączące (niespełna, około, ponad, z), tworzą związki z liczebnikami, np.: *Rozmawialiśmy ze dwie godziny.* Możliwe jest połączenie z rzeczownikiem w liczbie pojedynczej (np. *niespełna rok*), ale jest to efekt pominięcia niepotrzebnego tu liczebnika jeden (niespełna jeden rok). Dopuszczalne są połączenia z derywatami odliczebnikowymi, np.: *ponadpięciogodzinna dyskusja.*

Przywyrazki, w odróżnieniu od przyliczebników, wchodzą w związki nie z liczebnikami, lecz z przyimkami, np.

tuż, zaraz, gdzieś, wprost w konstrukcjach typu: *Wróciłem zaraz po północy. Jan spotkał Piotr tuż za rogiem.*

Oprócz przedstawionych wyżej klasyfikacji części mowy istnieją też inne współczesne klasyfikacje wyrazów. Klasyfikacje Saloniego zmodyfikowali: **Rogowscy** (1980); **Wiśniewski** (1995). Znane są klasyfikacje **Grochowskiego** (1986, 1997), wykorzystujące kryteria składniowe (leksemy nieodmienne należą do kilkunastu klas gramatycznych).

5. Przykład analizy

Teraz, po przeprowadzeniu wielu interesujących doświadczeń, trzeba się będzie zająć interpretacją ich wyników, które ogromnie nas zaskoczyły.

forma gramatyczna	leksem tradycji	wg	część mowy wg tradycji	leksem Saloniego	wg	część mowy wg Saloniego
teraz	TERAZ		Zaimek przyszłowny	TERAZ		Partykuło - przysłówek
Przeprowadzeniu	PRZEPROWADZENIE		rzeczownik	PRZEPROWADZENIE		rzeczownik
wielu	WIELE		Zaimek liczebny	WIELE		liczebnik
interesujących	INTERESOWAĆ		czasownik	INTERESUJĄCY		przymiotnik
Trzeba będzie	TRZEBA		czasownik	TRZEBA		Czasownik

				niewłaściwy
Zająć się	ZAJĄĆ SIĘ	czasownik	ZAJĄĆ SIĘ	Czasownik właściwy
które	KTÓRY	Zaimek przymiotny	KTÓRY	przymiotnik
ogromnie	OGROMNIE	przysłówek	OGROMNY	przymiotnik

TEMAT 7. BUDOWA I TYPY FORM WYRAZOWYCH

7.1. Budowa form wyrazowych

TEMAT FLEKSYJNY + FLEKTYW

Przykłady: *książk-a*, *pisarz-∅*, *biał-ego*, *robi-ę*, *będę* - *czyt-ać*.

Alternacje w temacie i supletywizm

Alternacje tematyczne.

Przykłady: *nog-a* – *nog’-i* – *nodz-e* – *nóg-∅*, *widz’-i* – *widz-ę*,
wlec-∅ – *wlok-ę* – *wlecz-ono* – *wlók-ł* – *wlek-li*.

Supletywizm.

Przykłady: *rok* – *lata*, *człowiek* – *ludzie*, *ciąć* – *tnę*.

Możliwość rozszerzenia tematu o przyrostek tematyczny.

M. zwierz-∅-ę	M. zwierz-ę-t-a	umi-e-ć
D. zwierz-ęci-a	D. zwierz-ą-t-∅	umi-a-no
C. zwierz-ęci-u	C. zwierz-ę-t-om	umi-ej-∅
B. zwierz-∅-ę	B. zwierz-ę-t-a	umi-e-m
N. zwierz-ęci-em	N. zwierz-ę-t-ami	umi-ej-ą
Msc. zwierz-ęci-u	Msc. zwierz-ę-t-ach	umi-a-ł
W. zwierz-∅-ę	W. zwierz-ę-t-a	umi-e-li

7.2 Przykłady zmian w tematach imiennych

1., „Wzdłużenie” samogłoski przed spółgłoską dźwięczną.	<i>bóg</i> : <i>boga</i> , <i>dąb</i> : <i>dęby</i> , <i>głęb</i> : <i>głębie</i> , <i>głód</i> : <i>głodem</i> , <i>gnój</i> : <i>gnoju</i> , <i>ksiądz</i> : <i>księdza</i> , <i>mąż</i> : <i>męża</i> , <i>mól</i> : <i>mole</i> , <i>nierób</i> : <i>nieroby</i> , <i>popiół</i> : <i>popioły</i> , <i>sól</i> : <i>sol</i> , <i>stół</i> : <i>stoły</i> , <i>wódz</i> : <i>wodza</i> , <i>wróg</i> : <i>wroga</i>
--	--

Wymiana <i>ó</i> : <i>o</i> u przymiotników i zaimków mających krótkie formy.	<i>gotów</i> : <i>gotowy</i> , <i>mój</i> : <i>moja</i> , <i>swój</i> : <i>swoja</i> , <i>twój</i> : <i>twoja</i> , <i>wesół</i> : <i>wesoły</i> , <i>zdrów</i> : <i>zdrowy</i>
2. Brak alternacji samogłoski przed spółgłoską bezdźwięczną.	<i>bok</i> , <i>chłop</i> , <i>gość</i> , <i>grosz</i> , <i>kępa</i> , <i>koc</i> , <i>prorok</i> , <i>słota</i> , <i>snop</i> , <i>Włochy</i> , <i>zięć</i>
3. Brak alternacji przed nosową <i>m</i> , <i>n</i> , <i>ń</i> .	<i>bon</i> , <i>dom</i> , <i>gamoń</i> , <i>jon</i> , <i>koń</i> , <i>Rom</i> , <i>tona</i> , <i>żona</i>
4. W szeregu wyrazów nie ma spodziewanej alternacji samogłoski.	<i>aktor</i> , <i>ambasador</i> , <i>anioł</i> , <i>apostoł</i> , <i>atol</i> , <i>bajoro</i> , <i>biolog</i> , <i>chlor</i> , <i>chochol</i> , <i>dog</i> , <i>doktor</i> , <i>dyrektor</i> , <i>dzieciol</i> , <i>fasola</i> , <i>fiol</i> , <i>fosfor</i> , <i>gągoł</i> , <i>gąsior</i> , <i>gęg</i> , <i>glob</i> , <i>gol</i> , <i>grog</i> , <i>gruczoł</i> , <i>hiperbola</i> , <i>hoja</i> , <i>hol</i> , <i>hold</i> , <i>horda</i> , <i>Igor</i> , <i>jemiola</i> , <i>jezioro</i> , <i>jęzor</i> , <i>jod</i> , <i>jog</i> , <i>jol</i> , <i>kantor</i> , <i>klasztor</i> , <i>kod</i> , <i>koga</i> , <i>kolęda</i> , <i>Konstantynopol</i> , <i>kora</i> , <i>Kozioł</i> , <i>krawędź</i> , <i>kwiczol</i> , <i>log</i> , <i>lokator</i> , <i>lord</i> , <i>labędź</i> , <i>łęg</i> , <i>maciora</i> , <i>matol</i> , <i>mikrob</i> , <i>Mongoł</i> , <i>monitor</i> , <i>mord</i> , <i>mszywiol</i> , <i>Neapol</i> , <i>nęcza</i> , <i>niedojda</i> , <i>niedolega</i> , <i>niob</i> , <i>nora</i> , Ob , <i>obręb</i> , <i>oda</i> , Ola , Olga , <i>orda</i> , <i>oręż</i> , <i>oz</i> , <i>parabola</i> , <i>parasol</i> , <i>pęd</i> , <i>piędź</i> , <i>pomidor</i> , <i>por</i> , <i>profesor</i> , <i>sekator</i> , <i>smog</i> , <i>snob</i> , <i>stomatolog</i> , <i>tenor</i> , <i>toga</i> , <i>tor</i> , <i>węgorz</i> , <i>wirtuoz</i> , <i>woj</i> , <i>zasięg</i> , <i>zęza</i> , <i>zol</i> , <i>żold</i> , <i>żolna</i> , <i>żywiol</i>
5. W niektórych wyrazach występuje nieregularna	<i>cnota</i> : <i>cnót</i> , <i>kołowrót</i> : <i>kołowroty</i> , <i>męka</i> : <i>mąk</i> , <i>nawrót</i> : <i>nawroty</i> (porównaj regularne <i>zwrot</i> : <i>zwroty</i>), <i>obrót</i> : <i>obroty</i> ,

<p>alternacja przed bezdźwięczną.</p>	<p><i>powrót</i> : <i>powroty</i>, <i>przewrót</i> : <i>przewroty</i>, <i>ręka</i> : <i>rąk</i>, <i>robota</i> : <i>robót</i>, <i>siostra</i> : <i>sióstr</i>, <i>sobota</i> : <i>sobót</i>, <i>stopa</i> : <i>stóp</i> (ale <i>rajstopy</i> : <i>rajstop</i>), <i>święto</i> : <i>święt</i>, <i>wrota</i> : <i>wrót</i>, <i>wywrót</i> : <i>wywroty</i>, <i>zawrót</i> : <i>zawroty</i>, także przestarzałe <i>oko</i>, <i>oczy</i> : <i>ócz</i>, <i>osa</i> : <i>ós</i></p>
<p>6. Szereg wyrazów ma stałe <i>q</i>, <i>ó</i> w całej odmianie.</p>	<p><i>bąk</i>, <i>ból</i>, <i>brąz</i>, <i>brzdąc</i>, <i>chomać</i>, <i>chór</i>, <i>chrabąszcz</i>, <i>chrząszcz</i>, <i>ciąg</i>, <i>córa</i>, <i>czworokąt</i>, <i>dąs</i>, <i>drąg</i>, <i>dwója</i>, <i>Elbląg</i>, <i>gląb</i>, <i>golowąs</i>, <i>gorąc</i>, <i>góra</i>, <i>grąd</i>, <i>Grudziądz</i>, <i>Józia</i>, <i>Józio</i>, <i>kabląk</i>, <i>kąt</i>, <i>klątwa</i>, <i>korkociąg</i>, <i>krap</i>, <i>król</i>, <i>ląd</i>, <i>Libiąż</i>, <i>ląka</i>, <i>mąka</i>, <i>mątwa</i>, <i>mosiądz</i>, <i>mózg</i>, <i>obląk</i>, <i>osąd</i>, <i>pająk</i>, <i>pałąk</i>, <i>pak</i>, <i>pas</i>, <i>pióro</i>, <i>pląs</i>, <i>podróż</i>, <i>prąd</i>, <i>prostokąt</i>, <i>pstrąg</i>, <i>różga</i>, <i>róż</i>, <i>róża</i>, <i>rząd</i>, <i>Sącz</i>, <i>sąd</i>, <i>sąg</i>, <i>skóra</i>, <i>skrót</i>, <i>spąg</i>, <i>strąk</i>, <i>stróż</i>, <i>Strwiąż</i>, <i>Śląsk</i>, <i>świad</i>, <i>trąd</i>, <i>trója</i>, <i>trójca</i>, <i>trójkąt</i>, <i>uwiad</i>, <i>waligóra</i>, <i>wąs</i>, <i>wgląd</i>, <i>wiad</i>, <i>wiąz</i>, <i>wielbląd</i>, <i>wielokąt</i>, <i>wiór</i>, <i>wóda</i>, <i>wódzia</i>, <i>wróż</i>, <i>wstrząs</i>, <i>zbój</i>, <i>ziąb</i>, <i>ządza</i>, <i>żółć</i>, <i>żółtw</i></p>
<p>Należą tu także wyrazy nieprzybierające nigdy końcówki zerowej.</p>	<p><i>chorąży</i>, <i>mąka</i>, <i>niektórzy</i>, <i>przewodniczący</i>, <i>służący</i>, a także <i>mówca</i>, <i>rozmówca</i>, <i>zbójca</i> (choć <i>łowca</i>)</p>
<p>Stałe <i>q</i>, <i>ó</i> w rdzeniu utrzymują także pewne przymiotniki i zaimki przymiotne: <i>który</i>, <i>mądry</i>. Obok współczesnej formy stopnia wyższego <i>mądrzejszy</i> istnieje jednak starsza forma z wymianą</p>	

samogłoski: <i>mędrszy</i> . Ponadto przymiotnik <i>wąski</i> tworzy (częściowo regularny) stopień wyższy <i>węższy</i> , zaś <i>gorący</i> ma stopień wyższy <i>gorętszy</i> .	
7. Wahania <i>q ~ ę i ó ~ o</i> .	<i>doktor</i> : <i>doktorzy</i> , ale potocznie (błędnie) <i>doktór</i> ; <i>fosfor</i> , potocznie <i>fosfór</i> ; <i>gęba</i> : <i>gęb</i> ~ <i>gąb</i> ; <i>łęg</i> ~ <i>ląg</i> (rzadkie); <i>łęg</i> : <i>ląg</i> (przestarzałe); <i>męka</i> : <i>mąk</i> , potocznie także <i>męk</i> ; <i>muchomor</i> ~ <i>muchomór</i> : <i>muchomory</i> ; <i>swąd</i> : <i>swędu</i> ~ <i>swądu</i>
Wahania w całej odmianie mają <i>dziobek</i> ~ <i>dzióbek</i> , <i>włok</i> ~ <i>włók</i> , także <i>żłobek</i> ~ <i>żłóbek</i> ze zróżnicowanym znaczeniem. Wymiana jest w <i>rąb</i> : <i>rębu</i> ‘wycinka drzew’, nie ma w <i>rąb</i> : <i>rąbu</i> ‘krawędź, zaostroszony koniec’. Podobnie: <i>krąg</i> : <i>kręgu</i> ‘linia kolista’ obok <i>kręg</i> : <i>kręgu</i> (w kręgosłupie); <i>okrąg</i> : <i>okręgu</i> ‘figura geometryczna’ obok <i>okręg</i> :	
8. Ruchome <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na <i>~ec</i> .	<i>Dunajec</i> : <i>Dunajca</i> , <i>głuszec</i> : <i>głuszca</i> , <i>jelec</i> : <i>jelca</i> , <i>kierpec</i> : <i>kierpca</i> , <i>kojec</i> : <i>kojca</i> , <i>kolec</i> : <i>kolca</i> , <i>krogulec</i> : <i>krogulca</i> , <i>kruszec</i> : <i>kruszc</i> , <i>malec</i> : <i>malca</i> , <i>palec</i> : <i>palca</i> , <i>tęgoryjec</i> : <i>tęgoryjca</i> , <i>topielec</i> : <i>topielca</i> , <i>tubylec</i> : <i>tubylca</i> , <i>widelec</i> : <i>widelca</i> , <i>wisielec</i> : <i>wisielca</i> , <i>wyjec</i> : <i>wyjca</i>
Gdy końcówkę <i>~ec</i> poprzedza dźwięczna <i>ż</i> , ulega ona nienotowanemu przez ortografię ubezdźwięcznieniu do <i>sz</i> .	<i>jednorożec</i> : <i>jednorożca</i> [<i>jednoroszcza</i>], <i>nosorożec</i> : <i>nosorożca</i> , <i>tężec</i> : <i>tężca</i>

<p>W rzeczownikach zakończonych na <i>~ciec</i>, <i>~niec</i>, <i>~siec</i> następują zmiany ortograficzne.</p>	<p><i>brusiec</i> : <i>brzuśca</i>, <i>dzwonic</i> : <i>dzwońca</i>, <i>goniec</i> : <i>gońca</i>, <i>gościec</i> : <i>gośćca</i>, <i>jeniec</i> : <i>jeńca</i>, <i>kaganiec</i> : <i>kagańca</i>, <i>kłaniec</i> : <i>kłańca</i>, <i>koniec</i> : <i>końca</i>, <i>kościel</i> : <i>kośćca</i>, <i>krztusiec</i> : <i>krztuśca</i>, <i>liściec</i> : <i>liśca</i>, <i>mieszkaniec</i> : <i>mieszkańca</i>, <i>młodzieniec</i> : <i>młodzieńca</i>, <i>obdrapaniec</i> : <i>obdrapańca</i>, <i>piesiec</i> : <i>pieśca</i>, <i>powstaniec</i> : <i>powstańca</i>, <i>siostrzeniec</i> : <i>siostrzeńca</i>, <i>Słowiec</i> : <i>Słoweńca</i>, <i>Słowiniec</i> : <i>Słowińca</i>, <i>szaleniec</i> : <i>szaleńca</i>, <i>Ukrainiec</i> : <i>Ukraińca</i>, <i>wieniec</i> : <i>wieńca</i>, <i>wrzosiec</i> : <i>wrzośca</i>, <i>zwierzyniec</i> : <i>zwierzyńca</i></p>
<p>W rzeczownikach zakończonych na <i>~dziec</i>, <i>~ździec</i> następują zmiany ortograficzne i ubezdźwięcznienie spółgłoski w wymowie.</p>	<p><i>bodziec</i> : <i>bodźca</i> [boćca], <i>brodziec</i> : <i>brodźca</i>, <i>jeździec</i> : <i>jeźdźca</i> [jeśca], <i>udziec</i> : <i>udźca</i>, <i>zarodziec</i> : <i>zarodźca</i></p>
<p>W rzeczownikach zakończonych na <i>~fiec</i>, <i>~miec</i>, <i>~piec</i> następuje stwardnienie wargowej.</p>	<p><i>chłopiec</i> : <i>chłopca</i>, <i>cudzoziemiec</i> : <i>cudzoziemca</i>, <i>głupiec</i> : <i>głupca</i>, <i>hufiec</i> : <i>hufca</i>, <i>kopiec</i> : <i>kopca</i>, <i>kupiec</i> : <i>kupca</i>, <i>lipiec</i> : <i>lipca</i>, <i>Niemiec</i> : <i>Niemca</i>, <i>pobratymiec</i> : <i>pobratymca</i>, <i>samiec</i> : <i>samca</i>, <i>skopiec</i> : <i>skopca</i>, <i>tasiemiec</i> : <i>tasiemca</i></p>
<p>W rzeczownikach zakończonych na <i>~biec</i>,</p>	<p><i>bombowiec</i> : <i>bombowca</i> [bombofca], <i>bożogrobiec</i> : <i>bożogrobca</i> [bożogropca],</p>

~ <i>wiec</i> następuje ponadto ubezdźwięznienie w wymowie.	<i>czerwiec</i> : <i>czerwca</i> , <i>gronkowiec</i> : <i>gronkowca</i> , <i>jeżowiec</i> : <i>jeżowca</i> , <i>krawiec</i> : <i>krawca</i> , <i>latawiec</i> : <i>latawca</i> , <i>lodowiec</i> : <i>lodowca</i> , <i>myśliwiec</i> : <i>myśliwca</i> , <i>niemrawiec</i> : <i>niemrawca</i> , <i>skarbiec</i> : <i>skarbcza</i> , <i>sportowiec</i> : <i>sportowca</i> , <i>stoczniovec</i> : <i>stoczniowca</i> , <i>wdowiec</i> : <i>wdowca</i> , <i>wierzchowiec</i> : <i>wierzchowca</i> , <i>wieżowiec</i> : <i>wieżowca</i> , <i>żrebiec</i> : <i>żrebcza</i>
W rzeczownikach zakończonych na ~ <i>rzec</i> następuje wymiana <i>rz</i> : <i>r</i> .	<i>dworzec</i> : <i>dworca</i> , <i>kobierzec</i> : <i>kobierca</i> , <i>korzec</i> : <i>korca</i> , <i>marzec</i> : <i>marca</i> , <i>mędrzec</i> : <i>mędrca</i> , <i>proporzec</i> : <i>proporca</i> , <i>starzec</i> : <i>starca</i> , <i>wzorzec</i> : <i>wzorca</i>
Niekiedy zachodzą nietypowe wymiany spółgłoskowe w temacie.	<i>bniec</i> : <i>bieńca</i> (wątpliwe, czy rzeczywiście tak używane), <i>garniec</i> : <i>garnca</i> [<i>ń</i> : <i>n</i>], <i>ojciec</i> : <i>ojca</i> , <i>praojciec</i> : <i>praojca</i>
9. Ruchome <i>e</i> w rzeczownikach żeńskich zakończonych na ~ <i>ew</i> .	<i>brew</i> : <i>brwi</i> , <i>konew</i> : <i>konwi</i> , <i>kotew</i> : <i>kotwi</i> , <i>krew</i> : <i>krwi</i> , <i>marchew</i> : <i>marchwi</i> , <i>mątew</i> : <i>mątwi</i> , <i>Narew</i> : <i>Narwi</i> , <i>Tanew</i> : <i>Tanwi</i> , <i>warząchew</i> : <i>warząchwi</i>
W rzeczownikach tego typu wymieniają się <i>ki</i> : <i>k</i> , <i>gi</i> : <i>g</i> .	<i>brukiew</i> : <i>brukwi</i> , <i>bukiew</i> : <i>bukwi</i> , <i>cerkiew</i> : <i>cerkwi</i> , <i>chorągiew</i> : <i>chorągwi</i> , <i>driakiew</i> : <i>driakwi</i> , <i>krokiew</i> : <i>krokwi</i> , <i>rzodkiew</i> : <i>rzodkwi</i> , <i>stągiew</i> : <i>stągwi</i> , <i>żagiew</i> : <i>żagwi</i>
10. Ruchome <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na ~ <i>er</i> .	<i>arbiter</i> : <i>arbitra</i> , <i>belfer</i> : <i>belfra</i> , <i>bonifrafer</i> : <i>bonifratra</i> , <i>ceber</i> : <i>cebra</i> , <i>chaber</i> : <i>chabra</i> , <i>Holender</i> : <i>Holendra</i> , <i>kaper</i> : <i>kapra</i> , <i>klajster</i>

	<p><i>: klajstru, kliper : klipra, kliwer : kliwra, knaster : knastru, koliber : kolibra, konfrater : konfratra, kufer : kufra, kuper : kupra, kuter : kutra, magister : magistra, majster : majstra, mamer : mamra, minister : ministra, sweter : swetra, świder : świdra, wicher : wichru</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacje <i>ki : k, gi : g.</i> 	<p><i>bunkier : bunkra, cukier : cukru, jaskier : jaskra, jegier : jegra, junkier : junkra, kwakier : kwakra, szwagier : szwagra, Węgier : Węgry</i></p>
<p>Ruchome <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na <i>~el</i>.</p>	<p><i>bajzel : bajzlu, bąbel : bąbla, cypel : cypla, dyszel : dyszla, fuzel : fuzlu, gafel : gafla, hycel : hycla, kabel : kabla, kafel : kafla, kaszel : kaszlu, kegel : kegla, kibel : kibla, kitel : kitla, kufel : kufla, kumpel : kumpla, kundel : kundla, mebel : mebla, mendel : mendla, Nobel : Nobla, opel : opła, pędzel : pędzla, pudel : pudła, rubel : rubla, rydel : rydła, rytel : rytła, sopel : sopła, sznycel : sznycla, szpicel : szpicła, szwindel : szwindlu, wafel : wafla, weksel : weksła, wróbel : wróbla, zydel : zydlą, żużel : żużła</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacje <i>ki : k, gi : g.</i> 	<p><i>bargiel : bargła, cakiel : cakła, chromonikiel : chromoniklu, dekiel : dekla, margiel : margła, nikiel : niklu, szmergiel :</i></p>

	<i>szmergla, szmugiel : szmuglu, węgiel : węgla, żagiel : żagla</i>
Ruchome <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na <i>~el</i> .	<i>diabeł : diabła, gruzel : gruzła, kubel : kubła, kudel : kudła, Paweł : Pawła, poseł : posła, supel : supła, susel : susła, węzeł : węzła, wyżeł : wyżła</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacje <i>ki</i> : <i>k</i>, <i>gi</i> : <i>g</i>. 	<i>kiel : kła, szczygiel : szczygła, węgiel : węgła</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacja <i>rz</i> : <i>r</i>. 	<i>karzeł : karła, orzeł : orła</i>
Ruchome <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na <i>~eć</i> .	<i>kapeć : kapcia, kopeć : kopcia, poleć : polcia, urwipoleć : urwipolcia, wieheć : wiehcia, rodzaju żeńskiego: pleć : plci</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacja <i>ki</i> : <i>k</i>. 	<i>kłykieć : kłykcia, knykieć : knykcja, łokieć : łokcia, paznokieć : paznokcia</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacja <i>gi</i> : <i>g</i> [<i>k</i>]. 	<i>dziegieć : dziegciu [dżekú]</i>
Ruchome <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na <i>~eń</i> .	<i>dureń : durnia, łączeń : łącznia, sążeń : sąźnia, styczeń : stycznia, sworzeń : sworznia, tłuczeń : tłucznia, truteń : trutnia, uczeń : ucznia, Wiedeń : Wiednia</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Wymiany ortograficzne. 	<i>mięsień : mięśnia, więzień : więźnia, wrzesień : września</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacja <i>gi</i> : <i>g</i>. 	<i>ogień : ognia</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Inne wymiany spółgłosek. 	<i>dzień : dnia, grudzień : grudnia, kwiecień : kwietnia, pień : pnia, przechodzień : przechodnia, przekupień : przekupnia, ropień : ropnia, sierpień : sierpnia, Stępień</i>

		: <i>Stępnia, stopień</i> : <i>stopnia, szkarłupień</i> : <i>szkarłupnia</i>
Ruchome <i>e</i> w innych rzeczownikach zakończonych na spółgłoskę.		<i>bez</i> : <i>bzu, bęben</i> : <i>bębna, błazen</i> : <i>blazna, bochen</i> : <i>bochna, len</i> : <i>lnu, lew</i> : <i>lwa, łeb</i> : <i>łba, mech</i> : <i>mchu, mrówkolew</i> : <i>mrówkolwa, najem</i> : <i>najmu, Niemen</i> : <i>Niemna, ocet</i> : <i>octu, oset</i> : <i>ostu, poczet</i> : <i>pocztu, pozew</i> : <i>pozwu, półwysep</i> : <i>półwyspu, rożeń</i> : <i>rożna, sen</i> : <i>snu, szew</i> : <i>szwu</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Alternacje <i>ki</i> : <i>k</i>, <i>gi</i> : <i>g</i>. 		<i>gierz</i> : <i>gza, kiep</i> : <i>kpa</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Inne wymiany spółgłosek. 		<i>owies</i> : <i>owsa</i> [ořsa], <i>pies</i> : <i>psa</i> oraz żeńskie <i>wesz</i> : <i>wszy</i> [řszy], <i>wieř</i> : <i>wsi</i> [řři]
<ul style="list-style-type: none"> • Nietypowe wymiany spółgłoskowe. 		<i>chrzest</i> : <i>chrztu</i> [chřztu], <i>dech</i> : <i>tchu</i> , rzeczownik rodzaju żeńskiego <i>czeřć</i> : <i>czci</i>
11. Niewymienne <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na spółgłoskę.		<i>adres, akwen, alfabet, Aztek, bankier, basen, bebecz, bies, bilet, bohater, brzeg, cech, cel, chleb, chlew, cień, cietrzew, Czech, czerwień, człowiek, ćwiek, daniel, dereń, deseń, dżokej, eden, elew, facet, fotel, goleń, Grek, grzebień, grzech, Herkules, hotel, inżynier, jeleń, jesień, jeź, kamień, kąpiel, kieszeń, kisiel, koleś, korzeń, kosynier, krzem, krzemień, krzew, kurier, kusiciel, lek, leń, lider, miech, model, modem, modrzew, monter, nauczyciel, nietoperz, Norweg,</i>

	<p><i>numer, obywatel, oddech, ogier, Olmek, orzech, papier, papież, pasterz, pech, piec, pieczeń, pilzner, płomień, polonez, prezes, przelew, przyjaciel, ratel, rdzeń, ser, sieć, sień, siew, skalpel, skrzek, spaniel, stręczyciel, stroiciel, szef, szerszeń, sztylet, Szwed, śledź, śmieć, śnieg, śpiew, teść, tlen, Toltek, tunel, Turkmen, ulem, walet, wapień, wiec, wiek, witeź, wylew, zalew, zbieg, zecer, zew, zwierz, żer</i></p>
<p>12. Ruchome <i>e</i> rzeczownikach zakończonych na <i>~ło</i> (l.mn. <i>~ła</i>).</p>	<p><i>berło : berel, cło : cel, dziąsło : dziąsel, gardło : gardel, godło : godel, gusta : gusel, hasło : hasel, jadlo : jadel, jasła : jasel, kadzidło : kadzidel, kowadło : kowadel, krzesło : krzesel, masło : masel, mydło : mydel, pokrętko : pokrętel, powidła : powidel, powrótko : powrósel, prześcieradło : prześcieradel, przętko : przęsel, pudło : pudel, radło : radel, sidło : sidel, siodło : siodel, skrzydło : skrzydel, stadło : stadel, stawidło : stawidel, straszidło : straszidel, szczudło : szczudel, sznurowadło : sznurowadel, szydło : szydel, światło : światel, tło : tel, truchtko : truchel, wahadło : wahadel, wiertło : wiertel, więzadło : więzadel, wiosło : wiosel, zgrzebtko :</i></p>

		<i>zgrzebel, zwierciadło : zwierciadel, źdźbło : źdźbel, źródło : źródel, żądło : żądel</i>
Wymiany rzeczownikach	w na ~kło, ~gło.	<i>ciężło : ciężiel, piekło : piekiel, sprzęgło : sprzęgiel, szkło : szkiel, śmigło : śmigiel</i>
13. Ruchome e w rzeczownikach zakończonych samogłoskę.	w innych na	<i>biodro : bioder, chochla : chochel, chuchro : chucher, ciosła : ciosel, czochra : czocher, czółno : czółen, dno : den, druhna : druhen, drwa : drew, futro : futer, gruzła : gruzel, jodła : jodel, klamra : klamer, koldra : kolder, kropla : kropel, listwa : listew, lustro : luster, łyżwa : łyżew, łyza : łyez, miotła : miotel, moszna : moszen, muszla : muszel, mutra : muter, olstro : olster, pchła : pchel, perła : perel, pochwa : pochew, poszwa : poszew, piętro : pięter, próchno : próchen, srebro : sreber, szabla : szabel, torba : toreb, wiadro : wiader, widły : widel, wiosna : wiosen, wojna : wojen, żebro : żeber</i>
Wymiana ortograficzna.		<i>ćma : ciem</i>
Typowe spółgłosek.	wymiany	<i>bagno : bagien, cegła : cegiel, drewno : drewien, gówno : gówien, gra : gier, grzywna : grzywien, gumno : gumien, gła : giel, iskra : iskier, kra : kier, kukła : kukiel, mgła : mgiel, Niemcy : Niemiec, okno : okien, owca [ofca] : owiec, pluskwa : pluskiew, płótno : płóciem, skra : skier,</i>

		<i>skrzypce : skrzypiec, sukno : sukien, szczypce : szczypiec, ścięgno : ścięgien, trumna : trumien, Węgry : Węgier</i>
Nietypowe wymiany spółgłosek.		<i>krosno : krosien [s : ś], panna : panien [n : ń], wanna : wanien</i>
Nietypowa wymiana <i>n</i> : <i>e</i> w ru chomym – stare form dopełniacza l. mnogiej zastępowane są przez nowe bez wymiany (<i>kuchni, stajni, studni, sukni, wiśni</i>).		<i>kuchnia : kuchen, stajnia : stajen, studnia : studzien, suknia : sukien, wiśnia : wisien</i>
Ruchome <i>e</i> w krótkiej formie przymiotników (i liczebnika o odmianie przymiotnikowej).		<i>jeden : jeda, pełen : pełny, pewien : pewny</i>
14. Brak ruchomego <i>e</i> w rzeczownikach zakończonych na samogłoskę.		<i>alka, barwa, blizna, bruzda, drzazga, dziewanna, gonitwa, manko, manna, masakra, mątwa, nazwisko, piętno, pismo, piwsko, piżmo, potomstwo, rzemiośło, rżysko, sawanna, schronisko, siostra, skupisko, sutanna, świadectwo, tętno, urwisko, wilga, wojsko, wyspa, zielsko</i>
15. Wahania występowania ruchomego <i>e</i> .		<i>ber : beru ~ bru, bezdeń : bezdeni ~ bezdeni, bitwa : bitew ~ bitw, brzytwa : brzytew ~ brzytw, dzięgiel : dzięgiela ~ dzięgła, giezło : giezł ~ giezeł, harmider : harmidru ~</i>

	<p><i>harmideru, jarzem ~ jarzm : jarzmo, jaskra : jaskr ~ jaskier, karczma : karczem ~ karczm, kiper : kipra ~ kipera, lajno : lajn ~ lajen, ostrożeń : ostrożnia ~ ostrożenia, prezbiter : prezbitera ~ prezbitera, różga : różg ~ różeg, rzewień : rzewnia ~ rzewienia, ulster : ulstra ~ ulstera, wągier ~ wągr : wągra, włosień : włosnia ~ włosienia, ziarno : ziarn ~ ziaren, żarna : żarn ~ żaren</i></p>
16. Przeglós polski – wymiana <i>e</i> : <i>o</i> (: <i>ó</i>).	<ul style="list-style-type: none"> • <i>anioł</i> : <i>o aniele</i>; • <i>kościół</i> : <i>kościoly</i> : <i>w kościele</i>; • <i>popiół</i> : <i>popioły</i> : <i>w popiele</i>.
— tylko w znaczeniu specjalnym	<ul style="list-style-type: none"> • <i>czoło</i> : <i>czół</i> : <i>na czele</i>; • <i>przód</i> : <i>przodu</i> : <i>na przedzie</i>.
— w przymiotnikach, imiesłowach i rzeczownikach zakończonych na <i>~ony</i> .	<ul style="list-style-type: none"> • <i>mielony</i> : <i>mieleni, narzeczony</i> : <i>narzeczeni, przełożony</i> : <i>przełożeni, strudzony</i> : <i>strudzeni, uczony</i> : <i>uczeni</i>.
— w imiesłowach i rzeczownikach na <i>~ciony</i> , <i>~dziony</i> wraz z wymianą spółgłoski <i>c</i> : <i>ć</i> , <i>dz</i> : <i>dź</i> ,	<ul style="list-style-type: none"> • np. <i>pleciony</i> : <i>pleceni</i>, • <i>rozwiedziony</i> : <i>rozwiedzeni</i>.
— w jednym przymiotniku na <i>~oły</i> (ale <i>goły</i> : <i>goli</i> bez wymiany),	<ul style="list-style-type: none"> • <i>wesoły</i> : <i>weseli, weselszy, weselej</i>.
— w st. wyższym dwóch przymiotników (w	<ul style="list-style-type: none"> • <i>czerwony, czerwoni</i> : <i>czerwieńszy</i> (<i>w</i> : <i>wi</i>);

<p>formach mianownika l.mn. rodz. męskoosobowego stopnia równego nie ma dziś alternacji).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>zielony, zieloni : zieleńszy.</i>
<p>Przegłos polski – wymiana <i>e : a</i>.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ciało : ciele,</i> • <i>ciasto : cieście,</i> • <i>dojazd : dojeździe,</i> • <i>gniazdo : gnieździe,</i> • <i>gwiazda : gwieździe,</i> • <i>jazda : jeździe,</i> • <i>kwiat : kwiecie,</i> • <i>las : lesie,</i> • <i>lato : lecie,</i> • <i>miara : mierze,</i> • <i>miasto : mieście,</i> • <i>mikroświat : mikroświecie,</i> • <i>najazd : najeździe,</i> • <i>niewiasta : niewieście,</i> • <i>obiad : obiedzie,</i> • <i>objazd : objeździe,</i> • <i>odjazd : odjeździe,</i> • <i>ofiara : ofierze,</i> • <i>okwiat : okwiecie,</i> • <i>pędziwiatr : pędziwietrze,</i> • <i>podjazd : podjeździe,</i> • <i>pojazd : pojeździe,</i>

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>powiat</i> : <i>powiecie</i>, • <i>pragwiazda</i> : <i>pragwieździe</i>, • <i>protogwiazda</i> : <i>protogwieździe</i>, • <i>przejazd</i> : <i>przejeździe</i>, • <i>przyjazd</i> : <i>przyjeździe</i>, • <i>rozgwiazda</i> : <i>rozgwieździe</i>, • <i>rozjazd</i> : <i>rozjeździe</i>, • <i>sąsiad</i> : <i>sąsiedzie</i>, • <i>świat</i> : <i>świecie</i>, • <i>światło</i> : <i>świetle</i>, • <i>Trójmiasto</i> : <i>Trójmieście</i>, • <i>Ujazd</i> : <i>Ujeździe</i>, • <i>wiara</i> : <i>wierze</i>, • <i>wiatr</i> : <i>wietrze</i>, • <i>Wierzchlas</i> : <i>Wierzchlesie</i>, • <i>wjazd</i> : <i>wjeździe</i>, • <i>wszechświat</i> : <i>wszechświecie</i>, • <i>wyjazd</i> : <i>wyjeździe</i>, • <i>zajazd</i> : <i>zajeździe</i>, • <i>zjazd</i> : <i>zjeździe</i>.
<p>— niektóre wymiany występują tylko w stylu archaicznym i w gwarach;</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>oświata</i> : <i>oświecie</i>; • <i>oddział</i> : <i>na oddziele</i>.
<p>— w stopniu wyższym 2 przymiotników (i przysłówek); w formach</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>biały, biali, biało</i> : <i>bielszy, bielej</i>; • <i>blady, bladzi</i> : <i>bledszy</i>.

mianownika l.mn. rodz. męskoosobowego stopnia równego nie ma dziś alternacji;	
— wymiana <i>e</i> : <i>a</i> zachodzi również w krótkich formach imiesłówów przeszłych (np. <i>będę szalał</i> : <i>będą szaleli</i>); formy długie nie mają wymiany, np. <i>dojrzały, dojrzały</i> ;	

7.3 Zmiany tematu w odmianie – wymiany samogłoskowe

W deklinacji imion oboczności dotyczą także **ostatniej samogłoski** tematu. Wymiany takie są rzadsze, mniej regularne i mało związane z typem tematu. Ponieważ nieregularność zjawiska wymaga dużej ilości przykładów, podano je na odrębnej stronie. Wyróżnić możemy tu 3 zjawiska, które kolejno omówimy:

1. Pochylenie („wzdłużenie”) samogłoski
2. Ruchome *e*
3. Przegłos polski

1. **Wymiany *ę* : *a* oraz *o* : *ó*** bywają określane jako **wzdłużenie** lub **pochylenie** – terminy te odnoszą się jedynie do zjawisk w historii języka i nie mają wiele wspólnego z obecną wymową. Otóż *a*, *ó* są pozostałościami samogłosek

długich, podczas gdy *ę, o* rozwinęły się z krótkich odpowiedników (obecnie oczywiście nie różnią się długością, a *ó* wymawiane jest identycznie jak *u*). Inne samogłoski nie uczestniczą dziś w takich wymianach, gdyż dawne krótkie i długie odmianki *i, y, u, e, a* zmieszały się ze sobą. Gramatyka historyczna uczy, że wzdluzenie następowalo **przed końcową spółgłoską dźwięczną** (nienosową), po której zanikł jer, tzn. mamy dziś końcówkę zerową. Taka końcówka może wystąpić w M lp, B lp lub w D lm rzeczowników i w formie krótkiej M lp rodzaju męskiego przymiotników. Obraz jednak nie jest klarowny.

- Twierdzenia gramatyków **potwierdzają** takie przypadki jak *męża : mąż, popioły : popiół* i wiele innych
- Zgodnie z oczekiwaniem **brak alternacji** przed bezdźwięczną: *chłopa : chłop* i wiele innych
- **Brak wymiany** przed nosową *m, n, Ń*, np. *koń* i inne
- Alternacjom **nie podlegają** jednak nowsze zapożyczenia, stałe *ę, o* jest też w pewnych innych wyrazach, np. *aktor, krawędź* i inne
- **Nie podlega** zwykle zmianom *ą* w nazwiskach, nawet jeśli brzmią one tak samo jak rzeczowniki pospolite z alternacją, np. *Gołąba : Gołąb* wobec *gołębia : gołąb*.

- **Wymiana** ma miejsce czasem także **przed bezdźwięczną**: *sobota* : *sobót* i inne
- Zjawisko takie obserwujemy stale także w **rozszerzeniu tematu** ~*ę*~: *cielęta* : *cieląt*, *książęta* : *książąt* itd.
- Są także wyrazy mające **stałe q, ó** w całej odmianie: *chrząszcz*, *rząd* i wiele innych
- **Nie ma alternacji** przy ruchomym *e* (patrz pkt. 2), w całej odmianie zachowuje się *ę, o*: *godło* : *godel*, *korki* : *korek*, *wędką* : *wędek*, lub *q, ó*: *gąska* : *gąsek*, *kózka* : *kózek*, *pieczętka* : *pieczętek*, *skórka* : *skórek*, *wózki* : *wózek*.
- Kilka rzeczowników utrzymuje **q** w całej odmianie z wyjątkiem dopełniacza liczby mnogiej z końcówką ~*i* (dziś w rzeczywistości ~*y*), ewentualnie narzędnika liczby mnogiej z końcówką ~*mi*. Brak „skrócenia”, jeśli występują inne końcówki:
 1. *miesiąc*, *miesiące*, *miesiącami* : *miesiący*;
 2. *pieniądz*, *pieniądze* : *pieniędzy*, *pieniędzmi*;
 3. *tysiąc*, *tysiące*, *tysiącami* : *tysięcy*;
 4. *zajac*, *zające*, *zającami* : *zajęcy*.

Porównaj *mosiądz*, *mosiądzów* bez wymiany.

- Alternacja w nieregularnym rzeczowniku *książę* ma inny rodowód: *księcia* wywodzi się z *książęcia* (bez wymiany).
- Co do *kocioł, kozioł, osioł*.
- Czasami obserwujemy **wahania**, zobacz przykłady.

2. Podobny charakter ma tzw. ***e* ruchome**. Dawna samogłoska zwana **jerem** rozwinęła się w *e* przed końcówką ZERO (mianownik liczby pojedynczej, ew. dopełniacz liczby mnogiej), natomiast zanikła przed końcówką rozpoczynającą się od samogłoski, stąd **wymiana *e*: ZERO**. Czasem *e* jest nieetymologiczne, np. w wyrazie *ogień* nie było w prasłowiańskim jeru między *g* a *ń*. W innych przypadkach brakuje *e*, choć powinno być, np. *szewc* (jer był między *w* a *c*), *wyspa*: *wysp* (choć *półwysep*). Forma słownikowa zawiera *e* w rzeczownikach zakończonych na spółgłoskę. W przypadkach z końcówkami niezerowymi *e* wówczas wypada. Niestety nie ma prostych reguł mówiących które *e* jest ruchome, a które nie jest. Najczęściej występuje przed $\sim k$, ale np. *człowiek* ma *e* niewymienne. W rzeczownikach żeńskich i nijakich zakończonych na $\sim a$, $\sim o$ w formie słownikowej zjawia się często (nie zawsze) *e* ruchome, jeśli temat zakończony jest

na zbitkę spółgłosek. Wyjątkowo *e* pochodzące z jeru uległo przegłosowi (pkt. 3), stąd **wymiana o : ZERO**.

- Wśród **rzeczowników zakończonych na spółgłoskę** ruchome *e* występuje najczęściej:
 1. w rzeczownikach **zakończonych na ~ek**,
np. *lasek* : *lasku*, *nurek* : *nurka*, *piesek* : *pieska*,
proszek : *proszku*, *stołek* : *stolka*, *Turek* : *Turka* i
bardzo wiele innych,
 2. ruchome *e* ma też **zaimek** *wszyste* : *wszystko* (M
lm m-os. *wszyscy* z zanikiem ~t~),
 3. w rzeczownikach **zakończonych na ~ec**,
np. *palec* : *palca* i inne
 4. w żeńskich **rzeczownikach na ~ew**: *krwew* : *krwi*,
marchew : *marchwi* i inne
- Czasem w wyrazach tego typu następują zmiany
wymuszone regułami **ortografii**: *Jasiek* : *Jaśka*, *Maciek*
: *Maćka*, *pieniek* : *pieńka* i inne.
- Niekiedy następuje **ubezdźwięcznienie** (nieoznaczone
w piśmie): *dziadek* : *dziadka* [dźatka], *Józek* : *Józka*
[juska], *parobek* : *parobka* [paropka], *półgłówek* :
półgłówka [pulgłufka], *śnieżek* : *śnieżku* [śńeszku] i
inne.

- Ruchome *e* może występować w **innych rzeczownikach zakończonych na spółgłoskę**: *diabeł* : *diabła*, *minister* : *ministra*, *Wiedeń* : *Wiednia* i wiele innych
- Ruchome *e* mamy w liczebnikach *jeden* : *jedna*, *siedem* : *siedmiu*, *osiem* : *ośmiu* (por. też dawna odmiana *sto* : *set*).
- **Ruchome *o*** z alternacją poprzedzającej spółgłoski mają (tylko):
 1. *kocioł* : *kotła*;
 2. *koziół* : *kozła*;
 3. *osioł* : *osła*, *półośioł* : *półośła*.
- **Stale *e*** występuje w wielu rzeczownikach zakończonych na spółgłoskę: *bies*, *dereń*, *grzebień*, *Toltek* i w wielu innych, mimo że w podobnych wyrazach jest *e* ruchome (np. *pies*, *dureń*, *stopień*, *totek*).
- Ruchome *e* w **rzeczownikach zakończonych na samogłoskę** występuje:
 1. w rzeczownikach **zakończonych na *~ka*, *~ko*** po spółgłosce, np. *agrafka* : *agrafek*, *ciastko* : *ciastek*, *deska* : *desek*, *jajko* : *jajek*, *łuska* : *łusek*, *żyjątko* : *żyjątek* i wiele innych;

2. w rzeczownikach **zakończonych na ~ło**: *gardło*:
gardel, *krzesło*: *krzesel* i inne
3. w **innych rzeczownikach zakończonych na ~a, ~o**, np. *biodro* : *bioder*, *dno* : *den*, *wiosna* : *wiosen* i inne
- **Ortograficzne** wymiany mamy w wyrazach *bańka* : *baniek*, *ćma* : *ciem*, *ośka* : *osiek*, *pójdzka* [*pujćka*] : *pójdziek* (tu także następuje zmiana dźwięczności).
 - Niekiedy w rzeczownikach tego typu występują nienotowane przez ortografię **zmiany dźwięczności** poprzedzającej spółgłoski: *drzewko* [*dżefko*] : *drzewek*, *jabłko* [*jap(t)ko*] : *jabłek*, *ławka* [*łafka*] : *ławek*, *łóżko* [*łuszko*] : *łóżek*, *posadzka* [*posacka*] : *posadzek*, *udko* [*utko*] : *udek*, *żelazko* [*żelasko*] : *żelazek* i wiele innych.
 - **Nie ma ruchomego e** w wyrazach *bruzda*, *świadectwo*, *wyspa* i wielu innych
 - Niekiedy istnieją **wahania** występowania ruchomego *e*, np. *bitwa* : *bitew* ~ *bitw*, *ziarno* : *ziarn* ~ *ziaren* i inne
 - We współczesnej polszczyźnie nie ma w zasadzie wyrazów z **dwoma ruchomymi e**, gdyż podlegały one wyrównaniom. Np. dawne *psek* : *pieska*, obecnie *piesek* : *pieska*. Słowniki notują jednakże odosobniony

przypadek: *bniec*: *bieńca* (nazwa rośliny *Melandrium*); w rzeczywistości raczej używa się form wyrównanych do mianownika: *bnieca*, *bniece* itd. Poza tym dwa ruchome *e* ma rzeczownik złożony o niepełnej odmianie *przeddzień*: *w przededniu*. Nieregularne alternacje tematu spotykamy natomiast w *tydzień*: *tygodnia*.

3. Wymiany *e* : *o* oraz *e* : *a* bywają określane jako **przegłos polski**. Rodzaj wymiany zależy od pochodzenia samogłoski *e*. Dawne prasłowiańskie *e* wymienia się do *o*, podczas gdy dawne *ě* (które również rozwinęło się w *e*) wymienia się do *a*. Przegłos zachodził pierwotnie przed spółgłoską zębową niespalatalizowaną (*t, d, s, z, n, l, r*), pokrzyżowały go jednak liczne wyrównania i analogie. Stąd dziś wymiany tego typu występujące w deklinacji należy traktować raczej tylko jako wyjątki. Brak przegłosu (czyli występuje *e*) przed końcówkami *~i* (mianownik liczby mnogiej rodzaju męskoosobowego) oraz *~e* (celownik, miejscownik i wołacz liczby pojedynczej) oraz w stopniu wyższym pewnych przymiotników. Spółgłoska pozostaje spalatalizowana (historycznie) zarówno przed *e*, jak i przed *o* czy *a*. Jednak w pewnej grupie przymiotników i rzeczowników o odmianie przymiotnikowej występuje wymiana spółgłoskowa *ć*,

dź (zapisywane *ci, dzi*) : *c, dz*. Nadto w 3 wyrazach przegłosowi uległ *jer* w pozycji mocnej (patrz pkt. 2), co było raczej wynikiem procesów analogicznych. Efektem jest wymiana *ZERO* : *o*. Tu jednak obserwujemy również wymianę spółgłosek (patrz pkt. 2).

- **Wymiana *e* : *o*** zachodzi w niewielu rzeczownikach oraz w pewnych przymiotnikach i imiesłowach, bywa połączona z wymianą *o* : *ó*
- **Wymiana *e* : *a*** zachodzi w nielicznych rzeczownikach podanych w innym miejscu
- **Wymiana *e* : *a* obok *e* ruchomego** (w innej sylabie) występuje w wyrazie *światło* : *na świetle* : *świeteł*.
- Przegłos polski objął także **syłabotwórcze *r, l***, jednak proces ten nie pozostawił dziś alternacji w odmianie imion.

Rozszerzenia tematu

Rozszerzenia tematu to elementy umieszczane między tematem a końcówką w niektórych formach pewnych imion. Oto pełna lista tych rozszerzeń:

1. **~*in*~** we wszystkich przypadkach liczby pojedynczej rzeczowników męskoosobowych na *~*anin** oznaczających przynależność do grupy (narodu, mieszkańców miasta, członków zakonu itp.),

np. *Słowian~in*, *Słowian~in~a*, *Słowian~ini~e* (w Ms i W wymiana [n : ŋ] jak zwykle), ale lm *Słowiani~e*, *Słowian*.

2. $\sim\acute{e}\acute{c}\sim$: $\sim\acute{e}\acute{t}\sim$: $\sim\acute{q}\acute{t}\sim$ w rzeczownikach rodzaju nijakiego na $\sim\acute{e}$ oznaczających istoty młode; rozszerzenie występuje we wszystkich formach z wyjątkiem MBW lp, przy czym:

- a. postać $\sim\acute{e}\acute{c}\sim$ (pisana $\sim\acute{e}\acute{c}i\sim$) występuje w liczbie pojedynczej,
- b. postać $\sim\acute{q}\acute{t}\sim$ w D lm (przed końcówką ZERO),
- c. postać $\sim\acute{e}\acute{t}\sim$ w pozostałych przypadkach liczby mnogiej.

Np. *ciel~\acute{e}* : *ciel~\acute{e}\acute{c}i~a* : *ciel~\acute{q}\acute{t}* : *ciel~\acute{e}\acute{t}~a*. Identyczne rozszerzenie występuje w odmianie nieregularnego rzeczownika męskoosobowego *książę* (*książ~\acute{e}* : *ksi~\acute{e}\acute{c}i~a* : *książ~\acute{q}\acute{t}* : *książ~\acute{e}\acute{t}~a*).

3. $\sim\acute{e}\acute{n}\sim$: $\sim\acute{o}\acute{n}\sim$ występuje w pozostałych rzeczownikach rodzaju nijakiego na $\sim\acute{e}$; rozszerzenie występuje we wszystkich formach z wyjątkiem MBW lp, przy czym:

- a. postać $\sim\acute{e}\acute{n}\sim$ (pisana $\sim\acute{e}\acute{n}i\sim$) występuje w liczbie pojedynczej,
- b. postać $\sim\acute{o}\acute{n}\sim$ występuje w liczbie mnogiej.

Np. *imi~\acute{e}* : *imi~\acute{e}\acute{n}i~a* : *imi~\acute{o}\acute{n}~a* : *imi~\acute{o}\acute{n}*.

4. ~'os~ (palatalizujące poprzednią spółgłoskę) występuje dziś tylko w formach liczby mnogiej rzeczownika rodzaju nijakiego *niebo* (*nieb~o*, *nieb~a* : *niebi~os~a*, *niebi~os*).
5. ~g~ występuje w formach zbiorowych liczebników poza formą MBW, np. *dwoj~e* : *dwoj~g~a* : *dwoj~gi~em*, *czwor~o* : *czwor~g~a* : *czwor~gi~em* (wymiana g : gi jak zwykle przed końcówką ~em narzędnika).
6. Elementy ~oj~, ~or~ tworzące liczebniki zbiorowe od liczebników głównych można również uznać za swoiste rozszerzenia tematu, np. *dw~a* : *dw~oj~e* : *dw~oj~g~a*, *pięć* : *pięci~or~o* : *pięci~or~g~a*.
7. Za rozszerzenie tematu można też uznać ~i~ (wymawiane [j]) w rzeczownikach męskoosobowych obcego pochodzenia o odmianie przymiotnikowej, zakończonych w formie słownikowej na ~i poprzedzonym spółgłoską twardą lub stwardniałą. Rozszerzenie występuje, o ile końcówka nie zaczyna się od samogłoski i, np. *hadź~i* : *hadź~i~ego*, *Mahd~i* : *Mahd~i~ego*.

Inne zmiany tematu

Odmianę **supletywną** (inny rdzeń w lp, inny w lm) mają:

- *człowiek* – *ludzie* i pochodne (np. *nadczłowiek* – *nadludzie*),
- *rok* – *lata*.

Odmianę **częściowo supletywną** (w różnych formach różne tematy, choć ten sam rdzeń) mają:

- *brat* (temat *brat~* w lp, *brać~* w lm),
- *przyjaciel* (temat *przyjaciel~* w lp i MW lm, *przyjaciół~* / *przyjaciół~* poza tym),
- *ksiądz* (temat *ksiądz~* / *księdz~* w lp z wyjątkiem wołacza, *księż~* poza tym),
- *księżę* (tematy *książ~*, *książ~ęt~* / *książ~qt~* oraz *ksi~ęc~*),
- *ojciec*, *chrzest*, *cześć* (pozostałe formy od tematów *ojc~* / *ojcz~*, *chrzt~* / *chrzc~*, *czc~*),
- *tydzień* (pozostałe formy od tematu *tygodń~*),
- *dziecko* (temat *dzieck~* w lp, *dziec~* w lm),
- *oko*, *ucho* (tematy *ok~*, *uch~* w lp, *ocz~*, *usz~* w lm),
- *nasienie*, *ziele* (tematy *nasień~*, *ziel~* w lp, *nasion~*, *ziół~* / *ziół~* w lm).

Większość **przymiotników** buduje regularnie formy stopnia wyższego i najwyższego, przy czym przed formantem *~sz~* (np. *młod~sz~y*, *ciekaw~sz~y*, *bled~sz~y*) zachodzą zwykle wymiany spółgłoskowe i samogłoskowe.

Istnieje jednak niewielka grupa często używanych przymiotników o stopniowaniu:

- supletywnym: *dobry – lepszy, duży – większy, mały – mniejszy, wielki – większy, zły – gorszy*,
- częściowo supletywnym z nietypowymi wymianami w temacie: *czerwony – czerwiejszy, zielony – zieleńszy, gorący – gorętszy*,
- częściowo supletywnym z utratą formantów *~k~, ~ek~, ~ok~* w przymiotnikach *bliski, cienki, ciężki, krótki, niski, płytki, prędko, słodki, szybki, wąski; daleki; głęboki, szeroki, wysoki (wąski, wysoki* wykazują dodatkowo nietypowe wymiany spółgłoskowe w temacie).

Supletywne jest dziś również stopniowanie przymiotnika *lekki – lżejszy* z formantem *~ejsz~* w stopniu wyższym.

Dla uproszczenia opisu pomijam tu nieregularności występujące w niektórych **zaimkach** (np. *kto, on*), gdzie trudno nawet niekiedy wyróżnić temat i końcówkę (np. nieakcentowane formy *go, mu* wyglądają jak same końcówki bez tematu). Formy te wymagają indywidualnej analizy.

Ustalenie rodzaju gramatycznego i liczby

W języku polskim kategoria rodzaju nie jest tak wyraźna, jak np. w łacinie. Rodzaj przypisany jest rzeczownikom, od rodzaju zależy też ich odmiana. Inne imiona (przymiotniki, zaimki, liczebniki) dostosowują swoją formę do rodzaju określanego rzeczownika. Na niniejszej witrynie (wbrew popularnym poglądom, za to zgodnie z faktami językowymi) wyróżniam 5 rodzajów:

1. **męskoosobowy** (m-os., m₁), np. *mężczyzna* (*widzę tego mężczyznę, tych mężczyzn*),
2. **męskożywotny** (m-żyw., m₂), np. *kot* (*widzę tego kota, te koty*),
3. **męskonieżywotny** (m-nżyw., m₃), np. *stół* (*widzę ten stół, te stoły*),
4. **nijaki** (n), np. *drzewo* (*widzę to drzewo, te drzewa*),
5. **żeński** (ż), np. *kobieta* (*widzę tę kobietę, te kobiety*).

Określenie **rodzaj męski** (m) obejmuje łącznie rodzaje męskoosobowy, męskożywotny i męskonieżywotny. Określenie **rodzaj niemęskoosobowy** (nm-os.) obejmuje łącznie rodzaje męskożywotny, męskonieżywotny, nijaki i żeński.

Najczęściej słowniki podają rodzaj gramatyczny rzeczownika, z tym że idąc za złą tradycją zamiast rodzajów m-

os., m-żyw. i m-nżyw. wyróżnia się jeden rodzaj męski. W większości przypadków właściwy rodzaj można ustalić ze znaczenia. Nadto jeżeli podane są informacje o odmianie, można na ich podstawie określić rodzaj w następujący sposób:

- rzeczowniki **męskoosobowe** mają zawsze biernik równy dopełniaczowi w liczbie mnogiej (np. *mężczyzna* – DB lm *mężczyzn*); w lp biernik jest albo równy dopełniaczowi (np. *Polak* – DB lp *Polaka*), albo ma formę odrębną (np. *mężczyzna* – D lp *mężczyzny*, B lp *mężczyznę*);
- rzeczowniki **męskożywotne** mają zawsze biernik równy mianownikowi w liczbie mnogiej (np. *kot* – MB lm *koty*), podczas gdy w lp biernik jest równy dopełniaczowi (np. *kot* – DB lp *kota*);
- rzeczowniki **męskonieżywotne** mają zawsze biernik równy mianownikowi w obu liczbach (np. *stół* – MB lp *stół* – MB lm *stoły*).

Jeśli słownik nie podaje informacji o rodzaju, dobrze jest wiedzieć, że najczęściej:

- rzeczowniki zakończone na spółgłoskę są rodzaju męskiego (tzn. m-os., m-żyw. lub m-nżyw.),
- rzeczowniki zakończone na *~y* są rodzaju męskoosobowego (np. *myśliwy*),

- rzeczowniki zakończone na $\sim o$, $\sim e$, $\sim ę$ są rodzaju nijakiego (np. *drzewo, pole, imię*),
- rzeczowniki zakończone na $\sim a$, $\sim i$ są rodzaju żeńskiego (np. *kobieta, gospodyni*).

Od podanych zasad istnieje jednak mnóstwo **wyjątków**.

Mamy bowiem także:

- rzeczowniki zakończone na spółgłoskę rodzaju żeńskiego, np. *kolej, Goldap, głąb, krew, stal, podróż, twarz, rzecz, wesz, wieś, dłoń, łódź, gałąź, kość* (formalnie podobne *gość* jest rodzaju męskoosobowego!),
- rzeczowniki zakończone na $\sim um$ rodzaju nijakiego, np. *akwarium* (ale m-nżyw. *rozum*),
- rzeczowniki zakończone na $\sim a$ rodzaju męskoosobowego, np. *poeta, mężczyzna*,
- rzeczowniki zakończone na $\sim o$ rodzaju męskoosobowego, np. *wujo, gauczo, tato, Jagiello*,
- rzeczowniki zakończone na $\sim e$ rodzaju męskoosobowego (tylko imiona własne), np. *Linde, Kolbe*,
- rzeczowniki zakończone na $\sim i$ rodzaju męskoosobowego, np. *Bazyli, bliźni, hadzi, podskarbi, podstoli*,
- rzeczowniki zakończone na $\sim y$ rodzaju męskożywotnego, np. *złoty, mielony*,

- rzeczownik zakończony na $\sim y$ rodzaju męskonieżywotnego, np. *luty*.

Trudno precyzyjnie określić rodzaj rzeczowników używanych **tylko w liczbie mnogiej**. Z uwagi na ich odmianę przyjmujemy, że:

- rzeczowniki zakończone na $\sim a$ są rodzaju nijakiego, np. *akta, gusta, juwenalia, oczęta, polonika, realia, usta, wrota, żarna*,
- rzeczowniki zakończone na $\sim e, \sim i, \sim y$ są rodzaju żeńskiego, np. *Czechy, drzwi, ferie, grabki, imieniny, kajdany, Niemcy, nożyczki, pakuły, pomyje, rajstopy, regaty, sanie, sanki, spodnie, Węgry, widły, Włochy, męskonieżywotnego*, np. *dzieje, lejce, nosze, obcęgi, odchody, rajtuzy, szachy, wagary, warcaby, wczasy, zaświaty*, lub męskoosobowego, np. *ludzie, niektórzy, obecni*.

Znajomość rodzaju często nie wystarcza do utworzenia poprawnych form rzeczowników (niekiedy także Polakom, stąd konieczne jest wydawanie słowników normatywnych). Wymagana jest często także znajomość formy dopełniacza liczby pojedynczej (a gdy ten nie istnieje, dopełniacza liczby mnogiej), zob. dalej. Np. trudno przewidzieć odmianę rzeczownika *Siepraw* (nazwa miejscowości pod Krakowem) – gdyby był on rodzaju żeńskiego, miałby dopełniacz *Sieprawi*.

Nawet jednak informacja, że wyraz ten jest rodzaju męskonieżywotnego nie wystarcza – dalej pozostają dwie możliwości, *Sieprawa* i *Sieprawia* (ostatnia z podanych form jest poprawna).

Dodatkowe kłopoty sprawia odmiana **liczebników** – niektóre z nich zachowują się jak rzeczowniki lub przymiotniki i mają formy zarówno liczby pojedynczej, jak i mnogiej (*zero, jeden, tysiąc, milion*). Inne mają wyłącznie formy odpowiadające liczbie mnogiej rzeczowników (większość liczebników głównych), jeszcze inne wyłącznie formy odpowiadające liczbie pojedynczej (liczebniki zbiorowe).

7.4 Flektyw

1. Afiksy:

końcówka, np.: *pisark-a, pisowni-q, pisemn-y, pisz-ę, pisz-Ø*;

ciąg morfemów, np.: *pis-a-t-a-by-m*.

2. Słowa posiłkowe.

Przykłady: *niech pisze, będziemy pisać*.

7.5 Typy słowoform

klasyfikacja 1.

1. Konstrukcje syntetyczne (proste).

Przykłady: *tato, pracujący, chodźmy, czytaj, uśmiecha się*.

2. Konstrukcje analityczne (złożone).

Przykłady: *niech śpią, będę tęsknić, będą rozrabiali, (on) by przyjechał, będzie się uśmiechał, można by, mówiono by, było czuć, (gdyby)ś był zdążył, darował był.*

klasyfikacja 2

1. Konstrukcje fuzyjne – z końcówką kumulującą funkcje.

Przykłady: *dom-Ø, spani-e, mał-ej, marz-y, niech pisz-e.*

2. Konstrukcje aglutynacyjne – z ciągiem morfów fleksyjnych.

Przykłady: *wiedzi-a-t-y-by-ście, wst-a-t-y, posz-t-a-by-m, zakoch-a-t-Ø się, koch-a-t-em był.*

3. Konstrukcje mieszane. Przykłady: *będzi-e chci-a-t-Ø.*

TEMAT. 8. FLEKSJA PARADYGMATYCZNA RZECZOWNIKA

8. 1. Dyskusja nad sposobem prezentacji deklinacji

Choć moja witryna ma mieć charakter popularnonaukowy, a nie naukowy, do napisania niniejszego uzasadnienia skłoniły mnie liczne refleksje, jakie nasunęły mi się po przestudiowaniu literatury przedmiotu. Ponieważ w wielu przypadkach nie powielam treści i koncepcji zawartych gdzie indziej, lecz tworzę własne rozwiązania, winien jestem chyba te kilka słów wyjaśnień wszystkim zainteresowanym.

Nie ustalono dotąd jednego sposobu przedstawienia różnorodności typów odmian polskich imion (rzeczowników, przymiotników, zaimków, liczebników). Aby uniknąć komplikacji, ograniczę się tu jedynie do rzeczowników.

Dawni gramatycy próbowali wzorować się na autorach łacińskich i dzielili rzeczowniki na deklinacje w zależności od końcówki dopełniacza liczby pojedynczej. Taki podział jednak, choć sprawdza się w opisie łaciny, pozostaje mało praktyczny w języku polskim. Tu bowiem zestaw końcówek zależy w dużym stopniu od rodzaju gramatycznego rzeczownika i takie kryterium podziału jest po prostu wygodniejsze. Na tej witrynie wprowadzono je z pełną konsekwencją.

Jan Tokarski, twórca szeroko stosowanej dziś koncepcji podziału rzeczowników, wyróżnił w każdym rodzaju grupy deklinacyjne w zależności od zakończenia tematu:

- I. rzeczowniki miękkotematowe (o tematach zakończonych na *b', ć, dź, f', j, l, m', n, p', ś, w', ź*);
- II. rzeczowniki miękkotematowe stwardniałe (tematy na *c, cz, dz, dź, rz, sz, ź*);
- III. rzeczowniki o tematach zakończonych na spółgłoskę tylnojęzykową (*k, g, ch, h*);
- IV. pozostałe rzeczowniki twardotematowe (o tematach zakończonych na *b, d, f, ł, m, n, p, r, s, t, w, z*).

Dodatkowe grupy w tej klasyfikacji (V, VI) stanowią rzeczowniki z przyrostkami rozszerzającymi temat i o odmianie szczególnej (typu *muzeum*).

Ta bardzo trafna moim zdaniem koncepcja zawiera jednak pewne niedociągnięcia. Pobieżna nawet analiza wzorców odmian pokazuje na przykład, że rzeczowniki ż. III o tematach zakończonych na *ch, h* odmieniają się według grupy IV, a nie jak pozostałe z grupy III. Na mniejsze, wyraźne podgrupy dają się rozbić także grupy I i IV. Skazało mnie to na konieczność zastosowania własnego rozwiązania: zastosowałem mianowicie zmodyfikowaną koncepcję Tokarskiego, wyróżniając jednak 13 klas i ponad 100 typów odmian rzeczowników (paradygmatów)

różniących się rodzajem gramatycznym i zestawem końcówek. Klasy ponumerowałem odwrotnie niż Tokarski, za to zgodnie z tradycją slawistów – najpierw rzeczowniki twardo-, potem miękkotematowe. W numeracji typów odmiany zastosowałem kryterium postaci końcówek w układzie alfabetycznym. Wbrew tradycji rodzaj nijaki poprzedza tu żeński – z uwagi na większe podobieństwo morfologiczne do rodzaju męskiego.

Przyjąłem też – w przeciwieństwie do Tokarskiego – bardzo dobrze moim zdaniem uzasadnioną tezę o istnieniu w języku polskim pięciu, a nie trzech rodzajów gramatycznych. Tezę tę przyjmuje wielu współczesnych gramatyków. Rodzi ona oczywiście przykre konsekwencje w postaci zwiększenia ilości paradygmatów. Zwalnia za to jednak z konieczności domyślania się, czy dany rzeczownik jest osobowy, żywotny czy nieżywotny. Nie jest to niestety takie oczywiste (np. żywotny jest w języku polskim *trup* (!), natomiast *anioł* był kiedyś osobą, dziś stał się zwierzęciem – z punktu widzenia języka oczywiście).

W osobne podgrupy należy także według mnie wydzielić rzeczowniki żeńskie zakończone na spółgłoskę, rzeczowniki z rozszerzeniami tematu, męskoosobowe o odmianie żeńskiej (właściwie mieszanej – por. D pl *poetów* z końcówką „zakazaną” w rodzaju żeńskim), a także o odmianie

przymiotnikowej. Nie jest to bynajmniej grupa marginalna i wyjątkowa. Bardzo trudno natomiast wyznaczyć jej granice – w rzeczywistości wiele przymiotników może stać się rzeczownikami w konkretnej wypowiedzi. Są jednak wyrazy o postaci przymiotników, a używane jedynie jako rzeczowniki (np. *luty*, *królowa*, *myśliwy*) lub będące przymiotnikami, ale mające także stałe i sprecyzowane znaczenie rzeczownikowe (np. *chory*). Wyróżnienie tak wielu grup rzeczowników może przerażać, jednak moim zdaniem najlepiej oddaje fakty językowe i nie spycha na margines systemu gramatycznego języka zjawisk względnie częstych.

Bardzo ciekawą koncepcję klasyfikacji rzeczowników przedstawia Włodzimierz Gruszczyński. Niektóre jego rozwiązania są jednak mocno kontrowersyjne (sam przytacza zresztą wiele krytycznych uwag recenzentów). Oryginalne jest oparcie się w założeniu wyłącznie na pisanej formie wyrazów. Między innymi dwuliterowe symbole typu *ni*, *ki*, *si* (oznaczające w pewnych kontekstach pojedyncze dźwięki) Gruszczyński traktuje jako zestawienia dwóch liter, które następnie rozdziela między temat i końcówkę. Być może byłoby to do zaakceptowania, dziwi mnie jednak, że autor ten przyznaje rację bytu dwuznakom typu *rz*, *sz*! Wyodrębnianie tematu jako najdłuższego możliwego powtarzalnego ciągu znaków jest

koncepcją bardzo sztuczną, nie uwzględnia bowiem osobliwości polskiej ortografii i rodzi konsekwencje nieoczekiwane a zaskakujące. Według Gruszczyńskiego forma D lm *kowali* składa się z tematu *kowal~* i końcówki *~i*, podczas gdy inny, podobnie zbudowany D lm *śledzi* to według niego sam temat z końcówką zerową. Nie będę tu przedstawiał dalszej krytyki jego pracy, zasygnalizuję tu jedynie trzy postulaty, które mi się narzucają:

1. Postać pisana i postać wymawiana są ściśle związane i wszelkie próby niewolniczego trzymania się jedynie pisowni przy ignorowaniu funkcji liter (zwłaszcza litery *i*) będą zawsze nienaturalne i niepraktyczne.
2. Nawet przy pełnym oderwaniu się od wymowy wszelkie dwuznaki – zarówno typu *rz*, jak i typu *ni*, należy traktować tak samo – tj. uznawać wszystkie lub nie uznawać żadnych; w języku polskim oba te typy nie są bowiem jednoznaczne, przypomnę tu na przykład wyrazy *marznąć* czy *odzew*, gdzie *rz*, *dz* nie stanowią dwuznaków, tak samo jak np. nie jest dwuznakiem *ni* w formie *śloni* (ale jest dwuznakiem w formie *ślonia*).
3. Skoro w świadomości językowej *~i* spełnia tę samą funkcję zarówno w formie typu *kowali*, jak i *śledzi*, nie ma więc sensu – i jest ze szkodą dla systemu – traktować je inaczej. Być

może otrzymujemy wówczas co prawda mniej obocznych postaci tematu (jedynie na piśmie!), ale za to większą różnorodność końcówek.

Z tych też powodów, choć niektóre elementy pracy Gruszczyńskiego uważam za godne uwagi, nie wróżę świetlanej przyszłości pewnym jego koncepcjom. Autor ten ponadto postuluje, aby w słownikach przy każdym rzeczowniku podawać symboliczne oznaczenie typu odmiany, do którego należy. Kryteria zaś podziału na grupy są u niego dość „egzotyczne” – w pierwszym rzędzie jest to występowanie identycznych form w różnych przypadkach. Dla mnie natomiast występowanie formalnych zrównań pozostaje wtórne wobec kryteriów bardziej naturalnych, jak rodzaj gramatyczny i postać końcówki. W moim przekonaniu stosowanie dużej ilości mało czytelnych symboli jest nieatrakcyjne dla czytelnika. Wiele form rzeczownika daje się łatwo przewidzieć z jego postaci i z jego rodzaju bez dodatkowych oznaczeń. Choć sam stosuję tutaj również rozbudowaną symbolikę, jednak wiążę ją bardziej z postacią wyrazów. Niemniej jednak symbolika Gruszczyńskiego wydaje mi się interesująca z teoretycznego punktu widzenia i dlatego postanowiłem podać ją w moich tabelach deklinacji rzeczowników.

Choć mam ambicję, aby przedstawić deklinację polskich rzeczowników w sposób wyczerpujący, w moich tabelach brakuje jednak pewnych typów podanych przez Gruszczyńskiego. Przyczyną jest fakt oparcia się przez tego autora na monumentalnym „Słowniku języka polskiego” pod redakcją Doroszewskiego, który zawiera całą masę wyrazów i form gwarowych i przestarzałych, zupełnie dziś nieużywanych (lub używanych w innych formach), a nawet wręcz mi nieznanymi lub których znaczenia mógłbym się jedynie domyślać, jak *pałag*, *reż*, *szczebrzuch* czy *żomp* (D lp *żompia* – z tym ostatnim być może zetknąłem się w regionalnym języku mówionym – w znaczeniu *rzęch*, *grat*, *rupieć*, ale zdumiewa mnie ortografia – napisałbym raczej *rzap!* – taką też formę znalazłem w innym źródle, obok *żap*). W zakresie imion pospolitych ograniczyłem się w zasadzie do słów podanych w 3-tomowym słowniku pod redakcją Szymczaka, uwzględnivszy nowoczesne słowniki polskiej ortoepii i własne wyczucie językowe.

8.2. Podział rzeczowników

Analiza form fleksyjnych polskich rzeczowników pozwala podzielić je najpierw na grupy odpowiadające rodzajom gramatycznym.

Rzeczowniki rodzaju **męskoosobowego** mają:

1. biernik równy dopełniaczowi w obu liczbach (D=B);
2. w dopełniaczu (i bierniku) lp końcówkę $\sim a$;
3. w celowniku lp końcówkę $\sim owi$ (wyjątkowo $\sim u$);
4. w mianowniku lp mają końcówkę zerową, rzadko $\sim o$; niektóre mają końcówkę $\sim a$ i odmieniają się w liczbie pojedynczej jak żeńskie; niektóre mają $\sim y$ (i) i odmieniają się jak przymiotniki;
5. w mianowniku liczby mnogiej mają końcówki: $\sim i$ ($\sim y$), przed którą zachodzą wymiany spółgłosek, $\sim e$ lub $\sim owie$ (rzadko $\sim a$), nigdy $\sim y$ ($\sim i$);
6. tworzą specjalną, nacechowaną formę mianownika-wołacza lm.

Rzeczowniki rodzaju **męskożywotnego** mają:

1. biernik równy dopełniaczowi w liczbie pojedynczej (D=B), mianownikowi w liczbie mnogiej (M=B);
2. w dopełniaczu (i bierniku) liczby pojedynczej końcówkę $\sim a$ (wyjątkowo $\sim u$);
3. w celowniku lp końcówkę $\sim owi$ (wyjątkowo $\sim u$);
4. w mianowniku lp mają końcówkę zerową;
5. w mianowniku lm mają końcówki $\sim y$ ($\sim i$) lub $\sim e$, nigdy $\sim i$ ($\sim y$), $\sim owie$.

Rzeczowniki rodzaju **męskonieżywotnego** mają:

1. biernik równy mianownikowi w obu liczbach (M=B);

2. w dopełniaczu lp końcówkę $\sim u$ lub $\sim a$;
3. w celowniku liczby pojedynczej końcówkę $\sim owi$;
4. w mianowniku lp mają końcówkę zerową;
5. w mianowniku lm mają końcówki $\sim y$ ($\sim i$) lub $\sim e$,
nigdy $\sim i$ ($\sim y$), $\sim owie$.

Rzeczowniki rodzaju **nijakiego** mają:

1. biernik i wołacz równe mianownikowi w obu liczbach
($M=B=W$);
2. w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę $\sim a$;
3. w celowniku liczby pojedynczej końcówkę $\sim u$;
4. w mianowniku lp mają końcówkę $\sim o$ lub $\sim e$;
5. w mianowniku lm mają końcówkę $\sim a$ (wyj. inne).

Rzeczowniki rodzaju **żeńskiego** mają:

1. biernik liczby pojedynczej różny tak od mianownika, jak
i od dopełniacza (jednak równy mianownikowi, gdy jest
ma on końcówkę zerową);
2. celownik lp równy miejscownikowi ($C=Ms$).

Inny podział opiera się na jakości końcowej głoski
tematu. Wyróżnimy więc rzeczowniki:

1. o tematach zakończonych na:
 - a. p, b, f, w, m ;
 - b. s, z, n ;
 - c. t, d, st, zd, sn, zn .

2. twar-dotematowe, o tematach na *t*;
3. twar-dotematowe, o tematach zakończonych na *r*;
4. o tematach zakończonych na *ch, h*;
5. o tematach zakończonych na *k, g*;
6. mięk-kotematowe, o tematach na *ć, dź, ś, ź, ń*;
7. mięk-kotematowe, o tematach na *j* po samogłosce;
8. mięk-kotematowe, o tematach na *j* po spółgłosce;
9. mięk-kotematowe, o tematach na *p', b', f', w', m'*;
10. mięk-kotematowe, o tematach na *l*;
11. o tematach zakończonych na *c, dz, cz, dź, sz, ź, rz*;
12. o tematach zakończonych na samogłoskę *a, o, u*;
13. o tematach zakończonych na samogłoskę *e*.

8.3 Motywacja wyboru końcówek rzeczownikowych

Główne kryteria repartycji końcówek rzeczownika

1. Kryterium gramatyczne (rodzajowe).

Przykłady: *dom-∅ – chat-a – mieszkani-e; pan-∅ – pan-i*.

2. Kryterium tematowe:

spółgłoski miękkie: *ć, dź, j, l, ń, ś, ź*; spółgłoski stwardniałe: *c, dz, cz, dź, sz, ź (rz)*; spółgłoski twarde: pozostałe spółgłoski.

Przykłady: *(o) koni-u – (o) chłopc-u – (o) stol-e; zielen-i – władz-y – wodzi-e*.

Dodatkowe kryteria repartycji końcówek rzeczownika

3. Kryterium semantyczne.

Przykłady: D lp: *strach-u* 'uczucia', ale *strach-a na wróble*,
bas-u 'głosu', ale *bas-a* 'mężczyzny o takim głosie'. 4.

Kryterium leksykalne.

Przykłady: D lp: *woł-u*, *bawoł-u*, *piżmowoł-u*.

Łatwe i trudne przypadki deklinacji rzeczownikowej

Przypadki łatwe:

C lm: -om,

B lm: B lm = D lm (mos), B lm = M lm (nmos), N lm: -ami/-mi,

Msc lm: -ach/-ech,

W lm: W lm = M lm.

Przypadki szczególnie trudne:

D lp rzeczowników męskich: -a lub -u,

D lm rzeczowników męskich: -i/-y lub -ów.

Przykłady: długopisu/długopisa, krawatu/krawata,
mieczów/mieczy, kloszy/kloszów.

8.4. Grupy deklinacyjne rzeczowników w ujęciu Jana Tokarskiego

Odmiana rzeczowników rodzaju męskiego

Grupa deklinacyjna m I

Rzeczowniki zakończone w M lp na spółgłoski fonetycznie miękkie: *ć*, *dź*, *ń*, *ś*, *ź* i na *p*, *b*, *m*, w wymieniające się w przypadkach zależnych z *p'*, *b'*, *m'*, *w'* oraz na *l* i *j*.

Przypadek		Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza			
M		bez końcówki	kowal
D	żywotne	~a	kowala
	nieżywotne	~a (~u)	pała (balu)
C		~owi	kowalowi
B	żywotne	jak D	kowala
	nieżywotne	jak M	pał
W		jak Ms	kowału
N		~em	kowalem
Ms		~u	kowału
Liczba mnoga			
MW	osobowe	~e (~owie)	kowale (królowie)
	niosobowe	~e	pale
D		~i, ~ów	kowali (królów)
C		~om	kowalom
B	osobowe	jak D	kowali (królów)
	niosobowe	jak M	pale
N		~ami	kowalami
Ms		~ach	kowalach

Grupa deklinacyjna m II

Rzeczowniki zakończone w M lp na spółgłoski funkcjonalnie miękkie: *c, cz, dz, dź, rz, sz, ź*.

Przypadek		Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza			
M		bez końcówki	stróż

D	żywotne	~a	stróża
	nieżywotne	~a (~u)	kołnierza (placu)
C		~owi (~u)	stróżowi (chłopcu)
B	żywotne	jak D	stróża
	nieżywotne	jak M	kołnierz
W		jak Ms (~e)	stróżu (chłopcze)
N		~em	stróżem
Ms		~u	stróżu
Liczba mnoga			
MW	osobowe	~e (~y, ~owie)	stróże (chłopcy, mężowie)
	niosobowe	~e	kołnierze
D		~ów (~y)	stróżów (żołnierzy)
C		~om	stróżom
B	osobowe	jak D	stróżów (żołnierzy)
	niosobowe	jak M	kołnierze
N		~ami	stróżami
Ms		~ach	stróżach

Grupa deklinacyjna m III

Rzeczowniki zakończone w M lp na spółgłoski *k, g, ch*.

Przypadek		Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza			
M		bez końcówki	robotnik
D	żywotne	~a	robotnika
	nieżywotne	~a (~u)	stołka (stogu)
C		~owi	robotnikowi
B	żywotne	jak D	robotnika

	nieżywotne	jak M	stołek
W		jak Ms	robotniku
N		~kiem	robotnikiem
		~giem	stogiem
		~chem	mchem
Ms		~u	robotniku
Liczba mnoga			
MW	osobowe	~cy (~owie)	robotnicy
		~dzy (~owie)	pedagodzy (geologowie)
		~si (~owie)	mnisi
	nieosobowe	~ki	stołki
		~gi	stogi
		~chy	mchy
D		~ów	robotników
C		~om	robotnikom
B	osobowe	jak D	robotników
	nieosobowe	jak M	stołki
N		~ami	robotnikami
Ms		~ach	robotnikach

Grupa deklinacyjna m IV

Rzeczowniki zakończone w M lp na spółgłoski twarde: *b, d, f, ł, m, n, p, r, s, t, w, z*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady	
Liczba pojedyncza			
M	bez końcówki	sąsiad	
D	żywotne	~a	sąsiada

	nieżywotne	~a (~u)	słupa (galopu)
C		~owi (~u)	sąsiadowi (chłopu)
B	żywotne	jak D	sąsiada
	nieżywotne	jak M	słup
W		jak Ms	sąsiedzie
N		~em	sąsiadem
Ms		~e	sąsiedzie
Liczba mnoga			
MW	osobowe	~i (~y, ~owie)	sąsiedzi (dyrektorzy, panowie)
	niosobowe	~y	słupy
D		~ów	sąsiadów
C		~om	sąsiadom
B	osobowe	jak D	sąsiadów
	niosobowe	jak M	słupy
N		~ami	sąsiadami
Ms		~ach	sąsiadach

Grupa deklinacyjna m V

Rzeczowniki zakończone w M lp na *~anin*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~anin	mieszczanin
D	~anina	mieszczanina
C	~aninowi	mieszczaninowi
B	jak D	mieszczanina
W	jak Ms	mieszczaninie

N	~aninem	mieszczaninem
Ms	~aninie	mieszczaninie
Liczba mnoga		
MW	~anie	mieszczanie
D	~an (~anów)	mieszczan (dominikanów)
C	~anom	mieszczanom
B	jak D	mieszczan (dominikanów)
N	~anami	mieszczanami
Ms	~anach	mieszczanach

Odmiana rzeczowników rodzaju nijakiego

Grupa deklinacyjna n I

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoski fonetycznie miękkie: *ć, dź, ń, ś, ź, p', b', m', w'* i funkcjonalnie miękkie: *c, cz, dz, dź, rz, sz, ż* oraz na *l i j*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~e, ~o	pole (jajo)
D	~a	pola
C	~u	polu
B	jak M	pole
W	jak M	pole
N	~em	polem
Ms	~u	polu
Liczba mnoga		

MW	~a	poła
D	bez końcówki (~i, ~y)	pól (stuleci, wybrzeży)
C	~om	polom
B	jak M	poła
N	~ami	polami
Ms	~ach	polach

Grupa deklinacyjna n II

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoski *k, g, ch*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~o	stoisko
D	~a	stoiska
C	~u	stoisku
B	jak M	stoisko
W	jak M	stoisko
N	~kiem	stoiskiem
	~giem	tangiem
	~chem	echem
Ms	~u	stoisku
Liczba mnoga		
MW	~a	stoiska
D	bez końcówki	stoisk
C	~om	stoiskom
B	jak M	stoiska
N	~ami	stoiskami
Ms	~ach	stoiskach

Grupa deklinacyjna n III

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoski twarde: *b, d, f, ł, m, n, p, r, s, t, w, z*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~o	stado
D	~a	stada
C	~u	stadu
B	jak M	stado
W	jak M	stado
N	~em	stadem
Ms	~e	stadzie
Liczba mnoga		
MW	~a	stada
D	bez końcówki	stad
C	~om	stadom
B	jak M	stada
N	~ami	stadami
Ms	~ach	stadach

Grupa deklinacyjna n IV

Rzeczowniki zakończone w M lp na *~ę*, a w D lp na *~ęcia*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~ę	kurczę
D	~ęcia	kurczęcia
C	~ęciu	kurczęciu

B	jak M	kurczę
W	jak M	kurczę
N	~ęciem	kurczęciem
Ms	~ęciu	kurczęciu
Liczba mnoga		
MW	~ęta	kurczęta
D	~ąt	kurczęt
C	~ętom	kurczętom
B	jak M	kurczęta
N	~ami	kurczętami
Ms	~ach	kurczętach

Grupa deklinacyjna n V

Rzeczowniki zakończone w M lp na ~ę, a w D lp na ~enia.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~ę	imię
D	~enia	imienia
C	~eniu	imieniu
B	jak M	imię
W	jak M	imię
N	~eniem	imieniem
Ms	~eniu	imieniu
Liczba mnoga		
MW	~ona	imiona
D	~on	imion
C	~onom	imionom

B	jak M	imiona
N	~onami	imionami
Ms	~onach	imionach

Grupa deklinacyjna n VI

Rzeczowniki zakończone w M lp na *~um*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~um	akwarium
D	~um	akwarium
C	~um	akwarium
B	jak M	akwarium
W	jak M	akwarium
N	~um	akwarium
Ms	~um	akwarium
Liczba mnoga		
MW	~a	akwaria
D	~ów	akwariów
C	~om	akwariom
B	jak M	akwaria
N	~ami	akwariami
Ms	~ach	akwariach

Odmiana rzeczowników rodzaju żeńskiego

Grupa deklinacyjna ż I

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoski fonetycznie miękkie: *ć, dź, ń, ś, ź, p', b', f, w'* oraz na *l i j*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~a	kula
D	~i (~ii)	kuli (linii)
C	~i	kuli
B	~ę	kulę
W	~o (~u)	kulo (mamusiu)
N	~ą	kulą
Ms	~i	kuli
Liczba mnoga		
MW	~e	kule
D	bez końcówki	kul
	(~ii, ~i)	(linii, stacji)
C	~om	kulom
B	jak M	kule
N	~ami	kulami
Ms	~ach	kulach

Grupa deklinacyjna ż II

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoski funkcjonalnie miękkie: *c, cz, dz, dż, rz, sz, ż*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~a	ulica
D	~y	ulicy
C	~y	ulicy
B	~ę	ulicę

W	~o	ulico
N	~ą	ulicą
Ms	~y	ulicy
Liczba mnoga		
MW	~e	ulice
D	bez końcówki (~y)	ulic (opończy)
C	~om	ulicom
B	jak M	ulice
N	~ami	ulicami
Ms	~ach	ulicach

Grupa deklinacyjna ż III

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoski *k, g, ch*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~a	zatoka
D	~ki	zatoki
	~gi	smugi
	~chy	muchy
C	~ce	zatoce
	~dze	smudze
	~sze	musze
B	~ę	zatokę
W	~o	zatoko
N	~ą	zatoką
Ms	~ce	zatoce
	~dze	smudze

	~sze	musze
Liczba mnoga		
MW	~ki	zatoki
	~gi	smugi
	~chy	muchy
D	bez końcówki	zatok
C	~om	zatokom
B	jak M	zatoki
N	~ami	zatokami
Ms	~ach	zatokach

Grupa deklinacyjna ż IV

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoski twarde: *b, d, f, ł, m, n, p, r, s, t, w, z.*

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	~a	zagroda
D	~y	zagrody
C	~e	zagrodzie
B	~ę	zagrodę
W	~o	zagrodo
N	~ą	zagrodą
Ms	~e	zagrodzie
Liczba mnoga		
MW	~y	zagrody
D	bez końcówki	zagród
C	~om	zagrodom

B	jak M	zagrody
N	~ami	zagrodami
Ms	~ach	zagrodach

Grupa deklinacyjna ż V

Rzeczowniki zakończone na spółgłoski miękkie: *ć, dź, ń, ś, ź i* na *p, b, m, w* wymieniające się w przypadkach zależnych z *p', b', m', w'* oraz na *l i j*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	bez końcówki	oś
D	~i	osi
C	~i	osi
B	jak M	oś
W	~i	osi
N	~ą	osią
Ms	~i	osi
Liczba mnoga		
MW	~e (~i)	osie (radości)
D	~i	osi
C	~om	osiom
B	jak M	osie (radości)
N	~ami	osiami
Ms	~ach	osiach

Grupa deklinacyjna ż VI

Rzeczowniki zakończone na spółgłoski funkcjonalnie miękkie: *c, cz, dz, dź, rz, sz, ź*.

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
Liczba pojedyncza		
M	bez końcówki	noc
D	~y	noCY
C	~y	noCY
B	jak M	noc
W	~y	noCY
N	~ą	noCĄ
Ms	~y	noCY
Liczba mnoga		
MW	~e	noCE
D	~y	noCY
C	~om	noCOM
B	jak M	noCE
N	~ami	noCAMI
Ms	~ach	noCACH

Odmiana rzeczowników mających tylko liczbę mnogą (typ pierwszy)

Przypadek	Zakończenia	Przykłady
MW	~i (~ie, ~ia)	drzwi (spodnie, fekalia)
D	~i (~ii, ~iów)	drzwi (egzekwii, fekaliów)
C	~iom	drzwiom
B	osobowe	jak D
		ludzi

	niosobowe	jak M	drzwi
N		~ami	drzwiami
Ms		~ach	drzwiach

(typ drugi)

Przypadek		Zakończenia	Przykłady
MW		~y (~i, ~e, ~a)	chrzciny (obcęgi, binokle, usta)
D		bez końcówki (~ów, ~y, ~i)	chrzcin (rodziców, ust)
C		~om	chrzcinom
B	osobowe	jak D	rodziców
	niosobowe	jak M	chrzciny
N		~ami	chrzcunami
Ms		~ach	chrzcinach

TEMAT 9. ODMIANA PRZYMIOTNIKA

9.1 Deklinacja przymiotników

W języku polskim deklinacja przymiotników jest bardzo regularna w porównaniu z deklinacją rzeczowników. Właściwie istnieje tylko jeden model odmiany i jego nieznaczne modyfikacje wynikające z osobliwości polskiej ortografii, zależne od rodzaju spółgłoski kończącej temat. Cechą odmiany przymiotników jest brak odrębnej formy wołacza, który zawsze równy jest mianownikowi.

Formą słownikową jest mianownik liczby pojedynczej rodzaju męskiego (**MW lp m**). Może on kończyć się na:

- **-y** po spółgłoskach twardych i stwardniałych (z wyjątkiem *l*), np. *pełny, młody, stary, duży*,
- **-i** po spółgłoskach miękkich niestwardniałych, a także po *k, g, l*, np. *wysoki, drogi, tani, diabli*.

Identycznie brzmi biernik liczby pojedynczej rodzaju męskonieżywotnego (**B lp m-nżyw.**), np. *widzę duży stół*. Uwaga: należy pamiętać, że pisownia polska usuwa *j* kończące temat przed końcówką *-i*, stąd *zmii, długoszyi*.

Identyczne rozróżnienie występuje w następujących formach:

- **-ym / -im** (NMs lp m i n., C lm.), np. *pełnym, młodym, starym, dużym; wysokim, drogim, tanim, diablim*;

- **-ych / -ich (DMs lm, B lm m-os.)**, np. *pełnych, młodych, starych, dużych; wysokich, drogich, tanich, diablích;*
- **-ymi / -imi (N lm.)**, np. *pełnymi, młodymi, starymi, dużymi; wysokimi, drogimi, tanimi, diablimi.*

Mianownik i biernik liczby pojedynczej rodzaju nijakiego (**MBW lp n.**) ma końcówkę **-e**. Formalnie rzecz biorąc, końcówka ta dochodzi:

- Do tematu przymiotników zakończonych na *-y, -li, -(j)i*, np. *pełny – pełne, duży – duże, diabli – diable, żmii – żmije,*
- do całej formy słownikowej przymiotników zakończonych na *-i*: *wysoki – wysokie, drogi – drogie, tani – tanie.*

Mianownik i biernik liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego (**MBW lm nm-os.**) jest identycznie zbudowany.

Identyczne rozróżnienie występuje w następujących formach:

- **-ego (D lp m i n., B lm m-os. i m-żyw.)**, np. *pełnego, dużego, diablego, żmijego; wysokiego, drogiego, taniego;*
- **-ej (DCMs lp ż.)**, np. *pełnej, dużej, diablej, żmiej; wysokiej, drogiej, taniej;*

- **-emu** (C lp m i n.), np. *pełnemu, dużemu, diablemu, żmijemu; wysokiemu, drogiemu, taniemu*.

Mianownik rodzaju żeńskiego liczby pojedynczej (MW lp ż.) ma końcówkę **-a**. Zachodzi tu innego rodzaju formalne rozróżnienie. I tak, przymiotniki o temacie.

- twardym i stwardniałym oraz zakończonym na *j* dodają **-a** do tematu, np. *pełny – pełna, duży – duża, wysoki – wysoka* (a nie **wysokia*), *diabli – diabla, długoszyi – długoszyja*,
- miękkim (z wyj. *j*) dodają **-a** do formy słownikowej, np. *tani – tania*.

Identyczne rozróżnienie występuje w bierniku i narzędniku rodzaju żeńskiego liczby pojedynczej (BN lp ż.), gdzie używa się końcówki **-ą**. Porównajmy:

- *pełny – pełne – pełna – pełną, stary – stare – stara – starą, duży – duże – duża – dużą*,
- *wysoki – wysokie – wysoka – wysoką, drogi – drogie – droga – drogą*,
- *diabli – diable – diabla – diablą*,
- *żmii – żmije – żmija – żmiją*,
- *tani – tanie – tania – tanią*.

Najwięcej kłopotu (także Polakom) sprawia forma mianownika liczby mnogiej rodzaju męskoosobowego (MW lm

m-os.). Występują tu dwie końcówki, a wybór między nimi zależy od końcowej spółgłoski tematu. Często następują tu wymiany spółgłosek. Pewne przymiotniki nie tworzą w praktyce tej formy, gdyż nie odnoszą się w ogóle do osób.

Grupy deklinacyjne przymiotników

Wszystkie przymiotniki możemy podzielić na 4 grupy w zależności od końcówek w formie słownikowej i w formie mianownika liczby mnogiej rodzaju męskoosobowego.

-y – -i

Należy tu część przymiotników twardotematowych (typy 1, 2 i 4), z wyjątkiem zakończonych na *-ry*, *-ki*, *-gi*. Ponadto spośród przymiotników o tematach stwardniałych do omawianej grupy należą tylko *duży* i wszystkie przymiotniki zakończone na *-szy* (także formy stopnia wyższego i najwyższego). Występuje wymiana spółgłoski, czasem tylko w wymowie.

typ		MW lp m	MW lm m-os.	
1	a	py – pi	krępy	krępi
		by – bi	słaby	słabi
		wy – wi	zdrowy	zdrowi
		my – mi	uprzejmy	uprzejmi
	b	sy – si	bosy	bosi
		ny – ni	brudny	brudni
	c	ty – ci	bogaty	bogaci
		dy – dzi	młody	młodzi
		sty – ści	czysty	czyści
		sny – śni	jasny	jaśni
		zny – źni	przyjazny	przyjaźni
typ		MW lp m	MW lm m-os.	
2	ły – li	mały	mali	

	sły – śli	dorośli	dorośli
	zły – źli	zły	źli
4	chy – si	cichy	cisi
	hy – ?	blały	(nie używa się)
11	szy – si	lepsy	lepsi
	ży – zi	duży	duzi

Uwagi:

1. W języku polskim nie ma przymiotników zakończonych na *-fy*, *-zy*, *-zdy* i dlatego brak odpowiednich rubryk w tabeli.
2. Przymiotnik *blały* jest jedynym zakończonym na *-hy*. Nie jest on używany w odniesieniu do osób.
3. Zwracają uwagę dodatkowe zmiany samogłosek (a czasami i spółgłosek) w formach niektórych przymiotników, np. *nieogarniony* – *nieogarnieni*, *gnieciony* – *gnieceni*, *wesoły* – *weseli*.

-y – -y

Należą tu przymiotniki zakończone na *-ry* (typ 3, z wymianą spółgłoski) oraz pozostałe przymiotniki o tematach stwardniałych (typ 11, bez wymiany spółgłoski). W typie 11 forma MW lm m-os. jest równa formie słownikowej.

typ		MW lp m	MW lm m-os.
3	ry – rzy	chory	chorzy

typ		MW lp m	MW lm m-os.
11	cy – cy	obcy	obcy
	dzy – dzy	cudzy	cudzy

	czy – czy	władczy	władczy
	rzy – rzy	żubrzy	żubrzy
	ży – ży	świeży	świeży

Uwaga: W języku polskim nie ma przymiotników zakończonych na *-dzy* i dlatego brak odpowiedniej rubryki w tabeli.

-i – -y

Należą tu przymiotniki zakończone na *-ki*, *-gi* (typ 5, z wymianą spółgłoski).

typ		MW lp m	MW lm m-os.
5	ki – cy	daleki	dalecy

typ		MW lp m	MW lm m-os.
5	gi – dzy	drogi	drodzy

-i – -i

Należą tu przymiotniki miękkotematowe niestwardniałe (typy 6, 7, 9, 10). Nie występuje wymiana spółgłoski, dlatego forma mianownika liczby mnogiej rodzaju męskoosobowego jest równa formie słownikowej.

typ		MW lp m	MW lm m-os.
6	ci – ci	koci	koci

typ		MW lp m	MW lm m-os.
9	pi – pi	głupi	głupi

	dzi – dzi	gadzi	gadzi
	si – si	psi	psi
	zi – zi	kozi	kozi
	ni – ni	tani	tani
7	i – i	źmii	źmii

	bi – bi	babi	babi
	fi – fi	elfi	elfi
	wi – wi	lwi	lwi
	mi – mi	olbrzymi	olbrzymi
10	li – li	karli	karli

Tak zwane **formy krótkie** przymiotnika czyli formy dawnej odmiany niezłożonej (z końcówkami rzeczownikowymi) zachowały się w języku polskim szczątkowo. Tu należy krótka forma mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego takich przymiotników jak *ciekawy* – *ciekaw*, *gotowy* – *gotów*, *łaskawy* – *łaskaw*, *nieświadomy* – *nieświadom*, *pełny* – *pełen*, *pewny* – *pewien*, *świadomy* – *świadom*, *wesoły* – *wesół*, *zdrowy* – *zdrów*. Forma ta w zasadzie używana jest jedynie jako orzecznik. Istnieją także przymiotniki mające wyłącznie formę krótką i używane wyłącznie jako orzeczniki (a zatem nieodmienne przez przypadki), np. *rad*.

Formami krótkimi są także postacie wyrazów *jeden*, *sam*, *wszystek*, *mój*, *twój*, *swój*, *nasz*, *wasz*, a także formy rodzaju nijakiego *jedno*, *samo*, *wszystko*, przy czym odpowiednie formy

długie nie istnieją. Wyrazy te mają odmianę przymiotnikową, choć gramatycy zwykle włączają je do innych klas wyrazowych.

Wreszcie dawne krótkie formy przymiotników ocalały w pewnych przysłówkach.

9.2 Odmiana przymiotników

Odmiana przymiotników w liczbie pojedynczej, w rodzaju męskim

Przypadek	Formy							
MW	~i	tani	~i	ośli	~i	nagi	~y	siny
D	~ieg o	tanieg o	~eg o	ośleg o	~ieg o	nagieg o	~eg o	sineg o
C	~iem u	tanie mu	~em u	ośle mu	~iem u	nagie mu	~em u	sine mu
B	żyw.	jak D		jak D		jak D		jak D
	nieżywotne	jak M		jak M		jak M		jak M
N	~im	tanim	~im	oślim	~im	nagim	~ym	siny m
Ms	~im	tanim	~im	oślim	~im	nagim	~ym	siny m

Odmiana przymiotników w liczbie pojedynczej, w rodzaju żeńskim

Przypadek	Formy							
MW	~ia	tania	~a	ośla	~a	naga	~a	sina
D	~iej	taniej	~ej	oślej	~iej	nagiej	~ej	sinej
C	~iej	taniej	~ej	oślej	~iej	nagiej	~ej	sinej
B	~ią	tanią	~ą	ośłą	~ą	nagą	~ą	sina
N	~ią	tanią	~ą	ośłą	~ą	nagą	~ą	sina
Ms	~iej	taniej	~ej	oślej	~iej	nagiej	~ej	sinej

Odmiana przymiotników w liczbie pojedynczej, w rodzaju nijakim

Przypadek	Formy							
MW	~ie	tanie	~e	ośle	~ie	nagie	~e	sine
D	~ieg o	tanieg o	~eg o	ośleg o	~ieg o	nagieg o	~eg o	sineg o
C	~iem u	taniem u	~em u	oślem u	~iem u	nagiem u	~em u	sinem u
B	~ie	tanie	~e	ośle	~ie	nagie	~e	sine
N	~im	tanim	~im	oślim	~im	nagim	~ym	sinym
Ms	~im	tanim	~im	oślim	~im	nagim	~ym	sinym

Odmiana przymiotników w liczbie mnogiej

Przypadek	Formy								
M W	m-os.	~i	tani	~i	ośli	~y	nadzy	~i (~y)	sini (obcy, starzy)
	ż- rzecz	~ie	tanie	~e	ośle	~ie	nagie	~e	sine
D		~ich	tanich	~ic h	oślic h	~ich	nagich	~yc h	sinych
C		~im	tanim	~i m	ośli m	~im	nagim	~ym	sinym
B	m-os.	jak D		jak D		jak D		jak D	
	ż- rzecz	jak M		jak M		jak M		jak M	
N		~im i	tanim i	~i mi	ośli mi	~imi	nagim i	~ym i	sinymi
Ms		~ich	tanich	~ic h	oślic h	~ich	nagich	~yc h	sinych

9.3 Stopniowanie przymiotników

Stopniowanie zalicza się na ogół do zjawisk słowotwórczych, mimo że podlega mu regularnie większość przymiotników, a w wyniku tego zabiegu nie powstaje nowa jednostka wyrazowa, lecz jedynie formy danego wyrazu. Inni gramatycy podnoszą, że przy zabiegu tym wykorzystuje się typowe środki słowotwórcze, jak prefiksację czy kompozycję. Najśluszniej chyba przyjąć, że stopniowanie jest zjawiskiem z pogranicza fleksji i słowotwórstwa.

Stopniowaniu nie podlegają w typowych przypadkach przymiotniki relacyjne (odrzeczownikowe), a jedynie przymiotniki jakościowe. Rozróżnia się stopień **równy** (equativus), **wyższy** (comparativus) i **najwyższy** (superlativus), słusznie byłoby mówić także o stopniu **niższym** i **najniższym**.

Stopień równy to forma słownikowa przymiotnika, odmienna przez przypadki i rodzaje.

Istnieją 4 sposoby tworzenia **stopnia wyższego**.

- dodanie sufiksu **-sz-y**,
- dodanie sufiksu **-ejsz-y**,
- stopniowanie **supletywne**,
- stopniowanie opisowe przy pomocy przysłówka ***bardziej***.

Sufiks -szy otrzymują przymiotniki:

- o temacie zakończonym na 1 spółgłoskę, np. *gruby* – *grubszy*, *młody* – *młodszy*, *nowy* – *nowszy*, *stary* – *starszy*,
- o temacie zakończonym na 1 spółgłoskę, z wymianami w rdzeniu, np. *biały* – *bielszy*, *blady* – *bledszy*, *czerwony* – *czerwieńszy*, *drogi* – *droższy*, *długi* – *dluższy*, *gorący* – *gorętszy*, *srogi* – *sroższy*, *tęgi* – *tęższy*, *ubogi* – *uboższy*, *wesoły* – *weselszy*, *zielony* – *zieleńszy*,
- posiadające przyrostki *-k*, *-ek*, *-ok* następujące po pojedynczej spółgłosce; przyrostki te odpadają:
 - *brzydki* – *brzydszy*, *ciężki* – *cięższy*, *giętki* – *giętszy*, *gładki* – *gładszy*, *krótki* – *krótszy*, *plytki* – *plytszy*, *prędki* – *prędszy*, *rzadki* – *rzadszy*, *słodki* – *słodszy*, *szybki* – *szybszy*,
 - *daleki* – *dalszy*,
 - *głęboki* – *głębszy*, *szeroki* – *szerszy*.
- posiadające przyrostki *-k*, *-ok* następujące po pojedynczej spółgłosce; przyrostki te odpadają i następują różne inne zmiany, np. *bliski* – *bliższy*, *cienki* – *cieńszy*, *lekki* – *lżejszy*, *niski* – *niższy*, *wąski* – *węższy*, *wysoki* – *wyższy*,

- niektóre przymiotniki o temacie zakończonym na 2 spółgłoski, np. *częsty* – *częstszy*, *prosty* – *prostszy*, *twardy* – *twardszy*.

Sufiks -ejszy (ze zmiękczeniem poprzedzającej spółgłoski) otrzymują przymiotniki o temacie zakończonym na więcej spółgłosek, np. *doniosły* – *donioślejszy*, *ładny* – *ładniejszy*, *łatwy* – *łatwiejszy*.

Sufiks -szy lub -ejszy (ze zmiękczeniem poprzedzającej spółgłoski) otrzymują niektóre przymiotniki o temacie zakończonym na 2 spółgłoski, np. *czysty* – *czystszy* ~ *czyściejszy*, *gęsty* – *gęstszy* ~ *gęściejszy*, *tlusty* – *tlustszy* ~ *tluściejszy*. Formy zakończone na *-ejszy* są bardziej potoczne, formy na *-szy* są staranniejsze, lecz w pewnych przypadkach brzmią już archaicznie, np. *mądry* – *mędrszy* ~ *mądrzejszy* (z wymianą samogłoski *a* : *ę*).

Stopniowanie supletywne (z formą stopnia wyższego utworzoną od innego rdzenia) mają 2 pary przeciwstawnych przymiotników:

- *dobry* – *lepszy*,
- *zły* – *gorszy*,
- *duży*, *wielki* – *większy* (*duży* i *wielki* stopniują się tak samo),
- *mały* – *mniejszy*.

Stopniowaniu opisowemu podlegają przymiotniki:

- relacyjne, np. *jedwabisty* – *bardziej jedwabisty*, *skośnooki* – *bardziej skośnooki*,
- będące imiesłowami z pochodzenia, np. *błyszczący* – *bardziej błyszczący*, *znajomy* – *bardziej znajomy*, *znany* – *bardziej znany*, *umowny* – *bardziej umowny*, *dorosły* – *bardziej dorosły* (ale *dojrzały* – *dojrzałszy*),
- inne odczasownikowe, np. *płaczący* – *bardziej płaczący*, *ożywczy* – *bardziej ożywczy*, *optymalny* – *bardziej optymalny*,
- odprzymiotnikowe, np. *głupiotki* – *bardziej głupiotki*, *małeńki* – *bardziej małeńki*, *miluśki* – *bardziej miluśki*,
- utworzone formantem *-ski*, np. *męski* – *bardziej mężczyński*, *niebieski* – *bardziej niebieski*,
- wiele innych przymiotników, np. *łysy* – *bardziej łysy*, *mokry* – *bardziej mokry*.

Stopniowanie opisowe występuje czasem obok sufiksального, np. *grzeczny* – *grzeczniejszy* ~ *bardziej grzeczny*, i staje się coraz częstsze, np. *chory* – *bardziej chory* (*chorszy* ma wydźwięk ironiczny), *zielony* – *bardziej zielony* (rzadko *zieleńszy*). Formy opisowe szerzą się w języku mówionym, choć tępią je puryści, np. *bardziej drogi* zamiast *droższy* (w znaczeniu

przenośnym, ale nie tylko), *bardziej gęsty* zamiast *gęstszy* lub *gęściejszy*.

Stopień najwyższy tworzy się przez dodanie przedrostka *naj-* do formy stopnia wyższego przymiotnika lub przysłówka *bardziej*, np. *młody* – *młodszy* – *najmłodszy*, *łatwy* – *łatwiejszy* – *najłatwiejszy*, *mokry* – *bardziej mokry* – *najbardziej mokry*. Niekiedy stopień wyższy nie jest używany, istnieje jednak stopień najwyższy: *opłakany* – *najopłakańszy* ~ *najbardziej opłakany*, *przeróżny* – *najprzeróżniejszy*, *rozmaity* – *najrozmaitszy*, *ukochany* – *najukochańszy* ~ *najbardziej ukochany*. W dawnym języku trafiała się wzmocniona forma stopnia najwyższego z dodatkowym przedrostkiem *prze-*, np. *drogi* – *droższy* – *najdroższy* – *przenajdroższy*, *laskawy* – *laskawszy* – *najlaskawszy* – *przenajlaskawszy*. Do dziś używa się formy *przenajświętszy* w terminologii religijnej.

Stopień niższy tworzony jest wyłącznie analitycznie przy pomocy przysłówka *mniej*. **Stopień najniższy** tworzony jest przy pomocy *najmniej*, np. *przyjemny* – *mniej przyjemny* – *najmniej przyjemny*.

TEMAT 10. ZAIMKI

10.1. Rodzaje zaimków

Wśród **zaimków** rozróżnia się kilka kategorii: rzeczowne, przymiotne, liczebne, przysłowne. Zaimki rzeczowne mają właściwości fleksyjne i składniowe rzeczowników, przymiotne – przymiotników itd.; w niektórych nowych opracowaniach gramatycznych rezygnuje się wręcz z kategorii zaimków.

Tabela zaimków

	rzeczowne	przymiotne	liczebne	przysłowne
osobowe	ja, ty, my, wy, on, pan, pani, państwo			
zwrotne	się			
wskazujące	ten, tamten, ów, on	ten, tamten, ów, taki	tyle, tylekroć, tyllokrotny, tyloraki, tylorako	tak, tu, tutaj, tam, ówdzie, dalej, stąd, stamtąd, tędy, tamtędy, wtedy, wtenczas, odtąd, dotąd, dopóty, dlatego
	ten sam	ten sam, taki sam	tyle samo	tak samo
		inny		inaczej
dzierżawcze		mój, twój, nasz, wasz, jego, jej, ich, pana,		

		pani, panów, pań, państwa		
dzierżawczo- zwrotne		swój		
względne	kto, co	jaki, który, czyj, <u>co</u>	ile, ilekroć, ilorotny, iloraki, ilorako	jak, gdzie, skąd, dokąd, którędy, kiedy, <u>gd</u> y, odkąd, jak długo, <u>dopó</u> k i, dlaczego, czemu
pytajne	kto, co	jaki, który, czyj, <u>co za</u>	ile, ilekroć, ilorotny, iloraki, ilorako	jak, gdzie, skąd, dokąd, którędy, kiedy, odkąd, jak długo, dlaczego, czemu
pytajne wzmocnione	któż, cóż	jakiż, któryż, czyjże	ileż	jakże, gdzież, skądże, dokądże, którędyż, kiedyż, dlaczegoż, czemuż
upowszechniaj ące	każdy, wszystko, wszyscy	każdy	wszystek	wszędzie, zawsze, zawsząd
przeczące	nikt, nic	nijaki, niczyj, żaden	żaden	nijak, nijako, nigdzie, znikąd, donikąd, nigdy
nieokreślone	ktoś, coś	jakiś, któryś, czyjś	ileś	jakoś, gdzieś, skądś, dokądś, kiedyś

	ktokolwiek, cokolwiek	jakikolwiek, którykolwiek, czyjkolwiek	ilekolwiek	jakkolwiek, gdziekolwiek, skądkolwiek, dokądkolwiek, którędykolwiek, kiedykolwiek
	kto bądź, co bądź	jaki bądź, który bądź, czyj bądź	ile bądź	jak bądź, gdzie bądź, skąd bądź, dokąd bądź, którędy bądź, kiedy bądź
	lada kto, lada co	lada jaki, lada który, lada czyj	lada ile	lada jak, lada gdzie, lada kiedy
	byle kto, byle co	byle jaki, byle który, byle czyj		byle jak, byle gdzie, byle kiedy
		pewien, niejaki, niektóry, niejeden, jaki taki	niejeden, kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset	jako tako, gdzieniegdzie, niekiedy

10.2 Zaimki rzeczowne

Zaimki rzeczowne zastępują w zdaniu rzeczowniki i mogą występować samodzielnie jako podmiot. Wśród nich można wyróżnić kilka podklas.

Do **zaimków osobowych** zalicza się zaimki pierwszej osoby liczby pojedynczej i mnogiej: *ja, my*, zaimki drugiej osoby liczby pojedynczej i mnogiej: *ty, wy*, oraz zaimki trzeciej

osoby. Zaimki drugiej osoby są używane tylko wobec dzieci, członków rodziny i osób znajomych, z którymi jesteśmy na „ty”. Inaczej niż w angielskim obowiązuje przy tym rozróżnienie liczby: *ty* używane jest wobec jednej osoby, *wy* wobec dwóch lub więcej osób.

Zwracanie się do innych ludzi niż dzieci, członkowie rodziny i bliscy znajomi wymaga użycia form rozróżniających liczbę i rodzaj:

- *pan* – mężczyzna (D: *pana*, W: *panie*),
- *pani* – kobieta,
- *panowie* – mężczyźni (D: *panów*),
- *panie* – kobiety (D: *pań*),
- *państwo* – grupa złożona z kobiet i mężczyzn (D: *państwa*).

Zaimki *pan*, *pani* itd. są gramatycznie zaimkami trzeciej osoby, gdyż łączą się z trzecią osobą czasownika. Odnoszą się jednak często do osoby drugiej. Podane formy mianownika używane jako podmiot.

Przy zwrotach bezpośrednich zaczynających rozmowę używa się konstrukcji *proszę* + dopełniacz (D) albo formy wołacza (W), równej mianownikowi z wyjątkiem rodzaju męskiego lp (*pan* – *panie*):

- *proszę pana, proszę pani, proszę panów, proszę pań, proszę państwa* – formy używane wobec osób nieznanymych,
- *panowie, (rzadziej) panie* – zamiast *proszę panów, proszę pań*,
- *panie profesorze, pani doktor* – obowiązkowo gdy znamy tytuł osoby, do której się zwracamy;
- *panie Grzegorz, pani Katarzyno* – formy używane np. wobec kolegów / koleżanek z pracy; imię musi być w wołacz;
- *panie Malinowski, pani Kowalska* – formy oficjalne, używane np. wobec podwładnych, które w innych sytuacjach mogą być odebrane jako niegrzeczne,
- *panie kolego, pani koleżanko* – formy również bardzo oficjalny;
- *Szanowny Panie, Szanowna Pani, Szanowni Państwo* – formy używane w listach i w przemówieniach.

Wobec osób, z którymi jesteśmy na „ty”, przy zwrotach bezpośrednich używamy najczęściej imion, zwykle pozostawiając je w mianowniku (np. *Grzegorz, Grzesiek*); obowiązuje jednak wołacz, jeśli używamy pewnych zdrobnień (np. *Grzesiu*). Przy zwracaniu się do grupy takich osób używa się często formy *sluchajcie*.

Właściwymi zaimkami trzeciej osoby są natomiast formy *on, ona, ono, oni, one*, zróżnicowane rodzajowo tak samo jak przymiotniki (choć zaliczane do zaimków rzeczownych, ponieważ odpowiadają na pytania rzeczownika – *kto? co?*). Nie powinno się ich używać w obecności osób, których dotyczą (wówczas używamy imion lub wyrażen z *pan, pani* itd.). Zaimek *on* spełnia także rolę deiktyczną lub anaforyczną, ale inne zaimki osobowe też zachowują się podobnie.

Zaimki osobowe w funkcji podmiotu opuszczamy, chyba że np. pada na nie akcent logiczny. Nigdy nie opuszczamy zaimków *pan, pani* itd.

W odmianie zaimków osobowych występują specjalne formy enklityczne, obowiązujące szczególnie po czasownikach (np. *widzę go – jego widzę*). Zaimek 3. osoby ma specjalne formy używane po przyimkach, rozpoczynające się od *n-* (np. *od niego – jego – go*). W narzędniku używa się tylko takich form (*nim, nią, nimi*).

Zaimek zwrotny *siebie, się, sobie, sobą* odnosi się do podmiotu zdania i jest wówczas obowiązkowy, niezależnie od tego, w jakiej osobie i liczbie podmiot ten występuje. Przysparza dużo problemów w opanowaniu języków słowiańskich nie-Słowianom. Przypadek tego zaimka zależy od wymagań składniowych orzeczenia.

Poprawne są więc zdania:

- *opowiadam o sobie* (a nie **opowiadam o mnie*),
- *opowiadasz o sobie* (a nie **opowiadasz o tobie*),
- *opowiadamy o sobie* (a nie **opowiadamy o nas*),
- *opowiadacie o sobie* (a nie **opowiadacie o was*).

Zdanie *Piotr opowiada o sobie* oznacza, że przedmiotem opowiadania jest Piotr. Zdanie *Piotr opowiada o nim* oznacza, że przedmiotem jest inna osoba.

W odmianie zaimka zwrotnego brak jest mianownika, występuje za to forma enklityczna *się* w bierniku (w języku potocznym także *se* w celowniku, wykluczone w języku starannym). W połączeniu z wieloma czasownikami forma *się* traci swoje właściwe znaczenie i występuje jako partykuła zwrotna.

Podobną funkcję jak zaimek *on* mogą spełniać zaimki **wskazujące**:

- *ten, ta, to, ci, te,*
- *tamten, tamta, tamto, tamci, tamte,*
- *ów, owa, owo, owi, owe.*

Znaczenie rzeczowne występuje, gdy wyrazów tych użyto bez rzeczownika.

Występują te zaimki występują jako:

- **deiktyczne**, czyli właściwe zaimki wskazujące (np. *Kto to zrobił? – On.*);
- **anaforyczne**, odwołujące się do wymienionego obiektu (np. *Przeczytałem już książkę i oddam ci ją jutro.*);
- **kataforyczne**, zapowiadające wystąpienie obiektu (np. *Odkąd go znam, Michał zawsze wyglądał na zadowolonego. Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, kto cię stracił.*).

Anafora nie musi być ograniczona do jednego zdania, często rozciąga się na zdanie poprzedzające. W funkcji anaforycznej bez rzeczownika (jako zaimek rzeczowny) występuje zwykle zaimek *on*, rzadziej *ten*. W zdaniach z orzeczeniem imiennym stosuje się zaimek *to* wskazujący na całą sytuację opisaną w zdaniu poprzednim. Ilustrują to przykłady:

- *To Leon Kowalski. Jest **on** znanym lekarzem.*
- *Nakłamał ojcu strasznie, ale **ten** się nie zorientował.*
- *Każdy z walczących był uzbrojony. **Ci** zaciskali w pięści kawał ołowiu, **tamci** mieli kije w ręku, **owi** długie, ciężkie dyszle lub grube maczugi.*
- *Zadzwoił do niej we wtorek. Zrobił **to** po długim namyśle.*

Katafora jest w języku polskim ograniczona do jednego zdania i nie sięga poza nie.

Do **rzeczownych zaimków pytajnych** należą *kto, co, któż, cóż*. Zaimki te nie odróżniają liczby ani rodzaju; *kto, któż* odnoszą się do osób, *co, cóż* do pozostałych rzeczowników (także do zwierząt). Występują one tak jako podmiot zdania głównego, np. ***Kto to zrobił?***, jak i podrzędnego, np. *Nie wiem, kto to zrobił*.

Zaimki pytajne są na ogół homonimiczne z **zaimkami względnymi**. Nie dotyczy to form wzmocnionych (-*ż*, -*że*), które w funkcji względnej raczej nie występują. Czasami odnotowuje się też inne różnice. Rzeczowne zaimki pytajne *kto, co* mają swoje względne odpowiedniki, np. *Nie znam tego, kto to zrobił*, nie zawsze proste do odróżnienia od pytajnych. Zaimki względne zawsze wyrażają anaforę.

Do odrębnej kategorii zalicza się **zaimek upowszechniający** *każdy*. Dawniej istniał też zaimek *wszystek*: współcześnie używa się tylko formy nijakiej *wszystko* o znaczeniu zbiorowym oraz form liczby mnogiej: *wszyscy, wszystkie*. Zaimek *każdy* oraz formy *wszyscy, wszystkie* występują częściej jako zaimki przymiotne.

Rzeczownymi zaimkami przeczącymi są *nikt, nic*.

Do **zaimków nieokreślonych** należą *ktoś, coś, ktokolwiek, cokolwiek*, oraz rzadsze formy, jak *kto bądź, kto tylko, byle kto, lada kto*. Zaimki utworzone przy pomocy -

kolwiek spełniają też funkcję zaimków względnych. Język polski nie odróżnia obu ról wyraźnie, w przeciwieństwie do angielskiego:

- nieokreślone *ktokolwiek* – *anyone*,
- względne *ktokolwiek* – *whoever*.

10.3 Zaimki przymiotne

Zaimki przymiotne towarzyszą rzeczownikom.

Podobnie jak przymiotniki, są zróżnicowane rodzajowo.

Do zaimków **wskazujących** należą *ten, tamten, ów, taki, ten sam, taki sam, inny*; w większości mogą one być użyte zarówno z rzeczownikiem (jako zaimki przymiotne), jak i zamiast niego (zaimki rzeczowne).

Przymiotne zaimki **dzierżawcze** (w angielskiej gramatyce określane jako przymiotniki dzierżawcze) mają taką samą formę jak rzeczowne zaimki dzierżawcze (np. *to jest mój kot* – zaimek przymiotny, ale *ten kot jest mój* – zaimek rzeczowny). Do pierwszej ich podgrupy zaliczamy zaimki odmienne przez przypadki: *mój, twój, nasz, wasz, swój, pański*. Ich rodzaj i liczba muszą zgadzać się z właściwościami posiadanego przedmiotu, a nie osoby posiadacza, np. każdy człowiek niezależnie od płci powie *moje pióro*, dostosowując formę *moje* do rodzaju nijakiego wyrazu *pióro*. Jeśli kilka piór

ma jednego posiadacza, powie on *moje pióra*. Wielu posiadaczy powie natomiast *nasze pióra*.

Spośród zaimków trzeciej osoby (używanych wobec drugiej osoby, z którą nie jesteśmy na „ty”) tylko forma męska *pański* rozróżnia rodzaje przedmiotu: *pański kapelusz*, *pańska walizka*, *pańskie krzesło*, *pańscy ludzie*, *pańskie pomysły*.

Druga podgrupa zaimków dzierżawczych obejmuje formy nieodmienne przez przypadki, ignorujące właściwości posiadanego przedmiotu: *jego* (pojedynczy posiadacz rodzaju męskiego lub nijakiego), *jej* (pojedynczy posiadacz rodzaju żeńskiego), *ich* (grupa posiadaczy). Tu należą też zaimki dzierżawcze pochodzące od zaimków osobowych serii *pan*: *pana*, *pani*, *panów*, *pań*, *państwa*. Zaimki *pański* i *pana* są w pełni wymienne, i zamiast podanych wyżej przykładów możemy powiedzieć także: *pana kapelusz*, *pana walizka*, *pana krzesło*, *pana ludzie*, *pana pomysły*.

Tradycyjnie używa się szyku *pański pociąg*, ale *pociąg pana*, *pociąg pani*, *pociąg panów*, *pociąg pań*, *pociąg państwa*. Pod wpływem *pański pociąg* (a także *jego pociąg*) często mówi się dziś *pana pociąg*, ale poza tym tradycyjny szyk nadal jest częsty (a *pań pociąg* brzmi wręcz dziwacznie).

Warto podkreślić, że wybór między *twój* a *twoja* zależy od **rodzaju posiadanego przedmiotu**. Natomiast wybór między *pana* a *pani* zależy od **płci posiadacza**.

Oto tabela pytań, jakie można postawić mężczyźnie i kobiecie:

mężczyzna	kobieta
<ul style="list-style-type: none"> • czy to jest <i>twój</i> kapelusz? • czy to jest <i>twoja</i> teczka? • czy to jest <i>twoje</i> miejsce? 	<ul style="list-style-type: none"> • czy to jest <i>twój</i> kapelusz? • czy to jest <i>twoja</i> teczka? • czy to jest <i>twoje</i> miejsce?
<ul style="list-style-type: none"> • czy to jest <i>pana</i> kapelusz? • czy to jest <i>pana</i> teczka? • czy to jest <i>pana</i> miejsce? 	<ul style="list-style-type: none"> • czy to jest <i>pani</i> kapelusz? • czy to jest <i>pani</i> teczka? • czy to jest <i>pani</i> miejsce?

Na szczególną uwagę zasługuje **zaimek zwrotny dzierżawczy swój**. Używa się go wówczas, gdy posiadaczem jest podmiot zdania, bez względu na to, w której jest użyty osobie. W przeciwieństwie do zaimka zwrotnego osobowego dopuszczalne jest użycie zaimków *mój, twój, nasz, wasz*.

Poprawne są więc zdania:

- *opowiadam o swojej przygodzie* (= o *mojej* przygodzie),
- *opowiadasz o swojej przygodzie* (= o *twojej* przygodzie),
- *opowiadamy o swojej przygodzie* (= o *naszej* przygodzie),
- *opowiadacie o swojej przygodzie* (= o *waszej* przygodzie).

W trzeciej osobie obowiązuje rozróżnienie: *opowiada o swojej przygodzie*, czyli o tym, co sam przeżył – *opowiada o jego przygodzie*, czyli o tym, co przeżył ktoś inny. Podobnie zdanie *Marcin pojedzie do jego ciotki* oznacza, że uda się on do ciotki kolegi, a nie do swojej własnej ciotki.

Z uwagi na swoje znaczenie zaimek *swój* bardzo rzadko występuje w mianowniku w swojej właściwej funkcji (nie zwracają na to uwagi autorzy niemal żadnych gramatyk). Nie można powiedzieć **to jest swoja przygoda*, gdyż w zdaniu takim podmiotem byłby posiadany przedmiot. Formy *swój*, *swoje* występują często w polskich tekstach, jednak w znaczeniu biernika, nie mianownika. Formy *swoja*, *swoi* spotyka się natomiast rzadko.

Swój może oznaczać również tyle, co przymiotniki *rodzimy*, *domowy*, *bliski*, *swojski*, np. *sami swoi* – w takim znaczeniu oczywiście mianownik nie jest wykluczony. Zdarzają się jednak także rzadkie, sporadyczne wypadki użycia *swój* we właściwym znaczeniu po *jako*, które wymaga użycia mianownika, np. (wyszukane w Internecie):

Proces ten swe doskonale spełnienie znalazł w wojnie irackiej – pierwszej wojnie, a raczej antywojnie, która została już z góry rozegrana jako swoja własna symulacja.

Status poprawnościowy tego zdania wzbudza jednak wątpliwości, być może poprawniejsze byłoby *jako symulacja samej siebie*.

Zaimki dzierżawcze używane są w języku polskim zwykle wtedy, gdy konieczne jest jednoznaczne wskazanie osoby posiadacza. Poza tym opuszcza się je, czasami nawet obligatoryjnie: *pan Nowak wyszedł z psem* (ze swoim *psem* byłoby niezgodne z duchem języka). Zaimki osobowe w przypadkach zależnych są używane chętniej niż dzierżawcze, dlatego poprawne jest *uderzyłem go w głowę*, a niepoprawne **uderzyłem w jego głowę*.

Zaimkami **pytajnymi** są *który*, *jaki*, *czyj*. Zaimek *który* ma co najmniej dwa znaczenia: zapytuje o kolejność w szeregu (w odpowiedzi oczekujemy liczebnika porządkowego, np. *O której godzinie? – O piątej*) albo też o wskazanie osoby lub przedmiotu znajdujących się w jakimś nieuporządkowanym, ale określonym, skończonym zbiorze (w odpowiedzi oczekujemy zaimka osobowego, wskazującego lub podania imienia czy nazwiska, np. *Który z was to zrobił? – On*). Zaimek *jaki* zapytuje bądź o cechę (*Jakie dziewczyny lubisz? – Wesole*) bądź o przedmiot z nieokreślonego zbioru (*Jaki masz numer telefonu?*).

Istnieją także homonimiczne zaimki **względne** *który, jaki, czyj* (współcześnie zastępowany dopełniaczem rzeczownego zaimka względnego *kogo*: zdanie *Ta książka należy do tego, czyj podpis nosi* brzmi dziś archaicznie), a także *co*, zastępujące inne zaimki względne. Jego pytajnym odpowiednikiem jest *co za*.

Do kategorii przymiotnych zaimków **upowszechniających** zalicza się zaimek *każdy*.

Do przymiotnych zaimków **przeczących** należą *nijaki, niczyj*, a także *żaden*, który może też być zaimkiem liczebnym.

Zaimkami **nieokreślonymi** są np. *któryś, jakiś, czyjś, którykolwiek, jakikolwiek, czyjkolwiek*. Zaimki *czyjś, czyjkolwiek* bywają też określane jako dzierżawcze.

10.4 Zaimki liczebne

Zaimki liczebne wskazujące, np. *tyle, tylokrotny, wszystek, każdy*, pytające i względne, np. *ile, ilokrotny, przeczące: żaden*.

10.5 Zaimki przysłówne

W znaczeniu pytajnym używa się tylko zaimka *kiedy*, natomiast w znaczeniu względnym można użyć wymiennie *gdy* lub *kiedy*. Warto zwrócić uwagę, że choć *kiedyż* jest (książkową) wzmocnioną formą pytajną

zaimka *kiedy*, to już *gdyż* w ogóle nie jest zaimkiem, ale spójnikiem.

Zaimki *skąd*, *stąd* mają znaczenie przestrzenne (ablatywne), *odkąd*, *odtąd* – czasowe, np. *skąd wracasz? odkąd tu jesteś?* Zamiast *odkąd* często używa się *jak długo*, zwłaszcza w znaczeniu pytajnym (przy czym *jak długo* ma też inne znaczenia: *przez jaki czas* lub *dokąd*). Homonimiczny spójnik *stąd* oznacza wynikanie (tak samo jak spójnik *dlatego*) i nie ma dziś związku z zaimkiem *skąd*.

Zaimki *tu*, *tam* mają znaczenie zarówno lokatywne (*gdzie?*), jak i allatywne (*dokąd?*), w związku z tym zaimek względny i pytajny *gdzie* bywa używany także w znaczeniu allatywnego *dokąd*. Np.:

- ***Gdzie byłeś? – Tam.*** (znaczenie lokatywne);
- ***Dokąd idziesz? – Tam.*** (znaczenie allatywne);
- ***Gdzie idziesz? – Tam.*** (równoznaczne z poprzednim);
- ***Dokąd idziesz? – Idę tam, gdzie pieprz rośnie.*** (ciekawe połączenie allatywnego *tam* i lokatywnego *gdzie*).

Zaimek *dokąd* ma zarówno znaczenie przestrzenne (allatywne), jak i czasowe, ale *dotąd* ma tylko znaczenie czasowe, np.:

- ***Dokąd jedziesz? – Tam.***
- ***Dokąd będziesz tu siedział? – Dotąd, aż skończę.***

Ciekawą osobliwością polskiej składni jest konieczność użycia przeczenia po zaimku względnym *dopóki* z czasownikiem dokonanym. Zaimek taki można zastąpić przez *dotąd*, *aż* lub samym spójnikiem *aż*, jednak wtedy przeczenie jest błędem językowym.

Z czasownikiem niedokonanym nie używa się przeczenia, ale też wówczas nie można użyć spójnika *aż*.

Zawsze można użyć *dokąd* zamiast *dopóki*, zachowując przeczenie przy czasowniku dokonanym. Można też użyć *jak długo*, zwłaszcza przy czasowniku niedokonanym.

Zaimek *dopóki* jest dziś wyłącznie względny, jako zaimków pytajnych używa się obecnie tylko *dokąd* lub *jak długo*.

Omówione osobliwości ilustrują poniższe zdania:

Jak długo tu zostaniesz? ***Dokąd*** tu zostaniesz?

- Zostanę, ***dopóki nie skończę***.
- Zostanę, ***dokąd nie skończę***.
- Zostanę ***dotąd, aż skończę***.
- Zostanę, ***aż skończę***.
- Zostanę, ***dopóki będę w stanie wytrzymać***.
- Zostanę, ***dokąd będę w stanie wytrzymać***.
- Zostanę, ***jak długo będę w stanie wytrzymać***.

Zaimek *czemu* uchodzi za mniej elegancki niż *dłaczego*. W odpowiedzi można jedynie użyć *dlatego* (w mowie potocznej zdarza się jednak żartobliwe lub ironiczne *temu*, zwłaszcza zaczynające odpowiedź), po którym powinien nastąpić spójnik *że*, który może być oddzielony przecinkiem lub też przecinek może wystąpić przed *dlatego*. Inną możliwością jest użycie spójników *bo*, *ponieważ*. Wydawnictwa poprawnościowe negatywnie oceniają połączenie *dlatego*, *bo*, które jednak często występuje w języku polskim. Poprawne jest natomiast pominięcie zaimka i spójnika i ograniczenie się do podania przyczyny. Np.:

Dłaczego wyszłaś w taką pogodę?

Czemu wyszłaś w taką pogodę?

Wyszłam *dlatego*, *że* musiałam zrobić zakupy.

Wyszłam, *dlatego że* musiałam zrobić zakupy.

Wyszłam, *bo* musiałam zrobić zakupy.

Wyszłam, *ponieważ* musiałam zrobić zakupy.

Wyszłam *dlatego*, *bo* musiałam zrobić zakupy

(niepoprawne).

Temu, *że* musiałam zrobić zakupy (żartobliwe, ironiczne).

10.6 Zaimki względne i pytajne

Uwaga: większość podanych tu przykładów pochodzi z literatury drukowanej.

Polskie zaimki **względne** są na ogół homonimiczne z zaimkami **pytajnymi** i dlatego obie kategorie czasem trudno odróżnić od siebie. Istnieje także klasa **względnych** zaimków **nieokreślonych**, homonimicznych zwykłym zaimkom nieokreślonym. Poniżej postaramy się ustalić kryteria pomocne w odróżnianiu tym klas i przeanalizujemy szereg pouczających przykładów.

W funkcji względnej mogą zatem wystąpić: *kto, co, jaki, który, czyj, co, ile, ilekroć, ilokrotny, iloraki, ilorako, jak, gdzie, skąd, dokąd, którędy, kędy, kiedy, gdy, odkąd, jak długo, dopóki, dlaczego, czemu, ktokolwiek, cokolwiek, jakikolwiek, którykolwiek, czyjkolwiek, ilekolwiek, jakkolwiek, gdziekolwiek, skądkolwiek, dokądkolwiek, którędykolwiek, kiedykolwiek.*

Występowanie zaimków względnych

Zaimki względne rozpoczynają zdania podrzędne, normalnie nie występują w zdaniach pojedynczych ani w zdaniach nadrzędnych. Ograniczenia takie nie dotyczą zaimków pytajnych ani nieokreślonych.

Szczególne formy zaimków względnych

Choć na ogół zaimki względne i pytajne mają taką samą formę, to jednak zaimek *gdy* jest wyłącznie zaimkiem względny. Zaimek *kiedy* jest więc także względny, jeśli da się go zastąpić formą *gdy*. Przykłady:

- *Lubię, kiedy pada* znaczy tyle, co *Lubię, gdy pada*. Zarówno *kiedy*, jak i *gdy* w tych zdaniach to zaimki względne, rozpoczynające zdanie dopełnieniowe.
- *Lubię spać, kiedy pada* zawiera zaimek względny, gdyż i tu można użyć *gdy*. Zdanie podrzędne, które rozpoczyna, jest zdaniem okolicznikowym czasu.
- *Dowiedziałem się o meczu, kiedy padało* także zawiera zaimek względny, bo można też powiedzieć *Dowiedziałem się o meczu, gdy padało*. Podobnie jak poprzednio, *kiedy (gdy)* rozpoczyna tu zdanie okolicznikowe czasu (lub zdanie przydawkowe, jeśli znaczy *Dowiedziałem się o meczu rozegranym wtedy, gdy padało*).
- *Dowiedziałem się, kiedy padało* zawiera zaimek pytajny *kiedy* i zdanie dopełnieniowe pytajno-zależne. Tu bowiem nie można użyć *gdy*.

W języku współczesnym nie występuje (wbrew nieżyciowym zaleceniom autorom wydawnictw

poprawnościowych) zaimek względny *czyj*, tym samym wyraz ten jest dziś zaimkiem pytajnym.

Możliwość wystąpienia korelatu

Zaimek jest względny, jeśli w zdaniu jest obecny odpowiadający mu korelat o formie zaimka wskazującego, lub też jeśli istnieje możliwość jego wstawienia.

Zaimek *co* jest względny w zdaniu *To, co mówisz, jest kłamstwem*, ponieważ istnieje tu korelat *to*, którego nie można pominąć. Zaimek ten rozpoczyna zdanie podmiotowe.

Zaimek *gdzie* w zdaniu *Idę, gdzie mnie oczy poniosą* jest zaimkiem względnym, ponieważ można także powiedzieć *Idę tam, gdzie mnie oczy poniosą*. Zauważmy, że w tym zdaniu zarówno *tam*, jak i *gdzie* mają funkcję allatywną (*dokąd?*), a nie lokatywną (*gdzie?*).

Zdanie *Dowiaduję się, gdzie mieszkasz* zawiera zaimek pytajny, gdyż niegramatyczne byłoby **Dowiaduję się tam, gdzie mieszkasz*. Z kolei w zdaniu *Dowiaduję się tego, gdzie mieszkasz* zaimek wskazujący *tego* zupełnie nie odpowiada zaimkowi *gdzie*, nie jest więc korelatem. Tu zatem także występuje zaimek pytajny *gdzie*.

Korelat nie zawsze występuje w formie gramatycznej takiej samej jak zaimek względny: *Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje*.

Możliwość dodania *tylko*, *-ś*, *-kolwiek*, *-ż*

1. Zdanie jest względne, jeśli po zaimku da się wstawić *tylko*: *Idę, gdzie mnie oczy poniosą* zawiera zdanie względne, bo sensowne jest także zdanie *Idę, gdzie tylko mnie oczy poniosą*. Zdanie *Dowiaduję się, gdzie mieszkasz* zawiera zdanie pytajno-zależne, bo bezsensowne byłoby **Dowiaduję się, gdzie tylko mieszkasz*.
2. Zdanie jest względne, gdy użyty zaimek da się zamienić zaimkiem nieokreślonym z *-ś*: *Pamiętam, co mi powiedziałaś. Pamiętam coś*. (zdanie takie jak w przykładzie może być jednak także pytajno-zależne).
3. Zdanie jest względne, jeśli zaimek da się zamienić na zaimek z *-kolwiek*: *Kto tu mieszkał, temu zakłócano sen. Ktokolwiek tu mieszkał, temu zakłócano sen*.
4. Zdanie jest pytajno-zależne, jeśli można użyć formy wzmocnionej zaimka z partykułą *-ż*, *-że*: *Zastanawiam się, jaki człowiek zdolny był do takiego czynu. Zastanawiam się, jakież człowiek zdolny był do takiego czynu*.

Możliwość zastąpienia zaimka

Zdanie jest pytajno-zależne, jeśli można użyć zaimka *co* za: *Nie wiem, jakie to było zwierzę. Nie wiem, co to było za zwierzę.*

Test pytaniem

Czasem pomocny bywa test pytaniem. Jeżeli w odpowiedzi uzyskujemy taki sam zaimek, mamy do czynienia ze zdaniem względny. Np. *Dziadek kupi wnuczce – co? – co zechce* (zdanie względne).

W przeciwnym wypadku sytuacja nie jest jasna: zdanie względne jednak koniecznie wymaga wtedy korelatu. Np. *Pytała mnie – o co? – komu pożyczyłem pieniądze* (zdanie pytająco-zależne). *Wierzę – komu? – temu, kto dotrzymuje słowa* (zdanie jest względne, gdyż konieczne użycie korelatu).

Odpowiedź na zdanie podrzędne

Jedynie zdanie złożone z zaimkiem pytajnym jest sensowną odpowiedzią na zdanie podrzędne:

- *Wiadomo, czym była dla niego ta strata. Czym była dla niego ta strata? – Wiadomo, czym.*
- *Wiem, kto to powiedział. Kto to powiedział? – Wiem, kto.* (zdania pytająco-zależne). Ale:
- *Kłamię, kto to powiedział. Kto to powiedział? – *Kłamię, kto*

(odpowiedź taka nie jest możliwa, więc zdanie jest względne).

Usunięcie zdania nadrzędnego

Jeżeli w dłuższym tekście usunięcie zdania nadrzędnego zdania złożonego nie powoduje wypaczenia sensu całości, to zdanie podrzędne jest pytajno-zależne. W wyniku opisanej modyfikacji pytanie uzyskuje charakter retoryczny: *Jesteśmy już na miejscu. Można się zastanawiać, czy to była dobra decyzja, że tu przyjechaliśmy. Ale stało się, i nie ma odwrotu. – Jesteśmy już na miejscu. Czy to była dobra decyzja, że tu przyjechaliśmy? Ale stało się, i nie ma odwrotu.*

Związek z treścią zdania podrzędnego

Zaimek pytajny odnosi się tylko do treści zdania podrzędnego, np. *Udzielił jej informacji, o której odjeżdża jej pociąg* (nie ma bezpośredniego związku pomiędzy *informacji*, a *o której*).

ZAŁĄCZNIK 1. TABELA PORÓWNAWCZA KLASYFIKACJI CZĘŚCI MOWY

Wyrazy	autor klasyfikacji				
	Milewski	Strutyński	Saloni	Laskowski	Wróbel
algebra, alibi, aluminium, białość, burza, czerń, czerwień, część, człowiek, ćwierćnuta, deszcz, dzień, głębokość, góra, grubość, instruktaż, kamień, litr, malaria, mercedes, okno, okolica, organy, pan, pole, Polska, połowa, prosta, przyjaźń, przystanek, ręka, rzut, siad, skok, spirytualia, szóstka, tabu, wieczór, wysokość, zorza	rzeczownik	rzeczownik	rzeczownik	rzeczownik	rzeczownik
szkoda, żal, wstyd	rzeczownik		czasownik niewłaściwy	predykatyw	
biały, cierpliwy, cichy, czarny, duży, głupi, inteligentny,	przymiotnik jakościowy	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik

kwaśny, mocny, okrągły, pyskaty					
gorączkowy, kaleki, nadmorski, ojcowski, psi, wrocławski, żelazny	przymiotnik relacyjny	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik
blond, bordo, khaki, mini	przymiotnik nieodmienny		przymiotnik		przymiotnik
powinien, rad, gotów	przymiotnik		czasownik niewłaściwy	predykatyw	
ćwierć, milion, tysiąc, zero	liczebnik główny	liczebnik	rzeczownik		
jeden	liczebnik główny	liczebnik	przymiotnik		liczebnik
dwa, oba, trzy, pięć, dwadzieścia	liczebnik główny	liczebnik	liczebnik	liczebnik	liczebnik
mnóstwo	liczebnik główny nieokreślony	liczebnik	rzeczownik		

kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset, parę, wiele	liczebnik główny nieokreślony	liczebnik	liczebnik	liczebnik	liczebnik
dwoje, oboje, pięcioro, dwadzieścioro	liczebnik zbiorowy	liczebnik	liczebnik	liczebnik	liczebnik
kilkoro	liczebnik zbiorowy nieokreślony	liczebnik	liczebnik	liczebnik	liczebnik
pół, półtora	liczebnik ułamkowy	liczebnik	liczebnik		liczebnik
pierwszy, drugi, trzeci, setny	liczebnik porządkowy	liczebnik	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik
dwojaki, siedmioraki	liczebnik wieloraki	liczebnik	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik
wieloraki	liczebnik wieloraki nieokreślony	liczebnik	przymiotnik		
pojedynczy, podwójny, potrójny, poczwórny	liczebnik mnożny	liczebnik	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik

dwukrotny, stokrotny	liczebnik wielokrotny	liczebnik	przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik
wielokrotny	liczebnik wielokrotny nieokreślony	liczebnik	przymiotnik		
dwakroć	liczebnik przysłówko wy	liczebnik	Partykuło-przysłówek		
dwukrotnie	liczebnik przysłówko wy	liczebnik	przymiotnik		
wielokrotnie	liczebnik przysłówko wy nieokreślony	liczebnik	przymiotnik		
ja, ty, on, my, wy	zaimek rzeczowny osobowy	zaimek	rzeczownik	rzeczownik	rzeczownik

on, ów, ten, ten sam	zaimek rzeczowny wskazujący	zaimek	przymiotnik		
mój, twój, swój, nasz, wasz, jego, jej, ich	zaimek rzeczowny dzierżawczy		przymiotnik		przymiotnik
się	zaimek rzeczowny zwrotny		rzeczownik		
kto, co, cóż	zaimek rzeczowny pytajny		rzeczownik		
kto, co	zaimek rzeczowny względny		rzeczownik	relator	względnik
nikt, nic	zaimek rzeczowny przeczący		rzeczownik	rzeczownik	rzeczownik

ktos, cos, ktokolwiek, cokolwiek, byle kto, byle co	zaimek rzeczowny nieokreślony		reczownik	reczownik	reczownik
wszyscy	zaimek rzeczowny upowszechniający		reczownik		
taki, taki sam, inny	zaimek przymiotny wskazujący		przymiotnik		
jaki, który, czyj	zaimek przymiotny pytajny		przymiotnik		
jaki, który, czyj	zaimek przymiotny względny		przymiotnik	relator	względnik
niczyj, nijaki, żaden	zaimek przymiotny przeczący		przymiotnik		

jakiś, któryś, czyjs, jakikolwiek, pewien, jaki taki	zaimek przymiotny nieokreślony		przymiotnik	przymiotnik	przymiotnik
każdy	zaimek przymiotny upowszechniający		przymiotnik		przymiotnik
tyle	zaimek liczebnikowy wskazujący		liczebnik	liczebnik	
ile	zaimek liczebnikowy pytający		liczebnik	liczebnik	
ile	zaimek liczebnikowy względny		liczebnik	relator	względnik
dużo, mało	zaimek liczebnikowy nieokreślony		przymiotnik		liczebnik

ileś, kilka, trochę	zaimek liczebny nieokreślony		liczebnik	liczebnik	liczebnik
wszystek	zaimek liczebny upowszechni ający		przymiotnik	przymiotnik	
tu, tutaj, tam, stąd, wtedy, tak, tak samo, inaczej	zaimek przysłowny wskazujący	przysłówek	Partykuło- przysłówek		przysłówek
jak, gdzie, skąd, odkąd, dokąd, kiedy, czemu, dlaczego, któredy	zaimek przysłowny pytajny	przysłówek	Partykuło- przysłówek		
jak, gdzie, skąd, odkąd, dokąd, kiedy, gdy, czemu, dlaczego, któredy, kędy	zaimek przysłowny względny	przysłówek	Partykuło- przysłówek	relator	relator
nijak, nijako, nigdzie, znikąd, donikąd, nigdy	zaimek przysłowny przeczący		Partykuło- przysłówek		

jakkolwiek, gdziekolwiek, niekiedy, gdzie bądź, któredy bądź, jakoś, gdzieś, dokądś	zaimek przysłowny nieokreślony		Partykuło-przysłówek		przysłówek
wszędzie, zawsze, zewsząd	zaimek przysłowny upowszechniający		Partykuło-przysłówek		
chodzić, czuć, czytać, dawać, grzmieć, pracować, spać, uczyć się, wisieć	czasownik	czasownik	czasownik właściwy	czasownik	czasownik
słyszać, widać, czuć, stać, świtać, brakować, należeć, mdlić	czasownik	czasownik	czasownik niewłaściwy	predykatyw	czasownik
blisko, daleko, dobrze, dużo, głucho, mocno, przeciwnie, szybko, wiele, wyraźnie, wysoko	przysłówek	przysłówek	przymiotnik	przysłówek	przysłówek
prawdopodobnie, zupełnie	przysłówek	przysłówek	przymiotnik	modalizator	
bardzo, do dziś, drogą, góra (<i>milion, góra dwa</i>), het, na schwał, nieco, opodał, piechotą,	przysłówek	przysłówek	Partykuło-przysłówek	przysłówek	przysłówek

prawie, przenigdy, ukradkiem, wczoraj, wkrótce, wprost, zaraz, zbyt					
bez mała, na pewno	przysłówek	przysłówek	Partykuło-przysłówek	modalizator	
można, trzeba, należy, warto, wiadomo	przysłówek	przysłówek	czasownik niewłaściwy	predykatyw	czasownik
bez, dla, jako (<i>występującego jako pełnomocnik</i>), ku, między, na, niż (<i>mam przyjaciela lepszego niż ty</i>), o, od (ode), opodal (<i>czegoś</i>), przed, w (we), wbrew, z (ze), za	przyimek	przyimek	przyimek	przyimek	przyimek
albo, ani, czyli, i, im, jako, lub, nie (<i>panna nie panna</i>), niż, tylko, tym, więc	spójnik	spójnik	spójnik	spójnik współrzędny	spójnik
mianowicie, na przykład	spójnik	modulant wprowadzający	spójnik	spójnik współrzędny	

bo, bowiem, chociaż, gdy, gdyby, ponieważ, zanim, że, żeby, to (<i>jak chcesz, to...</i>)	spójnik	spójnik	spójnik	spójnik podrzędny	spójnik
czy, li	partykuła pytająca		Partykuło-przysłówek	partykuła	
aha, dobra, doprawdy, istotnie, no, oczywiście, owszem, pewno, tak, zaiste, zgoda, z pewnością	partykuła twierdząca	modulant waloryzujący	wykrzyknik	dopowiedzenie	dopowiedzenie
ale, ani (<i>ani mi się śni</i>), nie	partykuła przecząca	modulant waloryzujący	wykrzyknik	dopowiedzenie	dopowiedzenie
czyżby	partykuła wąpiąca	modulant waloryzujący	wykrzyknik	dopowiedzenie	
bodaj, byle, oby, nuże	partykuła życząca	modulant modalny	Partykuło-przysłówek	partykuła	operator trybu
niech, niechaj, niechże	partykuła rozkazująca	modulant modalny	Partykuło-przysłówek	partykuła	operator trybu

by, bym, byś, byśmy, byście	partykuła przypuszczająca	modulant modalny	Partykuło-przysłówek	modalizator	
być może, chyba, czyżby, jakoby, może, niby, pewnie, rzekomo	partykuła wątpiąca	modulant modalny	Partykuło-przysłówek	modalizator	partykuła
choć, jedynie, jeno, jeszcze, już, tylko, wprost, zwłaszcza	partykuła ograniczająca	modulant sytuujący	Partykuło-przysłówek	modalizator	partykuła
niespełna, około, ponad, z (ze; <i>rozmawialiśmy ze dwie godziny</i>)	partykuła ograniczająca	modulant sytuujący	Partykuło-przysłówek	partykuła	przyliczebnik
gdzieś, tuż (<i>tuż obok, tuż za rogiem</i>), wprost, zaraz	partykuła ograniczająca	modulant sytuujący	Partykuło-przysłówek	partykuła	przywyrazek
aż, nawet, nie (<i>nie on, nie kupił</i>), niestety, raczej, również	partykuła wzmacniająca	modulant afektujący	Partykuło-przysłówek	partykuła	partykuła

aby (<i>czy ty aby nie kłamiesz</i>), ale, ależ, a nuż, ci, cóż, -ć, i (<i>nie chciał i patrzeć</i>), no, przecież, tak (<i>tak w połowie miesiąca</i>), tam, to (<i>kogo to</i>), toć, -że (-ż)	partykuła wzmacniająca	modulant afektujący	Partykuło-przysłówek	partykuła	modalizator
-kroć, razy	partykuła mnożna		Partykuło-przysłówek		
bądź, byle, -kolwiek, lada, -ś	partykuła nieokreślona		Partykuło-przysłówek	partykuła	
ach, aj, ech, hej, och, oj, ojej, rany boskie	wykrzyknik właściwy	wykrzyknik	wykrzyknik	wykrzyknik	wykrzyknik
ahoj, cześć, dobranoc, halo, hej, hura, hurra	wykrzyknik parentetyczny	wykrzyknik	wykrzyknik	wykrzyknik	wykrzyknik
a sio, dalej, hetta, hola, nuże, prr, sio, stop, uwaga, wio, wiśta, won	wykrzyknik apelatywny	nakaźnik	wykrzyknik	wykrzyknik	
bum, hop, chlup, cmok, hops, huzia, kukuryku, pst, szur, szust, tik-tak, tyk	wykrzyknik onomatopieczny		wykrzyknik	Wykrzyknik / predykatyw	czasownik

ZAŁĄCZNIK 2. DYSTRYBUCJA KOŃCÓWEK IMION W UJĘCIU TABELARYCZNYM

Uwaga: wszędzie poniżej termin „przym.” oznacza także liczebniki i zaimki o odmianie przymiotnikowej (np. *sam, wszystek, mój, nasz, jeden, pierwszy*). Pozostałe zaimki pominięto ze względu na wyjątkowe końcówki występujące w ich odmianie.

Mianownik liczby pojedynczej		
Forma mianownika liczby pojedynczej rzeczowników jest formą słownikową. Od formy słownikowej przym. i niektóre inne imiona tworzą odrębne formy M lp rodz. n.go i żeńskiego.		
ZERO	większość rzecz. męskich	<i>sąsiad, kot, gość</i>
	rzecz. żeńskie spółgł. kl. 6–11	<i>kość, kolej, głąb, sól, mysz</i>
	rzeczownik m-os. dekl. ż. <i>mość</i>	<i>mość, waszmość</i>
	kr.f. przym. rodz. m	<i>wesół, zdrów, ciekaw, sam, jeden, wszystek, mój</i>
~ o	pewne rzecz. męskie	<i>gauczo, maestro, Mieszko; Reksio; brzusio</i>
	pewne rzecz. m-os. dekl. ż	<i>Fredro, Jagiello, Kościuszko, tato</i>
	większość rzecz. nijakich	<i>słowo, jajo, płuco</i>
	pewne kr.f. przym. rodz. n	<i>samo, wszystko, jedno</i>
~ e*	wiele rzecz. nijakich kl. 6–11	<i>danie, staje, ślepie, pole, morze</i>

~ę	rzeczownik m-os. <i>książę</i>	<i>książę</i>
	rzecz. n z rozsz. ~eń~, ~ęć~	<i>imię, cielę</i>
~um	rzecz. n obcego pochodzenia	<i>wotum, akwarium, muzeum</i>
~a	większość rzecz. żeńskich	<i>kobieta</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż	<i>hrabia, poeta, sędzia</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż	<i>satelita, ekscelencja</i>
	przym. rodz. ż	<i>młoda, droga, tania, głupia, duża, sama, jedna</i>
	rzecz. żeńskie dekl. przym.	<i>położna, królowa</i>
~i	kilka rzecz. żeńskich kl. 6	<i>bogini, pani</i>
	przym. rodz. m kl. 5–10	<i>drogi, tani, głupi, sokoli</i>
	rzecz. m-os. dekl. przym. kl. 5–10	<i>wojski, bliźni, efendi, rabbi, podstoli</i>
~y	przym. rodz. m kl. 1–4, 11	<i>młody, wesoly, stary, cichy, świeży, duży</i>
	rzecz. m dekl. przym. kl. 1–4, 11	<i>biegły, wikary, służący; chodzony, złoty; luty</i>
~e**	przym. rodz. n	<i>wesołe, drogie, głupie, duże, moje, nasze</i>
	pewne rzecz. m-os. dekl. przym.	<i>Linde</i>
	rzecz. n dekl. przym.	<i>młode, Zakopane, Krakowskie</i>
Dopełniacz liczby pojedynczej		
~a	rzecz. m-os.	<i>sąsiada</i>
	rzecz. m-żyw.	<i>kota</i>

	wiele rzecz. m-nżyw., w tym nazwy narzędzi	<i>bata</i>
	rzecz. n	<i>słowa, pola, imienia, cielęcia</i>
~u	rzecz. m-żyw. <i>bawół, wół</i>	<i>bawołu, wołu</i>
	większość rzecz. m-nżyw.	<i>sadu</i>
~um	rzecz. n z M lp na ~um	<i>wotum, akwarium</i>
~y	rzecz. ż. kl. 1–4, 11, 12	<i>kobiety, siły, siostry, muchy, ulicy, myszy, statuy</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 1–4, 11	<i>poety, taty, kameduły, psychiatry, klechy, bacy</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż. kl. 1–4, 11	<i>satelity</i>
~i	rzecz. ż. kl. 5–10, 13	<i>drogi, świni, pani, szyi, opcji, ziemi, fali, idei</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 5–8, 10	<i>kolegi, dziadzi, kaznodziei, Arii, cieśli, mości</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż. kl. 5–8, 10	<i>ekscelencji</i>
~ego**	przym. rodz. m i n	<i>młodego, drogiego, taniego, jednego, mojego</i>
	rzecz. m i n dekl. przym.	<i>myśliwego; złotego; lutego; młodego</i>
	rzecz. m-os. <i>sędzia, hrabia</i>	<i>sędziogo, hrabiego</i>
~ej**	przym. rodz. ż	<i>młodej, drogiej, taniej, jednej, mojej</i>
	rzecz. żeńskie dekl. przym.	<i>położnej, królowej</i>
Celownik liczby pojedynczej		
~owi	większość rzecz. męskich	<i>sąsiadowi, gadowi, sadowi</i>

~u	szereg rzecz. m-os.	<i>bogu, bratu, chłopu, chłopcu, czartu, czortu, diabłu, katu, księdzu, księciu, ojcu, panu</i>
	rzecz. m-żyw. <i>kot, lew, pies</i>	<i>kotu, lwu, psu</i>
	rzecz. m-nżyw. <i>leb, świat</i>	<i>łbu, światu</i>
	rzecz. n	<i>słowu, polu, imieniu, cielęciu</i>
~um	rzecz. n z M lp na ~um	<i>wotum, akwarium</i>
~e*	rzecz. ż. kl. 1–5	<i>kobiecie, sile, siostrze, drodze, musze</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 1–5	<i>poecie, kamedule, psychiatrze, koledze, klesze</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż. kl. 1–5	<i>satelicie</i>
~i	rzecz. ż. kl. 6–10, 12, 13	<i>świni, pani, osi, lilii, opcji, ziemi, fali, statui, idei</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 6–10	<i>dziadzi, kaznodziei, Arii, cieśli, mości</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż. kl. 6–10	<i>ekscelencji</i>
~y	rzecz. ż. kl. 11	<i>ulicy, myszy</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 11	<i>bacy, łowcy</i>
~emu**	przym. rodz. m i n	<i>młodemu, drogiemu, taniemu, jednemu, mojemu</i>
	rzecz. m i n dekl. przym.	<i>myśliwemu; złotemu; lutemu; młodemu</i>
	rzecz. m-os. <i>sędzia, hrabia</i>	<i>sędziemu, hrabiemu</i>
~ej**	przym. rodz. ż	<i>młodej, drogiej, taniej, jednej, mojej</i>
	rzecz. żeńskie dekl. przym.	<i>położnej, królowej</i>

Biernik liczby pojedynczej		
~a	rzecz. m-os., m-żyw. (=D)	<i>sąsiada; kota</i>
~u	rzecz. m-żyw. <i>bawół, wół</i> (=D)	<i>bawołu, wołu</i>
ZERO	rzecz. m-nżyw. (=M)	<i>sad</i>
	rzecz. żeńskie spółgł. (=M)	<i>oś, kolej, głąb, sól, mysz</i>
	pewne kr.f. przym. rodz. m-nżyw. (=M)	<i>sam, jeden, wszystek, mój</i>
~o	rzecz. m-nżyw. z M lp na ~o (=M)	<i>brzusio</i>
	większość rzecz. nijakich (=M)	<i>słowo, jajo, płuco</i>
	pewne kr.f. przym. rodz. n (=M)	<i>samo, wszystko, jedno</i>
~e*	rzecz. n z M lp na ~e (=M)	<i>danie, staje, ślepie, pole, morze</i>
~ę	rzecz. n z M lp na ~ę (=M)	<i>imię, cielę</i>
	większość rzecz. żeńskich	<i>kobietę, boginię</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż	<i>poetę, tatę, dziadzię</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż	<i>satelitę, ekscelencję</i>
~um	rzecz. n z M lp na ~um (=M)	<i>wotum, akwarium</i>
~i	rzeczownik m-os. dekl. ż. <i>mość</i> (=D)	<i>mości, waszmości</i>
	przym. rodz. m-nżyw. kl. 5–10 (=M)	<i>drogi, tani, głupi, sokoli</i>
~ego**	przym. rodz. m-os. i m-żyw. (=D)	<i>młodego, drogiego, taniego, jednego, mojego</i>
	rzecz. m-os. dekl. przym. (=D)	<i>myśliwego, wojskiego</i>

	rzecz. m-os. <i>sędzia, hrabia</i> (=D)	<i>sędziego, hrabiego</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. przym. (=D)	<i>chodzonego, złotego</i>
~y	przym. rodz. m-nżyw. kl. 1-4, 11 (=M)	<i>młody, wesoly, stary, cichy, świeży, duży</i>
	rzecz. m-nżyw. dekl. przym. (=M)	<i>luty</i>
~e**	przym. rodz. n (=M)	<i>wesole, drogie, głupie, duże, moje, nasze</i>
	rzecz. n dekl. przym. (=M)	<i>młode, Zakopane</i>
~ą	przym. rodz. ż	<i>młodą, drogą, tanią, głupią, dużą, samą, jedną</i>
	rzecz. żeńskie dekl. przym.	<i>położną, królową</i>
	rzeczownik żeński <i>pani</i>	<i>panią</i>
Narzędnik liczby pojedynczej		
~em**	rzecz. m i n	<i>sąsiadem, Polakiem; kotem; sadem; słowem</i>
	rzecz. m-os. dekl. przym. z M lp na ~e	<i>Lindem</i>
	nazwy geogr. – rzecz. n dekl. przym.	<i>Zakopanem, Krakowskiem</i>
~um	rzecz. n z M lp na ~um	<i>wotum, akwarium</i>
~ą	rzecz. żeńskie	<i>kobietą, panią, osiłą</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż	<i>poetą, tatą, sędzią, mością</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż	<i>ekscelencją, satelitą</i>
	przym. rodz. ż	<i>młodą, drogą, tanią, głupią, dużą, samą, jedną</i>
	rzecz. żeńskie dekl. przym.	<i>położną, królową</i>

~ ym	przym. rodz. m i n kl. 1–4, 11	<i>młodym, wesołym, starym, cichym, świeżym</i>
	rzecz. m i n dekl. przym. kl. 1–4, 11	<i>myśliwym, biegłym; złotym; lutym; młodym</i>
~ im	przym. rodz. m i n kl. 5–10	<i>drogim, tanim, głupim, sokolim, moim</i>
	rzecz. m-os. dekl. przym. kl. 5–10	<i>wojskim, bliźnim, effendim, rabbim, podstolim</i>
Miejscownik liczby pojedynczej		
~ e*	rzecz. m i n kl. 1–3	<i>sąsiedzie, liderze; kocie, wole; murze; światle</i>
	rzecz. żeńskie kl. 1–5 (=C)	<i>kobiecie, sile, siostrze, drodze, musze</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 1–5 (=C)	<i>tacie, kamedule, psychiatrze, koledze, klesze</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż. kl. 1–5 (=C)	<i>satelicie</i>
~ u	rzecz. m i n kl. 4–11	<i>lekarzu; żółwiu; tytoniu, lokalu; echu, płucu</i>
	pewne rzecz. m-os. kl. 1 (<i>pan, syn</i>)	<i>panu, synu</i>
	rzeczownik m-nżyw. kl. 1 <i>dom</i>	<i>domu</i>
	rzecz. n kl. 2, 3 <i>zło, dobro</i>	<i>złu, dobru</i>
	rzecz. n z M lp na ~ę	<i>imieniu, cielęciu</i>
~ um	rzecz. n z M lp na ~um	<i>wotum, akwarium</i>
~ i	rzecz. żeńskie kl. 6–10, 12, 13 (=C)	<i>świni, pani, osi, lilii, opcji, ziemi, fali, statui, idei</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 6–10 (=C)	<i>dziadzi, kaznodziei, Arii, cieśli, mości</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż. kl. 6–10 (=C)	<i>ekscelencji</i>
~ y	rzecz. ż. kl. 11 (=C)	<i>ulicy, myszy</i>

	rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 11 (=C)	<i>bacy, łowcy</i>
~ym	przym. rodz. m i n kl. 1–4, 11 (=N)	<i>młodym, wesołym, starym, cichym, świeżym</i>
	rzecz. m i n dekl. przym. kl. 1–4, 11 (=N)	<i>myśliwym, biegłym; złotym; lutym; młodym</i>
~im	przym. rodz. m i n kl. 5–10 (=N)	<i>drogim, tanim, głupim, sokolim, moim</i>
	rzecz. m-os. dekl. przym. kl. 5–10 (=N)	<i>wojskim, bliżnim, effendim, rabbim, podstolim</i>
	rzecz. m-os. <i>sędzia, hrabia</i>	<i>sędzim, hrabim</i>
~em**	rzecz. m-os. dekl. przym. z M lp na ~e (=N)	<i>Lindem</i>
	nazwy geogr. – rzecz. n dekl. przym. (=N)	<i>Zakopanem, Krakowskiem</i>
~ej**	przym. rodz. ż. (=C)	<i>młodej, drogiej, taniej, jednej, mojej</i>
	rzecz. żeńskie dekl. przym. (=C)	<i>położnej, królowej</i>
Wołacz liczby pojedynczej		
~e*	rzecz. męskie kl. 1–3	<i>panie, Hucule; kocie, wole; sadzie, wale, murze</i>
	rzecz. m-os. kl. 5 <i>bóg</i> , obocznie <i>człowiek</i>	<i>boże, człowiecze</i>
	pewne rzecz. m-os. kl. 11	<i>chłopcze, młodzieńcze, księżę, ojczę, starcze</i>
	rzecz. n z M lp na ~e (=M)	<i>danie, staję, ślepie, pole, morze</i>
~u	rzecz. męskie kl. 4–11	<i>Włochu, szewcu; ptaku, rublu; pokoju, bagażu</i>
	rzecz. m-os. kl. 1 <i>syn</i>	<i>synu</i>
	rzecz. m-nzyw. kl. 1 <i>dom, lud</i>	<i>domu, ludu</i>
	zdrobniałe rzecz. żeńskie	<i>mamušku, wnusiu, Aniu, Maju, Olu</i>

	zdrobniałe rzecz. m-os. dekl. ż. kl. 6	<i>dziadziu</i>
~o	rzecz. m-os. kl. 1–3 z M lp na ~o (=M)	<i>maestro, mikado</i>
	większość rzecz. nijakich (=M)	<i>słowo, jajo, pluco</i>
	większość rzecz. żeńskich	<i>kobieto</i>
	rzecz. m-os. dekl. ż	<i>poeto, tato, kameduło, psychiatro, sędzio</i>
	rzecz. m-żyw. dekl. ż	<i>ekscelencjo, satelito</i>
	pewne kr.f. przym. rodz. n (=M)	<i>samo, wszystko, jedno</i>
	niekt. rzecz. żeń. dekl. przym.	<i>królowo</i>
~ę	rzeczownik m-os. <i>książę</i> (=M)	<i>książę</i>
	rzecz. n z M lp na ~ę (=M)	<i>imię, cielę</i>
~um	rzecz. n z M lp na ~um (=M)	<i>wotum, akwarium</i>
~i	rzecz. żeńskie z M lp na ~i (=M)	<i>bogini, pani</i>
	rzecz. żeńskie spółgł. kl. 6–10	<i>osi, kolei, głębi, soli</i>
	rzeczownik m-os. dekl. ż. <i>mość</i>	<i>mości, waszmości</i>
	przym. rodz. m kl. 5–10 (=M)	<i>drogi, tani, głupi, sokoli</i>
	rzecz. m-os. dekl. przym. kl. 5–10 (=M)	<i>wojski, bliźni, effendi, rabbi, podstoli</i>
~y	rzecz. żeńskie spółgł. kl. 11	<i>nocy, rzeczy</i>
	przym. rodz. m kl. 1–4, 11 (=M)	<i>młody, wesoly, stary, cichy, świeży, duży</i>
	rzecz. męskie dekl. przym. kl. 1–4, 11 (=M)	<i>myśliwy, służący; chodzony, złoty; luty</i>

~e**	przym. rodz. n (=M)	<i>wesołe, drogie, głupie, duże, moje, nasze</i>
	pewne rzecz. m-os. dekl. przym. (=M)	<i>Linde</i>
	rzecz. n dekl. przym. (=M)	<i>młode, Zakopane</i>
~a	przym. rodz. ż. (=M)	<i>młoda, droga, tania, głupia, duża, sama, jedna</i>
	rzecz. żeńskie dekl. przym. (=M)	<i>położna</i>
ZERO	pewne kr.f. przym. rodz. m (=M)	<i>sam, jeden, wszystek, mój</i>
<p>UWAGA! Przed końcówkami ~e*, ~ech*, ~ema* zachodzą wymiany spółgłosek (czasami także samogłosek). Przed końcówkami ~e**, ~ego**, ~ej**, ~emu**, ~em** nie ma wymian, z wyjątkiem wymiany <i>k, g</i> : <i>ki, gi</i>.</p>		

PYTANIA EGZAMINACYJNE

1. Przedmiot i zakres fleksji. Główne zadania fleksji, jej działy. Fleksja a inne działy językoznawstwa.
2. Podstawowe pojęcia syntagmatyki fleksyjnej: morf fleksyjny, forma fleksyjna, część gramatyczna. Budowa formy wyrazowej.
3. Wyraz. Słowo. Leksem. Forma wyrazowa. Syntetyczne a analityczne formy fleksyjne.
4. Pojęcie paradygmatu. Paradygmat defektywny. Formy wariantywne a synkretyczne.
5. Leksemy odmienne, nieodmienne, funkcjonalnie odmienne.
6. Kategoria gramatyczna, jej typy. Kategoria fleksyjna i klasyfikująca, syntaktycznie zależna i syntaktycznie niezależna.
7. Jak można zdefiniować kategorię morfologiczną.
8. Jakie typy kategorii morfologicznych można wyróżnić na podstawie różnych kryteriów klasyfikacyjnych?
9. Co to są kategorie fleksyjne i klasyfikujące? Jakie inne terminy są używane na ich określenie?

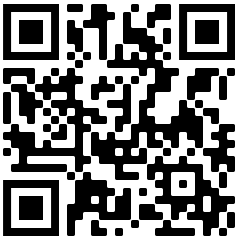
10. Proszę przytoczyć przykład rzeczownikowej kategorii klasyfikującej.
11. Co to są kategorie determinujące i determinowane? Jakie inne terminy są używane na ich określenie?
12. Proszę przytoczyć przykład czasownikowej kategorii determinującej.
13. Co to są kategorie zewnątrztekstowe i wewnątrztekstowe? Jakie inne terminy są używane na ich określenie?
14. Proszę przytoczyć przykład rzeczownikowej kategorii zewnątrztekstowej.
15. Proszę wymienić gramatyczne kategorie imienne oraz werbalne.
16. Części mowy. Kryteria podziału wyrazów na części mowy. Fleksyjne kryterium podziału wyrazów na części mowy.
17. Porównanie różnych klasyfikacji części mowy (T. Milewskiego, Z. Saloniego, J. Strutyńskiego, H. Wróbla, R. Laskowskiego).
18. Niesamodzielne części mowy. Przyimek, partykuła. Spójnik. Wykrzyknik.

19. Jakie rzeczowniki należą do Pluralia Tantum i Singularia Tantum?
20. Kategoria rodzaju rzeczowników polskich. Zagadnienie dwurodzajowości.
21. Kategorie semantyczne osobowości, żywotności. Formy synkretyczne w deklinacji rzeczowników.
22. Podział rzeczowników ze względu na znaczenie.
23. Kategoria liczby. Rzeczowniki pluralia i singularia tantum.
24. Przypadek jako kategoria gramatyczna, jego wykładniki, funkcje.
25. Pojęcie deklinacji. Typy deklinacyjne. Zmiany historyczne w deklinacji polskiej. Podział rzeczowników na deklinacje.
26. Deklinacja męska rzeczowników. Nieregularna odmiana rzeczowników rodzaju męskiego.
27. Deklinacja nijaka rzeczowników. Osobliwości w odmianie rzeczowników deklinacji nijakiej.
28. Deklinacja żeńska rzeczowników. Nieregularna odmiana rzeczowników deklinacji żeńskiej.
29. Deklinacja mieszana.
30. Skrótownicy a skróty. Typy i odmiana skrótownic.

31. Przymiotnik. Kategorie gramatyczne przymiotnika. Deklinacja przymiotnikowa. Typy odmiany przymiotnika.
32. Męskoosobowe i niemęskoosobowe formy przymiotników. Alternacje tematowe we fleksji przymiotnika.
33. Kategoria stopnia przymiotników. Stopniowanie proste, złożone.
34. Przymiotnikowa odmiana rzeczowników.
35. Zaimek. Klasyfikacja zaimków: znaczeniowa, funkcyjna, formalna.
36. Zaimek jako część mowy. Formalna klasyfikacja zaimków.
37. Odmiana zaimków rodzajowych. Cechy osobliwe w przymiotnikowej fleksji zaimków rodzajowych. Budowa zaimków nieokreślonych.
38. Odmiana zaimków bezrodzajowych. Charakterystyczne cechy fleksji zaimków osobowych.
39. Wielefunkcyjność zaimka się.
40. Kategoria honoryfikatywności?
41. Kategoria deprecjatywności
42. Co to jest deiktyczność?

ZADANIA DO PRACY SAMODZIELNEJ

<p>1. Proszę przeczytać następujące artykuły i wykonać testy na platformie https://d-learn.pnu.edu.ua/</p>	<ul style="list-style-type: none">• Perlin J., Mielczarek A. Kategoria płci w języku polskim. <i>Linguistica Copernicana</i>. Nr 11. 2014. S. 131-141.• Ampel-Rudolf M. Kategoria rodzaju gramatycznego i semantyczna kategoria istotności poznawczej (żywołności). <i>Linguistica Copernicana</i>. 2009. Nr 2 (2). S. 209-221.• Krawczuk A. O kognitywnych uwarunkowaniach współczesnej glottodydaktyki: kategorie gramatyczne w nauczaniu Ukraińców języka polskiego. <i>Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców</i>. 2019. Nr 19. S. 69-82.• Бунза І. Граматична категорія числа іменника в польській мові: словниково-корпусний аналіз. <i>Польська мова та полоністика у Східній Європі: минуле і</i>
--	--

	<p>сучасність. Збірник праць з нагоди десятиліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка, ред. І. Бундза, Є. Ковалевський, А. Кравчук, О. Сливинський, Київ, 2015. с. 595–613.</p>
<p>2. Proszę wykonać ćwiczenia z tematu „<i>O rzeczowniku rzeczy kilka</i>” na platformie URL: https://zpe.gov.pl/a/o-rzeczowniku-rzeczy-kilka/DdY7DNJSD</p>	
<p>3. Proszę wykonać ćwiczenia z tematu „<i>Wśród rzeczowników</i>” na platformie URL: https://zpe.gov.pl/a/wsrod-rzeczownikow/DAttnY06r</p>	

<p>4. Proszę wykonać ćwiczenia z tematu „<i>Z przymiotnikiem widać jak na dłoni</i>” na platformie URL: https://zpe.gov.pl/a/z-przymiotnikiem-widac-jak-na-dloni/DAfCAHQUP</p>	
<p>5. Proszę wykonać ćwiczenia z tematu „<i>W gabinecie rzeczownikowych osobliwości</i>” na platformie URL: https://zpe.gov.pl/a/w-gabinecie-rzeczownikowych-osobliwosci/D6FLBr3ZM</p>	

<p>6. Proszę wykonać ćwiczenia z tematu „<i>Przymiotnik - blisko rzeczownika</i>” na platformie URL: https://zpe.gov.pl/a/przymiotnik---blisko-rzeczownika/DgySs481G</p>	
<p>7. Proszę wykonać ćwiczenia z tematu „ <i>Nie ma niezastąpionych, czyli o zaimku</i>” na platformie URL: https://zpe.gov.pl/a/nie-ma-niezastapionych-czyli-o-zaimku/DYKvnq2rY</p>	

<p>8. Proszę wykonać ćwiczenia z tematu „ <i>On nam coś tu tak jakoś... – nasz zaimek powszedni</i>” na platformie URL: https://zpe.gov.pl/a/on-nam-cos-tu-tak-jakos---nasz-zaimek-powszedni/D16BuWsXr</p>	
<p>9. Proszę obejrzeć krótki wykład prof. Jerzego Bralczyka pt. „<i>Zaimki i gramatyka</i>„ i zapisać główne tezy URL: https://www.youtube.com/watch?v=Hz46MU-E2ys</p>	

<p>10. Proszę obejrzeć krótki wykład prof. Jerzego Bralczyka pt. „<i>Moje zaimki</i>” i zapisać główne tezy URL: https://www.youtube.com/watch?v=vt3cHrFH_pY</p>	
<p>11. Proszę obejrzeć krótki wykład prof. Jerzego Bralczyka pt. „<i>Różne przypadki</i>” i zapisać główne tezy URL: https://www.youtube.com/watch?v=HDmCsvUuTiQ</p>	
<p>12. Proszę obejrzeć krótki wykład prof. Jerzego Bralczyka pt. „<i>Odmiana</i>” i zapisać główne tezy URL: https://www.youtube.com/watch?v=87eCNzDdqmE</p>	

LITERATURA

Підручники та посібники:

1. Кравчук А. Польська мова – українцям. Іменна словозміна з елементами синтаксису. Львів, 2008.
2. Кравчук А. Польська мова. Граматика з вправами. Київ, 2015.
3. Кравчук А. Тестові завдання з морфології сучасної польської мови. Львів, 2001.
4. Mędak S. Licz na liczebnik. Gramatyka z ćwiczeniami. 2010. 252 s.
5. Pyzik J. Przygoda z gramatyką. Flexja i słowotwórstwo imion. Kraków, 2003. 470 s.
6. Seretny A. Per aspera ad astra. Podręcznik do nauki języka polskiego. Kraków 2012, 229 s.

Граматyki:

7. Bańko M. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002.
8. Grzegorzczkova R. Kategorie gramatyczne. *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S. 453-467.
9. Klasyfikacja części mowy. *Język polski. Encyklopedia w tabelach* / Red. W. Mizerski. Warszawa, 2000. S. 88 – 91.
10. Krawczuk A. Morfologia współczesnego języka polskiego (fleksja). Część I. Lwów, 2007.

11. Nagórko A. Podręczna gramatyka języka polskiego. Warszawa, 2010.
12. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 2000.
13. Strutyński J. Gramatyka polska. Kraków, 1998.
14. Wróbel H. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001.

Наукові статті:

15. Kamińska-Szmaj I. Rzeczowniki z przyrostkiem -izm // -yzm w języku polityki. *Rozprawy Komisji Językowej WTN*. 2006. T. 33. S. 205 – 210.
16. Kudra B. Kreatywność leksykalna w dyskursie politycznym polskiej prasy lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Łódź, 2012. 244 s.
17. Kudra B. Demokracja języka – demokracja w języku (na przykładzie języka w mediach). *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna*. 2006. Nr 2. S. 342 – 346.
18. Mańczak W. Ile rodzajów jest w polskim? „*Język Polski*”. XXXVI, 1956. Z. 2. S. 116-121.
19. Markowski A. Co i jak odmieniamy. *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego*. Warszawa, 2003. S. 83-238.
20. Masłowska E. Kształtowanie się wtórnych znaczeń wyrazów pod wpływem obowiązującego w danym

społeczeństwie systemu wartości. *Język a kultura*. 1989, T. 2. S. 181 – 185.

21. Saloni Z. Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich. „*Język Polski*”. LIV, 1974. Z. 1. S. 3-13. Z. 2. S. 93-101.

22. Szupryczyńska M. Czy stopień przymiotnika jest w języku polskim kategorią fleksyjną? *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica* 2, 1980. S. 265-272.

23. Щербій Н. О. Граматична сполучуваність виразу *się* в польській мові в порівнянні з українською мовою (постфікс *ся*). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: “Філологія”*. Одеса, 2014. Вип. 9. С. 44–48.

24. Щербій Н. О. Рекція дієслівних іменників у польській та українській мовах. *Південний архів (філологічні науки)*. Випуск LXXXV. 2021. С. 54-59.

СЛОВНИКИ

25. Bańko M. Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy które się lubią. Warszawa, 2009. 475 s.

26. Bańko M. Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy które się lubią. Warszawa, 2011. 475 s.

27. Bańko M. Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaślawczych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. 219 s.

28. Bańko M., Drabik L., Wiśniakowska L. Słownik spolszczeń i zapożyczeń. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 388 s.
29. Bąba S., Dziamska G., Liberek J. Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 774 s.
30. Dąbrowska A. Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. 328 s.
31. Dąbrówka A., Geller E. Słownik antonimów. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 874 s.
32. Dąbrówka A., Geller E., Turczyn R. Słownik synonimów. Warszawa, 2001. 450 s.
33. Długosz-Kurczabowa K. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 2006. 658 s.
34. Drabik L. Słownik języka polskiego. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska. Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2011. 1357 s.
35. Dutka W., Gajewska B., Willman A. Słownik ortograficzny z zasadami gramatyki. Warszawa – Bielsko-Biała, 2008. 599 s.
36. Encyklopedia języka polskiego / Pod red. S. Urbańczyka i M. Kucalę, Wyd. 3-cie, pop. i uzup. Wrocław, Warszawa, Kraków. 1999.

37. Gajewska B., Pawlus M. Słownik synonimów i antonimów. Bielsko-Biała, 2004. Wyd. III. 505 s.
38. Grzenia J. Słownik imion. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 362 s.
39. Grzenia J. Słownik nazw własnych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 386 s.
40. Holly K., Żółtak A. Słownik wyrazów zapomnianych, czyli słownictwo naszych lektur. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 445 s.
41. Kita M., Polański E. Słownik paronimów, czyli wyrazów mylonych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 230 s.
42. Kłosińska A. Słownik ortograficzny. Warszawa, 2005. 843 s.
43. Kłosińska A. Wielki słownik frazeologiczny z przysłówkami. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2009. 840 s.
44. Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E. Słownik tematyczny polsko-ukraiński. Warszawa, 2010. 550 s.
45. Kopaliński W. Słownik eponimów czyli wyrazów odmiennych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 290 s.
46. Kopaliński W. Słownik wydarzeń pojęć i legend XX wieku. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 527 s.

47. Kopaliński W. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem. Warszawa. Wyd. XXV. 2000. 664 s.
48. Kopaliński W. Słownik symboli. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990. 509 s.
49. Mędak S. Praktyczny słownik łączliwości składniowej czasowników polskich. Kraków, 2011. 771 s.
50. Mędak S. Słownik odmiany rzeczowników polskich. UNIVERSITAS, Kraków, 2001, Wyd. I. 321 s.
51. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, 2003. 1088 s.
52. Nowe słownictwo polskie: materiały z prasy lat 2001 – 2005. Cz. 1 A – D / red. T. Smółkowej. Kraków : Lexis, 2010. 135 s.
53. Nowy słownik ortograficzny. Warszawa, 2003. 942 s.
54. Nowy słownik poprawnej polszczyzny / red. Markowskiego A. Warszawa, 2000. 1786 s.
55. Saloni Z., Gruszczyński W., Woliński M., Wołosz R. Słownik gramatyczny języka polskiego. Podstawy teoretyczne. Instrukcja użytkownika. Warszawa, 2007. 175 s.
56. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego, w 2 t, Warszawa, 1974. T. 2. 906 s.
57. Słownik frazeologiczny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. 654 s.

58. Słownik języka polskiego, w 11 t. / pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa : Państwowe Wyd-wo „Wiedza Powszechna”, 1959. T. 2. 1050 s.
59. Słownik języka polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. A-Ó. 521 s.
60. Słownik języka polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. A-Ó. 598 s.
61. Słownik wyrazów bliskoznacznych. Warszawa, 1998. Wyd. VII. 480 s.
62. Wielki słownik polsko-ukraiński, ukraińsko-polski z rozszerzoną terminologią współczesnego biznesu 200000 wyrażeń. Warszawa, 2008. 1797 s.
63. Zimny R., Nowak P. Słownik polszczyzny politycznej po roku 1989. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. 2009. 360 s.
64. Zdunkiewicz-Jedynak D. Imiona. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny.* / Red. A. Markowski. Warszawa, 1999. S. 1645 – 1652.
65. Zdunkiewicz-Jedynak D. Nazwiska. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* / Red. A. Markowski. Warszawa, 1999. S. 1686-1698.

Інтернет-словники та корпуси польської мови:

66. Miejski słownik slangu i mowy potocznej. URL: <https://www.miejski.pl/>

67. Narodowy Korpus Języka polskiego. URL:
<http://nkjp.pl/>
68. Poradnia językowa. URL: <https://sjp.pwn.pl/poradnia>
69. Słownik języka polskiego. URL: <https://sjp.pwn.pl/>
70. Wielki słownik języka polskiego.
URL: <https://www.wsjp.pl/>

Навчальний посібник

ЩЕРБІЙ Наталія Олегівна

**ТЕОРЕТИЧНА ГРАМАТИКА ПОЛЬСЬКОЇ
МОВИ: МОРФОЛОГІЯ
ЧАСТИНА 1**

**GRAMATYKA OPISOWA JEZYKA POLSKIEGO:
MORFOLOGIA
CZĘŚĆ 1**

Дизайн обкладинки та верстка автора

